

F/ 630 11e Fejgy

ÚJ FOLYAM XXIII. 3-4. SZÁM BUDAPEST 2014. ÁPRILIS ÁRA 780 FT

MAGYAR SZEMLE

EMLÉKEK ÉS GONDOLATOK 1944. MÁRCIUS 19-ÉRŐL:
ILLYÉS GYULA, NÉMETH LÁSZLÓ, MÁRAI SÁNDOR, IFJ. KOSZORÚS FERENC,
JOHN O'SULLIVAN – JAMES P. KELLY: AZ ALKOTMÁNY MINT
A NEMZET LELKE – MAKLÁRY KÁLMÁN: A JÖVŐ EMLÉKE
– HANTAI SIMONRÓL – BOD PÉTER ÁKOS: TRANZÍCIÓ?

ÚJ KIADVÁNYAINKRÓL. December 17-én a Batthyány Lajos Alapítvány előadótermében nagy sikerrel mutattuk be Szent-Iványi Domokos: *The Hungarian Independence Movement, 1936–1946* című könyvét. Az eseményen Vizi E. Szilveszter akadémikus, Horváth János, az országgyűlés korelnöke, Szent-Iványi Ágnes, a szerző özvegye, valamint a könyv szerkesztői, Szekér Nóra történész és Kodolányi Gyula főszerkesztő beszéltek. A könyvből szemelvényeket közöltünk magyar fordításban 2013. decemberi és 2014. februári számunkban.

Decemberben adtuk ki a Magyar Szemle Könyvek sorozatában Szávai János: *Pascal örvénye* című esszékötetét is.

Április 24-re, William Shakespeare születésének 450. évfordulójára jelenik meg Kodolányi Gyula és Katona Szabó Erzsébet: *Üzenetek W. Sh.-től – Messages from W. Sh.* című kétnyelvű könyve a *Hungarian Review* társkiadásában, amely versimprovizációkat és kollázsokat tartalmaz. A könyvet a hasonló című kiállítás zárórendezvényén mutatjuk be Budapesten, a XII. kerületi Barabás Villában április 24-én, csütörtökön 18.00 órakor, valamint a Budapesti Könyvfesztiválon április 26-án, szombaton 11.30 órakor.

Könyveink a szerkesztőségben 40%-os kedvezménnyel megvásárolhatók.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magjarszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK

Főszerkesztő: kodolanyigyula@magjarszemle.hu

Szerkesztőség: msza@magjarszemle.hu

Terjesztés: msza2@magjarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 13–15 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány Igazgatósága: Bod Péter Ákos, Borostyánkői Máttyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI

OTP Bank Nyrt.

Batthyány Lajos Alapítvány

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alap

Polgári Magyarorszáért Alapítvány

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,*
Czakó Gábor, Horkay Hörcher Ferenc,
Kulin Ferenc, Mellár Tamás

Rovatvezető: *Gróh Gáspár* Olvasószerkesztő: *Pápai Luca*
Képszerkesztő: *Csejdy Virág* Tördelőszerkesztő: *Dombi Viktória*
Korrektor: *Kiss István*

ÚJ FOLYAM XXIII.	3–4. SZÁM	2014. ÁPRILIS
BOD PÉTER ÁKOS	<i>Tranzíció?</i>	3
JAMES P. KELLY	<i>Az alkotmány mint a nemzet lelke</i>	8
GRÓH GÁSPÁR	<i>Ismét a népi mozgalomról</i> <i>– Szilánkok Papp István könyve kapcsán</i>	19
MONOSTORI IMRE	<i>A liberalizmus arcai Szekfű Gyula</i> <i>gondolkodásában</i>	40
HAAS GYÖRGY	<i>Egy elfelejtett szabadsághős</i> <i>– Kővágó József munkássága</i>	56
SOLYMOSI-TARI EMŐKE	<i>„Mégis újra és újra fölszökken”</i> <i>– Lajtha László és Romain Rolland</i>	83
MAKLÁRY KÁLMÁN	<i>A jövő emléke – Hantai Simonról</i> <i>a párizsi életmű-kiállítás és album-</i> <i>monográfia kapcsán</i>	93
GRANASZTÓI GYÖRGY	<i>Szeretnék majd ilyen lenni...</i> <i>– Lukács János 90 éves</i>	110
JOHN O’SULLIVAN	<i>Emlékművek és indulatok</i>	113
IFJ. KOSZORÚS FERENC	<i>Gondolatok 1944. március 19-e</i> <i>70. évfordulóján</i>	118
MÁTYUS ALIZ	<i>Oroszországi levelek</i> <i>– Mátyus Ferenc hadifogolynaplója</i>	127

1% METAFIZIKA – SZABADOS GYÖRGY EMLÉKÉRE

ÍRÓK TUDÓSÍTÁSAI 1944. MÁRCIUS 19-RŐL		
MÁRAI SÁNDOR	<i>Napló 1943–1944 – részlet</i>	160
NÉMETH MAGDA	<i>Mélységből mélységbe – részlet</i>	165
ILLYÉS GYULA	<i>A Nyugat vége – részlet</i>	169

KÖRKÉP

S. KIRÁLY BÉLA	<i>Szávai csábító örvényei</i>	175
FÁY ZOLTÁN	<i>Újdonság a nap alatt</i>	181
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Ybl Miklós, a Műépítész</i>	186
TÓTH KLÁRA	<i>Nekrológok kora – Jancsó Miklós halálára</i>	191
BOD PÉTER ÁKOS	<i>Gondolatok Ukrajna kapcsán</i>	195
SUMMARIES		203
E SZÁMUNK SZERZŐI		207

Jelen számunk illusztrációi közül a Hantai Simon festményeit ábrázoló képeket a Kálmán Maklár Fine Arts (a képeknél jelölve: KMFA), illetve Hantai Simon örökösei jóvoltából közölhetjük. Az Ybl Miklós alkotásairól készült fotókat Budapest Főváros Levéltára (BFL) és a Forster Központ Könyvtára (FK) bocsátotta rendelkezésünkre, a pontos forrás a cikk végén olvasható. Fedélkép: Hantai Simon (1957).

Polgári
Magyarországért
Alapítvány

otpbank

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap
Nemzeti Kulturális Alap Igazgatósága

TRANZÍCIÓ?

A szavak – jól tudjuk – kultúránként és nyelvenként eltérő jelentéstartalmat hordozhatnak. Amit magyarul *rendszerváltozásnak* mondunk, vagy mások *rendszerváltozásnak*, annak valójában nincs pontos nyelvi megfelelője a nemzetközi szakirodalmi nyelvben. Bár előfordul a 'system change' fordulat a térséggel foglalkozó szerzőknél, de gyakoribb a *rezsimváltás* (regime change), noha annak más a tartalma: amikor Szaddam Huszein rendszerét megdöntötték az amerikai fegyveres erők, és egy új kormányzati rendszert hoztak létre Irakban, akkor ténylegesen rezsimváltás történt. Annak bekövetkezése nyitotta meg elvileg az utat a társadalmi-gazdasági rendszer megváltozása előtt, de a kormányváltás önmagában valóban csupán esély arra, hogy a társadalom életétének minden lényeges vetülete átalakuljon. Ezzel szemben az, amit mi rendszerváltozásnak mondunk, sokkal több, mint a kormányzati szisztémának bármennyire is radikális átalakulása.

Még kevésbé odaillő az angol nyelvű szakirodalomban használt *reform*, *reformer* szó, legalábbis visszafordítva magyarra, hiszen mi nagyon jól érezzük a különbséget egyfelől a különféle reformok – mint amilyen a magyar reformközgazdászok által kidolgozott „új gazdasági mechanizmus” –, valamint másfelől a tényleges rendszerváltozás között. Az utóbbi vetett véget a felülről engedélyezett és adagolt reformok korszakának: a rendszerváltozás tehát nemcsak hogy nem azonos a reformmal, hanem ebben az összefüggésben inkább annak ellentéte. A németben a *változás* (Wende) kifejezés tartalmazza az új minőség, a történelmi cezúra mozzanatát, bár hiányzik belőle a társadalmi-gazdasági szisztémára való utalás.

Végül a politikai és szakmai szóhasználatban az átmenet (tranzíció) terjedt el. Tranzíciós országokként emlegetik a nemzetközi irodalomban, valamint a nemzetközi pénzügyintézetek szóhasználatában a volt tervgazdaságokat, amelyek úgymond áttérnek (tranzitálnak) a piacgazdaságra. A kifejezés annyira meggyökeresedett, hogy az is használja, aki – mint jómagam – nem tartja teljesen helyénvaló szónak. A tranzíció persze jobb a reformnál, változásnál és egyéb semleges vagy technikai tartalmú szónál, mivel magában foglalja a folyamat, a folyamatosság mozzanatát. A mélyreható változáshoz idő kell. Antall József pontosan emiatt használta következetesen a rendszerváltozás fogalmát a rendszerváltással szemben, hiszen az utóbbi elvonatkoztat az időbeliségtől, és így attól is, hogy a folyamat elakadhat, leállhat, vagy éppen séggel lendületet vehet.

Nincs egyetlen fejlődési pálya a térségben

A tranzíció elfogadott kategóriája látszólag semleges terminus technicus, ám amint élő társadalomra alkalmazzuk, váratlan bizonytalanságokba ütközünk. Átmenet, de hova? És honnan is? Ami például a magyar esetben történt, nem teljesen felel meg a „tranzitológusok” szokásos meghatározásának, amely gazdasági vonatkozásban a tervgazdaságról a piacgazdaságra, politikai vonatkozásban pedig az egypárti rendszerről a parlamenti demokráciára való áttérésben látja a tranzíció lényegét. Történelmi okok miatt mindkét vonatkozásban a *visszatérés* fordulat lenne indokolt.

A politikai, publicisztikai és tudományos szóhasználatban a visszatérés szó használata sem nálunk, sem a térséggel foglalkozók között nem terjedt el. Ennek egyik oka talán az, hogy keveseknek lehetett emléke a második világháború előtti magyar kapitalizmusról és az akkori par-

lamenti politikai rendről. A rendszerváltozás történelmi pillanatában a negyvenéveseknek és a még fiatalabbaknak a többsége alig hallhatott a polgári előzményekről. Amit az állami iskolarendszerben tanultak a korról, az jórészt negatív volt, hiszen a második világháborút megelőző időszak gyengéinek a kidomborítása a szocialista rezsim önlegitimációját szolgálta. De nem csak a hivatalos marxizmus igyekezett negligálni a valódi előzményeket: a külföldi tudományos és politikai körök gondolkodásából is mintha kiesett volna az, hogy a térség hasonló helyzetű többi népével együtt hazánk is kifejlett (noha mai fogalmainkkal fél-periferikus) kapitalizmusban élt, mielőtt a szovjet érdekszférába került.

Nem köztudomású, amit az újabb gazdaságtörténeti munkák bemutatnak: *az osztrák szinthez a második világháború előtti években jutottunk a legközelebb*. Tomka Béla publikációi rögzítik, hogy az 1930-as évek végén az egy főre jutó gazdasági teljesítményünk az osztrákokénak 75 százalékát érte el, ami jobb a dualizmus korában, 1880-ban mért 60 százalékos szintnél. Persze tudható, hogy a két világháború között az újonnan létrejövő osztrák állam válságról válságra bukdácsolt, ami az osztrák nivóhoz való közeledésünknek egy részét megmagyarázza. Mégis a mindkét ország számára egyaránt nehéz európai körülmények között elért magyar relatív pozíciójavítást nem felesleges regisztrálnunk. Mai helyzetünknek és a térség más országaival szembeni sajátosságainknak a megítéléséhez érdemes leszögezni, hogy Magyarország a második világháború előtti történelmi korszakában *piacgazdaság* volt. Noha a kor európai magjához képest a peremvidékhez tartozott, gazdasági fejlettségét tekintve mégis közelebb állt az európai átlaghoz, mint az 1990-es rendszerváltozáskor vagy bármikor azóta. Mindezzel nem a II. világháború előtti korszak – ideológiai elemekkel és gyakorta heves érzelmekkel terhelt – közéleti érté-

keléséhez kívánok csatlakozni. Lényeges azonban látni, hogy az 1989/1990-es politikai fordulat pillanatára nemcsak a négy évtizedes szocialista rendszerből, hanem a megelőző időkből is maradt hátra szellemi, infrastrukturális, intellektuális, emberi tőke formáját öltő örökség, minálunk ugyanúgy, mint néhány hasonló előzményű nemzet esetében.

A szocialista rezsimek hirtelen összeomlása idején a magyar (vagy a cseh, lengyel) viszonyok a társadalmi tudást, tudatot tekintve is eltértek azon régiókéétól, amelyekben közvetlen piacgazdasági élményük csak az agastyánoknak lehetett. A cseh, keletnémet, lengyel, magyar esetben nem volt áthidalhatatlanul távol egymástól a működő kapitalizmus utolsó éve és az új világ kezdete; nem úgy, mint Oroszországban, Ukrajnában, és általában a volt szovjet birodalomnak azon entitásaiban, amelyekben az 1920-as évek legelején igen hosszú időre kiszakadtak addigi történelmi keretükből.

A kelet-közép-európai térség és a volt szovjet tagköz-társaságok rendszerátmenetének különbségei természetesen nem csak annak tudhatók be, hogy az előbbi térség társadalmában élt bizonyos *személyes tudás* az előző piacgazdasági korszakról, szemben az utóbbiakkal. Mégis például a hamarosan felmerülő *privatizációs* helyzetekben az előző térségben elvileg szóba jöhetett a *vagyon tárgyak visszaadása* (restitúció) és a *részleges vagy teljes kárpótlás*, eltérően azoktól az államoktól, amelyeknek a népességét hosszú évtizedekkel korábban térítették le a piacgazdasági szisztémáról. Ráadásul a birtokviszonyok tisztázásához nélkülözhetetlen jogi-adminisztrációs képesség a cári Oroszországban nyilván nem volt kiemelkedő, és hét évtizeddel később a szovjet szisztéma hirtelen bekövetkező szétesése zavaros helyzetet szült, amelyben a nyers erő, a korrupció és egy sor esetlegesség formálta a tulajdoni viszonyokat.

Nálunk és a mi közvetlen térségünkben jobban lehetett bízni abban, hogy a magánvállalkozás szabadságának visszaállításával történelmileg rövid idő alatt felszabadulnak az alkotó energiák, akár a családokon belül megőrzött tradíciók újraéledése révén, így majd a leendő polgári középréteg, a hazai tulajdonosi kör hamar regenerálódik. Az már magyar sajátosság, hogy a szocialista rendszer vége felé, az 1980-as évek legelejétől kifejlődhetett az állami nagyvállalatokhoz kötődő fél-vállalkozói réteg („fusi”, „gmk”, „háztáji”), amely rövid távon vállalkozói jövedelmet hozott, bár hosszabb távon ez az öszvér megoldás egészében inkább torzítóan hatott a tényleges vállalkozói, azaz kockázatvállaló ethosz kialakulására.

Érdeemes egy kicsit jobban megvizsgálnunk a volt szovjet régió különbségeit. Nemcsak Ukrajna esetének megértéséhez, hanem önismeretünk gyarapításához is. E gondolattal szeretném kibontani a rendszerváltoztatások elemzését a *Magyar Szemle* jelen számának hasábjain.

BOD PÉTER ÁKOS

AZ ALKOTMÁNY MINT A NEMZET LELKE

Vizsgáljuk meg, milyen szerepük volt az alkotmányos értékeknek országaink jelen állapotának kialakulásában, s hogy mi módon juttathatnak el bennünket ezek az értékek oda, ahova el szeretnénk jutni. A kérdés, amely előttünk áll, jórészt metafizikai természetű, lévén, hogy az alkotmányok megszövegezői az ember lényegével és társadalmi létével kapcsolatban vallott alapelveiket fogalmazzák meg.

Kézenfekvő kiindulópontként tekintsünk vendéglátó szervezetünkre, a nemrég megalakult Közép-európai Politikai Központra (Central European Policy Centre – CEPC)*. Feltételezem, hogy a kutatóközpont létrehozásáról folytatott tanácskozásaik során föltek maguknak néhány alapvető kérdést, melyek között bizonyára szerepeltek a következők: „Kik vagyunk?“, „Miben hiszünk?“, „Kik akarunk lenni?“, „Hogyan érhetjük ezt el?“, „Hogyan léphetünk úgy előre, hogy közben hűek maradjunk elveinkhez?“

Feltételezhetjük természetesen, hogy az amerikai alkotmánynak és a Jognyilatkozatnak (Bill of Rights), a Francia Köztársaság Alkotmányának, Magyarország Alaptörvényének és az Európai Unió különböző szerződéseinek megszövegezői is feltették maguknak ezeket a metafizikai kérdéseket. Azt javaslom, hogy kizárólag ebből a szempontból és nagy általánosságban vegyük most röviden szemügyre e gondolkodási folyamatok néhány eredményét.

Az amerikai alkotmány megszerkesztői a „Kik vagyunk?“ kérdésre így válaszoltak: „Mi az Egyesült Államok népe“. A „Miben hiszünk?“ kérdésre azt felelték:

Abban, „hogy minden ember egyenlőként teremtett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az élethez és a szabadsághoz, valamint a jog a boldogságra való törekvésre” (Függetlenségi Nyilatkozat). A „Kik akarunk lenni?” kérdésre általánosságban ekképp válaszoltak: „Minden ember azzá lehet, amivé lenni akar, amíg nem sérti a többiek jogait”. „Hogyan érhetjük ezt el?” „Egy szövetségi rendszer és egy még tökéletesebb egységet teremteni hivatott alkotmány, valamint egy polgári és politikai jogokat védő jognyilatkozat révén.” „Hogyan léphetünk úgy előre, hogy közben hűek maradjunk elveinkhez?” „Alkotmánymódosítási eljárások révén.”

Nem kétséges, hogy a Francia Köztársaság első, 1793-as alkotmányának megszövegezői is feltették maguknak ezeket a kérdéseket. „Kik vagyunk?” „A francia nép”. „Miben hiszünk?” „Hiszünk abban, hogy a társadalom célja az általános jólét. Tiszteljük az állampolgári hűséget, a bátorságot, a hajlott kort, szüleinket, őseinket és a balsorsot. Hiszünk az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában felsorolt jogokban, így az egyenlőséghez, a szabadsághoz, a biztonsághoz és a tulajdonhoz való jogban. Hiszünk a közsegélyhez való jogban is.”

Figyeljük meg, hogy már itt megjelenik a különbség az amerikai alkotmány megszövegezői által vallott *individualista* felfogás és a francia alkotmány kidolgozóinak *szocialista* felfogása között. E két felfogást összehasonlíthatjuk azzal az inkább *nemzetközpontú* felfogással, amelyet a 2011-es magyar Alaptörvény megfogalmazói tettek a magukévá, különösen ami a Nemzeti Hitvallás című preambulumot illeti.

„Kik vagyunk?” „A magyar nemzet tagjai.” „Miben hiszünk?” „Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte

a magyar államot [...]. Büszkék vagyunk az országunk megmaradásáért, szabadságáért és függetlenségéért küzdő őseinkre. Büszkék vagyunk a magyar emberek nagyserű szellemi alkotásaira. Büszkék vagyunk arra, hogy népünk [...] tehetségével, szorgalmával gyarapította [Európa] közös értékeit. Elismerjük a kereszténység nemzetmegtartó szerepét. [...] Vállaljuk, hogy örökségünket ápoljuk és megóvjuk. [...] Valljuk, hogy [...] összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet. [...] Valljuk az elesettek és a szegények megsegítésének kötelességét. Valljuk, hogy a polgárnak és az államnak közös célja az élet, a biztonság, a rend, az igazság, szabadság kiteljesítése."

„Kik akarunk lenni?” „Valljuk, hogy a huszadik század erkölcsi megrendüléshez vezető évtizedei után múlhatatlanul szükségünk van a lelki és szellemi megújulásra.” „Hogyan érhetjük ezt el?” „Alaptörvényünk jogrendünk alapja: szerződés a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Élő keret, amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a formát, amelyben élni szeretnénk.”

Nézzük most, milyen válaszokat adtak ezekre a kérdésekre az Európai Uniót létrehozó 1992-es Maastrichti Szerződés megszövegezői. „Kik vagyunk?” „Nemzetek Európában.” „Miben hiszünk?” „Hiszünk abban, hogy az európai kontinens megosztottságának felszámolása történelmi jelentőségű, s hogy szilárd alapokat kell teremtenünk a jövő Európájának kialakításához.” „Kik akarunk lenni?” „Olyan Európai Unió, ahol minden nemzet állampolgárai közös uniós polgársággal rendelkeznek, ahol a különböző nemzetek állampolgárai szolidárisak egymással, miközben érvényesül a szubszidiaritás elve.” „Hogyan érjük ezt el?” „Olyan szerződés elfogadásával, amely szabályozza a tagállamok és népeik közötti kapcsolatokat, előmozdítja a gazdasági és a társadalmi haladást, kinyilvánítja azonosságunkat a nemzetközi szín-

téren, és megerősíti országaink állampolgárai számára jogaik és érdekeik védelmét.”

Vizsgáljuk meg, hova vezettek az ezekre a metafizikai kérdésekre adott válaszok a szóban forgó országokban és az Európai Unióban!

Minthogy az amerikai alkotmányban említett „Mi, az Egyesült Államok népe” *nem* foglalta magába az afro-amerikai rabszolgákat, a nőket (akik nem rendelkeztek szavazati joggal) és az amerikai bennszülötteket, az Egyesült Államoknak számos elkerülhetetlen politikai, társadalmi és gazdasági megrázkódtatással kellett szembenéznie. Ezek sorába illeszkedett a polgárháború, az elhúzódo és néha erőszakos formát öltő polgárjogi mozgalom, a növekvő vagyoni egyenlőtlenségek, valamint a mai napig tartó heves és megosztó politikai viták és kultúrharok. Ugyanakkor az alkotmány szövegében érvényesülő individualista felfogás és az amerikai keresztény örökség hangoztatásának elmaradása az anyagelvűség, a világiasság és a relativizmus széles körű térnyeréséhez vezetett.

Franciaországban a közös célokra és „a közsegélyhez való jogra” a túlhangsúlyozása – az egyéni felelősség és az adózási fegyelem egyidejű nyomatékosítása nélkül – egy csődközeli helyzetbe került, alaposan megreformálandó szociális jóléti államhoz vezetett.¹

Ami pedig az Európai Uniót illeti, a brüsszeli bürokratáknak egy „Európai Egyesült Államok” létrehozására, s egyebek között egy úgynevezett „joguralmi mechanizmus” bevezetésére irányuló szándéka veszélyezteti a tagországok nemzeti szuverenitását.² Ugyanakkor bizonyos, az Európai Bizottság, az Európa Tanács és az Alapjogi Ügynökség által pártolt, kétes és vitatható gazdasági, szociális és kulturális jogok propagálása megakadályozza a tagállamokat abban, hogy saját demokratikus folyamataik szerves összefüggésében tanulmányozzák ezeket a kérdéseket.

Elérkeztünk a magyar Alaptörvény vizsgálatához. Elfogadása bizonyos fokig „új alkotmányos értékek születésének” tekinthető. Magyarország azon törekvése jelenik meg benne, hogy levonja a tanulságokat a régebbi alkotmányos demokráciák, így az Egyesült Államok és Franciaország tapasztalataiból és hibáiból. Olyan alkotmányos rendszert vezet be, amely igyekszik egyensúlyt teremteni az egyén és a közjó, a jogok és a kötelességek között, méghozzá a magyar nemzeti örökség és hagyományok talaján. Ezt a felfogást „személy- és nemzetköz-pontú”-nak nevezem.

Magyarország Alaptörvényében tükröződik az, amit a nagy magyar természet- és társadalomtudós, Polányi Mihály a társadalom négy alapvető összetevőjének tekintett: azaz a meggyőződésekben való osztozás, a közösség-építés, az együttműködés és a hatalom gyakorlása.³

1958-ban megjelent *Személyes tudás* című könyvében Polányi kifejti, melyek azok az intézmények, amelyekben a társadalom említett négy tényezője megtestesül. A kulturális intézmények, így például az egyetemek, az egyházak, a színházak és a művészeti kiállítótermek a *meggyőződésekben való osztozást* szolgálják. A társadalmi érintkezések, csoportrituálék vagy a honvédelem alapvetően a *közösségépítés* intézményei, amelyek táplálják és elvárják a csoporthoz való hűséget. A gazdasági rendszer előmozdítja a közös anyagi előnyök érdekében folytatott *együttműködést*. Az államigazgatási szervek pedig a *hatalmat* gyakorolják, mely védi és ellenőrzi a társadalom kulturális, közösségi és együttműködési intézményeit.⁴

Ugyanakkor Polányi szerint az emberek egyesítő és transzcendens rituáléban való részvétele a feltétele annak, hogy egyáltalán létezzenek meggyőződések, közösségépítés, együttműködés és hatalom: „Egy csoport tagjai a szertartásban való teljes részvétel révén megerősítik létezésük közösségét, és egyidejűleg azonosítják csoport-

jük életét azoknak a korábbi csoportoknak az életével, amelyektől a szertartás rájuk szállt. Ennyiben egy csoport minden szertartásos aktusa csoporton belüli megbékélés és annak megerősítése, hogy történetük mint csoporttörténet folytonos. A csoport olyan létként fogadja el társas létét, amely transzcendálja az egyént mind a jelenben, mind a múltban.”⁵

Röviden, Magyarország Alaptörvénye „társadalmi közeget” teremt azon tényezők kialakulása, működése és fejlődése számára, amelyeket Polányi Mihály a társadalom „dinamikus rendjeinek” nevez. Azokról a csoportokról vagy szervezetekről van szó, amelyek lehetővé teszik egyének sokasága számára, hogy bonyolult problémákra horizontálisan, egymás mellett elhelyezkedő csoportokban keressék a megoldást, ahelyett, hogy a kormányzat felülről irányítaná őket. Ezek a dinamikus rendek képesek arra, hogy megfelelő kiigazításokat végezzenek a saját tevékenységi körükben felmerülő újszerű problémák megoldása érdekében. A kiigazítás módszerei között szerepel az eszmecsere, a versengés és a meggyőzés; egy adott dinamikus rend esetében egyszerre több út is szóba jöhet.

Polányi szerint a különböző szellemi vagy erkölcsi dinamikus rendekben tevékenykedő emberek többé-kévesbé hivatalosan működő érdeklődési körökbe és szakmai testületekbe szerveződnek: „A képzőművészeti, irodalmi, zenei, testgyakorló, orvosi, műszaki, tudományos, politikai, vallási, jogi [és más] körök a társadalmi örökség egy adott szeletét ápolják, és felügyelik annak fejlődését. Fő feladataik a következők: megőrzik és jóváhagyott formában terjesztik területük múltbéli eredményeit és elfogadott alapelveiket; ösztönzik a saját területüket gazdagítani kívánó újabb egyéni hozzájárulásokat, melyeknek azután megvitatják az értékét, és eldöntik, beilleszték-e őket az általuk gondozott örökség corpusába, vagy sem.”⁶

Mindegyik dinamikus rend működését saját állandó alapeszménye (igazság, igazságosság, könyörületeség, szépség, bölcsesség) határozza meg. Az egyes dinamikus rendek tagjai ezen alapeszmények mellett kötelezik el magukat, és tevékenységüket mindenestül ezek előmozdításának szolgálatába állítják.

Érdekes módon a magyar Alaptörvényben megjelenő alkotmányos értékekben és az általuk felkarolt dinamikus rendekben két sajátos felfogás kombinációja köszön vissza, melyek először a franciaországi „Júliusi Monarchia” időszakában megfogalmazott reformelképzelésekben jelentkeztek.

Mindenekelőtt az Alaptörvényben szereplő Nemzeti Hitvallás szövege párhuzamba állítható a saint-simonista mozgalom második szakaszában napvilágot látott felfogással, mely nagy szerepet szánt a szellemi és a művészi dinamikus rendeknek és a vallásos érzéseknek, melyek „az emberiséget a társadalom legszegényebb és legnépesebb osztálya helyzetének gyors javítása felé vezetik”. Ezt a gondolatot fejt ki a saint-simonisták által közzétett egyik levél: „Ha nem létezne az embert embertársaival összekötő rokonérzet, melynek révén képes átélni mások bánatát, örömét és életét, akkor a társadalom nem volna egyéb, mint mindenféle kötelék nélküli egyének halmaza, akiknek minden cselekedetét önzésük készítené irányítják.”⁷

Másodszor az Alaptörvényben kinyilvánított alkotmányos értékek és jogok összhangban állnak azzal a liberális katolicizmussal, amelyet Hugues-Félicité de Lamennais francia pap hirdetett meg, akinek 1834-ben megjelent *Egy hívő szava* című műve az elsők között értekezik az emberi jogokról. Lamennais keresztény alapokon keres igazolást az igazságos és nyilvános tárgya-

láshoz való jogra; az ártatlanság vélelmének jogára; a táplálékhoz és a munkához való jogra; a rabszolgaságtól való mentesülés jogára; a tulajdonhoz való jogra; a szolidaritás követelményére; az egyenlőséghez, az élethez, a szabadsághoz és a biztonsághoz való jogra; a tanuláshoz való jogra; a szülők azon jogára, hogy szabadon választsák meg, milyen erkölcsi nevelést kapjon gyermekük; a szakszervezetek létrehozásának jogára; a gondolat-, a lelkiismereti és a vallásszabadsághoz való jogra, valamint a nemzetiséghez való jogra.

Különös módon Magyarország Alaptörvényében és a benne foglalt Nemzeti Hitvallásban valósul meg először a saint-simonista mozgalom második szakaszában, illetve Lamennais liberális katolicizmusában jelentkező két felfogás találkozása. De szólnunk kell egy korábbi kötődésről is, amely megérdemelné, hogy a magyarok mind szélesebb körben ismerjék és büszkeséggel emlékezzenek meg róla.

Liszt Ferenc gyakran látogatta párizsi éveiben a saint-simonisták összejövetelét, s nagy hatással volt rá az az elképzelésük, miszerint a művészeknek olyan „társadalmi közeget” kell kialakítaniuk, amely humanitárius készítetéseket és cselekedeteket hív életre az emberek között.⁸ Liszt később szoros barátságba került Lamennais-sal, aki arra ösztönözte, hogy olyan zeneműveket alkosson, amelyek aggódó figyelmet keltenek a hallgatókban aktuális társadalmi, gazdasági és politikai kérdések és igazságtalanságok iránt.⁹ E két nagy jelentőségű szociális, illetve vallási mozgalom hatásával magyarázható, hogy a katolikus hit, a humanitárius szemlélet és a magyar haza szeretete rányomta bélyegét Liszt zeneszerzői pályájának és magánéletének utolsó szakaszára.

Liszt példája a magyar Alapokmányban és a Nemzeti Hitvallásban foglalt alkotmányos értékek erejéről tanúskodik. Akadnak azonban, akik bírálják ezeknek az értékeknek a kinyilatkoztatását, arra hivatkozva, hogy

a nacionalizmus tüzét táplálhatják.¹⁰ Holott Bibó István 1976-ban megjelent, *A nemzetközi államközösség benuháza és annak orvosságai* című könyvében kifejti, hogy egy nemzetközpontú program tökéletes összhangban állhat a szabadság fogalmával. Bibó, aki tisztában volt az agreszív nacionalizmusban rejlő veszélyekkel, „tisza nemzeti érzelmeken [és] nemzettudaton” alapuló nemzetközpontúságot hirdetett. Tiltakozott az ellen, hogy egyesek a „nacionalizmus” bélyegét süssék a nemzeti érzelmek és a nemzettudat természetes megnyilvánulásaira, és az internacionalista felfogással szemben álló ideológiát lássanak mögöttük. Mint írja: „Nem különálló ideológia [...], ha valaki a nemzeti tudatot, nemzeti lojalitást, nemzeti szolidaritást az átlagnál hevesebben, nagyobb érzelmi töltéssel teszi magáévá, a maga számára elsőrendű közösségi kötelemnek tekinti: mint ahogyan annak, aki nagyon szereti apját-anyját, ettől még nem kell a „familiarizmus” ideológiájához csatlakoznia, sem annak, aki a városáért buzog, nem kell az „urbanizmus” ideológiáját vallania.”¹¹

A Nemzeti Hitvallás egyértelműen kinyilvánítja, hogy a magyar nemzet és a magyar nemzettudat fogalma az emberi méltóságon és az egyéni szabadságon alapul, melyek csak másokkal együttműködve juthatnak érvényre. Hangsúlyozza a család és a nemzet fontos szerepét, valamint a hűség, a hit és a szeretet alapvető összetartó értékeit. Valódi személyközpontú nemzetközpontúság fogalmazódik meg benne, ezért méltán tarthat igényt elismerésre, tiszteletre és védelemre.

* (A Közép-európai Politikai Központ budapesti konferenciáján 2013. szeptember 25-én elhangzott előadás, megjelent a *Hungarian Review* 2014. januári számában)

JAMES P. KELLY, III
(Fordította: Sujtó László)

Jegyzetek

¹ Martin Walker: „France’s crisis looms”, UPI, 2013. június 24., http://www.upi.com/Top_News/Analysis/Walker/2013/06/24/Walkers-World-Frances-crisis-looms/UPI-85571372046640/

² Viviane Reding: „The EU and the Rule of Law – What Next”, 2013. szeptember 9., http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-13-677_en.htm; José Barroso: „State of the Union Address”, 2013. szeptember 11., http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-13-684_en.htm?locale=en

³ Polányi Mihály: *Személyes tudás*. Fordította: Papp Mária. Atlantisz Könyvkiadó, 1994, 360.

⁴ Uo.

⁵ I. m., 358.

⁶ Michael Polanyi: *The Logic of Liberty*. Routledge, 1951, 441. o.

⁷ Georg G. Iggers: *The Doctrine of Saint-Simon: An Exposition, First Year, 1828–1829*. Beacon Press, 1958, 154.

⁸ Ralph Locke: *Music, Musicians, and the Saint-Simonians*. University of Chicago Press, 1986, 101–106.

⁹ Paul Merrick: *Revolution and Religion in the Music of Liszt*. Cambridge University Press, 1987, 7–25.

¹⁰ Géza Jeszenszky: „Doomsday in Hungary?”, in *Hungarian Review*, 2012. május 14., http://hungarianreview.com/article/doomsday_in_hungary

¹¹ Bibó István: *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai*. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 2011, 95. o.

ISMÉT A NÉPI MOZGALOMRÓL

Szilánkok Papp István könyve kapcsán

A közelmúltban jelent meg Papp István *A népi mozgalom története* (Bp. 2012, Jaffa) című munkája, hosszú idő óta az első átfogó tanulmány egy mindig szakmai vitákat és komoly érzelmi hullámokat kiváltó témáról. Egy ilyen, hatalmas anyagot feldolgozó kötetről érdemeinek megfelelő módon kritikában, recenzióban foglalkozni nem lehet, egyszerű híradásban tudósítani róla méltatlanság.

A népiek és mozgalmuk történetét nagyjából ismerjük, sok részletéről születtek elmélyült tanulmányok. Ez a történet még sincs a helyén a közvélekedésben, tartósan emlékezetpolitikai viták tárgya. Nem igazán alanyi jogon (azon is), hanem mert a kor, amelyben fénykora, szűkebb értelemben vett története zajlott, maga áll viták középpontjában. A népiek története nem szakítható ki a magyar történelem folyamatából, azt maga is jelentősen befolyásolja. A népiek nagy korszaka olyan történelmi kor része, amelyről ez ideig nem sikerült megegyezésre jutni a közös emlékezetben és a tudományban. Ezt maga a történelem nem engedte, mely tényt csak súlyosbítja, hogy más korszakokhoz, irányzatokhoz, mozgalmakhoz sem volt kegyes. Előbb egy ezeréves államalakulat megsemmisülésének elhúzódó traumája akadályozta a múlt harag és elfogultság nélküli feltárására irányuló igyekezetet, majd egy olyan hatalmi rendszer következett, amely nem érte be azzal, hogy a legdurvább módon korlátozza a kutatást, hanem a maga érdekei szerinti álláspont képviselését követelte.

Ilyen körülmények közt az idő múlása önmagában csak távolságot jelent, de nem kínál távlatot. Papp könyve a távlatremetés fontos állomása, ám nem tagadhatom:

lehet, igazságtalanul, ám többet vártam és reméltem tőle. Meglehet, ez inkább minősíti az én türelmetlenségemet, mint az ő teljesítményét. Mert kétségtelen, hogy nem e kötetten és szerzőjén kell számon kérni azt, ami szakmák és iskolák dolga lenne, lett volna.

*

Az állampárt mindent maga alá gyűrő igyekezete jegyében a népi mozgalomról évtizedeken át a pártpolitika kontextusában lehetett megszólalni. Ne higgyük azonban, hogy ez csak az 1949 vagy 1956 utáni legitimációs görcsök jegyében alakult így. Nem: a kommunisták népi-ekkel kapcsolatos gondjai sokkal korábbiak voltak, majd-hogynem a párttal egyidősek, 1919-től fontos és tartósan megoldatlan fejezetét jelentették ideológiai gondolkodásuknak, propagandájuknak, szövetségi politikájuknak. Itt ütközött össze (nem csak itt!) a proletár nemzetköziség elve a nemzeti paradigmával, az osztály nélküli társadalom utópiája a tulajdonbiztonság – ha úgy tetszik, a proletárdiktatúra elve a jogállamiság – követelményével.

Az e képletben gyökerező álláspontok, a kommunisták parasztpolitikája, majd a népi, illetve népi *írói* mozgalom kezelésének sok rutinmegoldása természetesen sokban áthagyományozódott az 1990-ben folytatódó, gyakran kiéleződő új kultúrharc katonáira is.

Ez a (pártos) szemlélet kevés teret hagyott a kérdéskör tárgyszerű vizsgálatának. A népiekről alkotott bármiféle vélemény a magyar pártrendszer keretei között többé-kevésbé ma is politikai hitvallásnak számít. Bármennyire is tárgyszerűnek gondolja valaki a maga megszólalását, véleménye egy lassan évszázados hitvita kontextusába kerül. Egyebek közt azért, mert a népi–urbánus (véleményem szerint is hamis) ellentéppárral szokás leírni a magyar szellemi és politikai rendszer hagyományosan legfontosabb törésvonalát. Velünk él egy olyan szerkezet,

amely rendre megújítja magát, miközben tartalmi alapvetően megváltoznak. Olyan gondolkodásmódok, eszmarendszerek ütköznek itt meg, mint a konzervativizmus és a liberalizmus, vagy a nemzeti és a globalista paradigma.

Vannak eldönthetetlen viták, ez is ilyen. Tárnya azonban föltárható, története követhető. A rá vonatkozó kutatások eredményeit föl lehet használni a szellemi polgárháború muníciójaként, de a fölgyűlő ismeretek idővel a megbékéléshez is elvezethetnek. Addig elsősorban abban segítenek, hogy megértsük, miként jutottunk el mai, áldatlan szellemi közállapotainkhoz.

Papp István tárgyszerű áttekintésre törekszik, nem is eredménytelenül. Munkája legfőbb érdeme ez a ki-egyensúlyozott szemlélet. Kevésbé sikeres az a kísérlete, amellyel be akarja illeszteni a népiek történetét egy korszerű, több-kevesebb egyetértéssel találkozó történelmi narratívába – ilyen ugyanis nincs.

Könyvében Papp nem a népiek írói munkásságát, nem legmaradandóbb teljesítményüket tekinti át, hanem hangsúlyozottan történészként a népi írók *mozgalmáról* szól. Témája egy társadalmi-politikai mozgalom – amely azonban nemcsak a közéletben-politikában töltött be fontos szerepet, hanem sok másban, így az értékrend, a mentalitás, az ízlés stb. formálásában is. Könyve egyfelől már ellenőrzött ismereteket közvetít, az elmúlt évtizedekben összegyűlt anyagot kívánja egységes rendszerbe foglalni. Munkája azonban nemcsak az eredményeket összegzi, hanem magában hordozza a korábbi kutatások, elemzések, elképzelések problematikus elemeit is. Egy ilyen átfogó munkáról részletekbenő bírálatot írni nem lehet, ahhoz új monográfia kellene. Ebben az írásban így csak egyes, általam fontosnak tartott kérdésekhez kívánok néhány megjegyzést tenni.

A kötet élén a Trianon előtti évtizedek népiességének, a későbbi népi gondolkodás, és így a népi mozgalom előzményeinek legalább vázlatos feltárása helyett egy rövidebb tudományos invokáció következik, amelyben a szerző áttekinti a modern populizmusok történetét. Bocsáttassék meg nekem, de ebben a meglehetősen szervesen a kötet elejére illesztett fejtegetésben az egykor „vörös faroknak” nevezett sajátos képződmény korunkhoz igazított változatára vélek ismerni. E fejtegetések helye és ténye azt sugallja, hogy a magyar népi mozgalom szerkezeti, elméleti kapcsolatban állt a populizmus gyűjtőnévvel illetett sokféle politikai mozgalommal, vagy legalábbis azokkal párhuzamos jelenség. Ugyanakkor szövegszerűen ennek inkább az ellentéte derül ki ebből a fejezetből.

Tekintve, hogy a populizmuskérdés a továbbiakban nem tér vissza, nagyobb jelentőséget nem is kellene tulajdonítani neki, de egy következménye azért van. Ez is közrejátszik abban, hogy elmarad a népi mozgalmat előkészítő folyamatok föltárása. Említetlenül marad az, hogy a magyar népiesség nemcsak irodalmi, művészeti iskola volt, hanem a középpontjában álló Petőfi-kultusszal, a romantikában és a magyar forradalom és szabadságharc kultuszában gyökerező gondolkodásmóddal egybeforva, magyar nótástul, népszínművestül a közgondolkodás meghatározó karakterjegyei közé tartozott. A magyar modernizáció igénye mint kulturális elvárás ennek az örökségnek a modernizálásában fogalmazódott meg először. Ez a folyamat a 19. század végétől egyre több értéket teremtett a képző- és iparművészetben, építészetben, zenében. Az irodalomban nemcsak a könnyen e vonulathoz sorolható Gárdonyi Géza, a modern parasztábrázolás felé mutató Tömörkény, Móra tartozott ide, hanem a már egyértelműen irodalmi forradalmár Ady és Móricz (hogy csak néhányat említsünk a legnagyobbak közül) is. A népi gondolat tehát nem a semmiből nőtt ki, és elsősorban kul-

turális téren jelentkezett. Vagyis, szemben a (sokféle) populizmussal, nem pusztán közvetlen társadalmi, politikai igény kielégítésére született. Hosszú időn át formálódott, szerves fejlemény volt, amely egy feldolgozhatatlan nemzeti traumát követően kifejezetten egy adott kor által felvetett *magyarországi* problémára keresett választ.

A populizmus jelenségének és fogalmának előzetes áttekintésével Papp István újrapozicionálná témáját – ha az hagyná magát. De minél nagyobb erőbefektetéssel tárja fel a sokféle, igen lazán kapcsolódó, esetenként erőltetve összekapcsolt, populistának nevezett mozgalmat, annál világosabb a magyar népiek azoktól szinte minden lényeges ismérvben elütő természete.

Nem csoda: az a sokféle helyi formában, sokféle tartalmat megjelenítő tünetegyüttes, amit a sokféle módon használt populizmus kifejezés jelöl, számtalan vonásában különbözik attól, amit Magyarországon népinek neveztek és neveznek. Hiába felel meg tehát szótárilag a népinek a populista szó, ez még nem teszi azonossá a két kifejezés által jelölt tartalmakat. (Nem szólva arról, hogy a mai zsrnálpolitológiai köznyelvben, minden ideológizáló vagy tudóskodó igyekezet ellenére, a legtöbbször a demagógia jelölésére használják, aminek ugyancsak megvan a maga szemantikai alapja.)

Aki azonban találkozott a népiek különböző recepcióival, az tudja, hogy a magyar művelődés- és politikatörténet sajátos viszonyrendszerébe vetített „populizmus” kifejezéssel ugyanúgy nem lehet messzire jutni, mint a „völkisch” vagy a „narodnyik” szavakkal. Közbevetőleg azonban érdemes megjegyezni, hogy mindegyik idegen nyelvű megnevezés magyarba forgatásának kísérlete mögött fölsejlik a „népi” fogalom és mozgalom lekicsinylésére, kompromittálására irányuló szándék.

Valószínűleg ezt Papp István is sejti, hiszen a felvető fejezet kényszerűnek tűnő populizmus-tükre után ez

a fogalom gyakorlatilag kiesik narrációjából. A népieket *lenarodnyikozó* gondolkodásmódot pedig maga elemzi, és tartja indokolatlannak. Néhány formális vagy tipológiai hasonlóság ugyanis nem jelent tényleges közelséget vagy rokonságot. Papp így fogalmaz: „A magyar népi mozgalom legfeljebb felületes vagy külső vonásokban hasonlított a völkisch, illetve a narodnyik gondolathoz”. Hozzátehetnénk: a populizmussal sem más a helyzet.

*

A népies-népi gondolkodás a modern magyarság megteremtésére irányuló törekvések egyik, bizonyos időszakokban meghatározó vonulata 19. századi alapokra épül, és e hagyomány megújítói a 20. század első felében újrafogalmazzák egy tőlünk nyugatabbra már alig értelmezhető modellt. Ebben kivételes szerepet kap a nemzeti elem, amelyben az e régióban még élő archaikus, paraszti kultúra, hagyomány különleges figyelmet kap.

A népi mozgalom azonban nem éri be ennyivel, benne több tételnek is kitüntetett jelentősége van. Ilyeneknek tekinthetjük a nemzet, a nemzeti kultúra, a szociális igazságosság, a demokrácia ügyéért való elkötelezettséget (beleértve a fajgyűlölet minden formájának elutasítását!), a paraszti polgárosodás célkitűzését (beleértve a radikális földosztás sürgetését), ezzel a nemzeti hagyományokat szervesen magába építő, folytató és megújító középosztály megteremtésének igényét. Ezek az elemek a 19–20. században több szakaszban kerültek érintkezésbe egymással, és formálódtak laza rendszerré. E rendszer minden eleme fölbukkan más összefüggésben, de a népi mozgalmat sajátos együttesük határozza meg. E pillérek erején és kapcsolódásán állt vagy bukott a népi mozgalom, ez a rend határozta meg tündöklését és – ne kerteljünk – bukását. Természetes, hogy ezekhez az alapelemekhez sokféle ideológiai, politikai, vallási stb.

elem társult, amint a mozgalom egésze koronként, területenként sokféle arcot mutatott.

A *népi mozgalom* (mint egyes népi írók baráti társaságából kinőtt, a közéletet szellemi erejével, közös föllépésével közvetlenül is alakítani kívánó közösség) gondolkodásában az említett elemek kitüntetett szerepet kaptak. Ezek elfogadása volt a csoporthoz tartozás kimondatlan feltétele. Informális közösségről lévén szó, oda nem lehetett „belépni”, ahogy „kilépni” sem, és „kizárni” sem lehetett belőle senkit.

Természetes módon következett ebből több, ezekből az alaptételekből is levezethető, aktuális tétel. Így az 1930-as évek közepétől a náciizmus és a kommunizmus elutasítása, a nemzeti szuverenitás megőrzésének és a nemzeti kultúra megújításának igénye, egyáltalán az az értékrend, amelyben – mai szóval élve – a modernizáció igénye is természetes. Az alaptételek bármelyike kihagyhatatlan – aki kihagyja valamelyiket, lehet *népi*, de nem lehet a *népi mozgalom* részese. (Az 1943-as szárszói találkozón az addig megkérdőjelezhetetlenül a mozgalom magjához tartozó Erdei Ferenc ezt az alapvetést sértette meg. Felszólalását követően a népi mozgalom korábbi egysége sohasem tért vissza.)

Az alapelvek elfogadása és céltudatos képviselése nélkül is bárki lehetett a mozgalom szövetségese vagy szimpatizánsa. Résztvevője azonban nem. Ezért nem tekinthetjük a népi mozgalomhoz tartozónak Zilahy Lajost, Szabó Lőrincet, de még Cs. Szabó Lászlót, vagy éppen a mozgalom részének tekintett Szegedi Fiatalok (külső) köréhez tartozó Radnóti Miklóst sem. Hogy milyen összetett kérdésről van szó, azt mutatja Babits és a népiek kapcsolata. Bármilyen meglepő, a népiek történetében ő is meghatározó szerepet játszott. A mozgalom sok szereplőjével bensőséges kapcsolatban állva, az irodalmi népiesség megújításának történetéből kihagy-

hatatlan Erdélyi Józsefet ő ütötte költővé, elismerésével közvetve az új népi irodalmi irányzat egyik első teoretikusa volt. Sőt: a *Nyugat* a népi írók előtt mindig nyitva állt, ami nem csoda, hiszen Babits olyan emblematisz népiekkel együtt szerkesztette, mint Móricz Zsigmond vagy Illyés Gyula.

Másfelől bármennyire maradandónak bizonyult is a szélsőjobboldali Oláh György könyvcíme, a *Hárommillió koldus*, és bármennyire nagy hatású, az írói szociográfiák születésében inspiráló volt szociális elkötelezettsége, szemléletének egésze elválasztotta a népi mozgalomtól. Ezen nem változtat, hogy lapjában rendszeresen közölte sok, népiként azonosítható alkotó műveit.

A sokféle leágazás, párhuzamos törekvés, szövevényes háttér miatt alapvetően fontos, hogy világossá tegyük: a népinek nevezett gondolkodás egyes elemeinek fölbukkanása korántsem elegendő, hogy hangoztatójukat vagy követőjüket a népi mozgalomhoz soroljuk. E tényezők ugyanis nem önmagukban, hanem más elképzelésekkel együttesen jelentkeztek, és döntő jelentősége volt az eszmék, gondolatok együttthatásának.

Ezért megkerülhetetlen feladat a népi *mozgalom* határainak, tagoltságának feltárása. Papp leszűkíti ugyan tárgyát, de nem definiálja pontosan. Előljáróban kijelenti: a „népi mozgalom elitjéhez tartozók – Németh Lászlótól kezdve Kovács Imrén át Bibó Istvánig – megpróbáltak a Trianon utáni Magyarország legégetőbb gazdasági, szociális, művelődési és külpolitikai problémáira választ találni. Ezt kétségtelenül nem a hagyományos jobb-bal felosztáshoz kötődő ideológiák mentén tették, hanem egy általuk 'harmadik útnak' nevezett eszmeiség jegyében”. Másutt ezt írja: „népi mozgalom alatt döntően az 1930 táján indult, többek között Illyés Gyula, Féja Géza, Kodolányi János vagy Veres Péter nevével leírható csoportosulást értem”. Leszögezi azt is: „arra vállalkoztam,

hogy a magyar népi mozgalom teljes történetét áttekinsem, a szellemi elődök munkásságától kezdve a népi hagyomány őrzőig bezárólag”.

Első pillantásra világosnak tetsző beszéd ez, ám a kijelentések nem állnak igazán összhangban a kötet egészével. A fentiek szerint a népi mozgalom a *trianoni Magyarország* problémáira keresett választ. Ez nagyon kevés ahhoz, hogy a népi gondolat tartalmát meghatározzuk, hiszen a kor Magyarországon, az elhanyagolható jelentőségű kommunistákat leszámítva, minden szellemi és társadalmi mozgalom célja ez volt. Alighanem ezt a szerző is érzi, mert fontosnak tartja a mozgalom előzményeinek és folytatásának áttekintését, ami nyilván alkalmas középpontjának pozicionálásához is. Papp István másutt azt mondja: a „népiség első hulláma Magyarországon az 1920-as évek második felében indult, és politikatörténeti aktivitását tekintve 1956-tal zárult”. A következő (vagyis az '56 utáni) szakasz pedig „az elsőhöz képest sokkal inkább kulturális-politikai töltetű és szinte kizárólagosan értelmiségiek által uralt mozgalom volt”, míg az „1970-es, 1980-as évek nép-nemzeti mozgalma” a hagyományos parasztság és kultúrája eltűntével „az egyre inkább nemzetivé átalakuló népi értelmiség is új témákat keresett, legfőképpen a határon túli magyarság ügyét”.

Ebből a szakaszolásból kimaradnak a Trianon, illetve az I. világháború előtti előzmények. Ami nemcsak hiányzik a későbbi mozgalom társadalmi beágyazottságának megértéséhez, hanem önmagában is valamiféle koherenzia zavart jelez. Egy tragikus történelmi eseményhez köti a népi mozgalom indulását, de a folytatást ugyancsak alapjaiban befolyásoló, talán még tragikusabb következményekkel járó eseményben, Magyarország szovjet megszállásában és a kommunista diktatúra rendszerének kiépülésében nem lát korszakhatárt. Pedig a népiek és mozgalmuk történetét a második változás nemcsak

megszakította, hanem derékba is törte. A totális államban eleve csak egyetlen párt működhetett, önálló, független, a maga autonóm törvényei szerint élő szerveződés nem létezhetett. Így a népi mozgalom története a diktatúra kiépülésével lezárult – annak ellenére, hogy a korábbi (laza) csoportosulás tevékenységében részt vevő alkotók jelentős része továbbra is Magyarországon élt, baráti vagy szellemi kapcsolatban állt és alkotott (igaz, súlyos cenzurális feltételek közepette), sőt, a totális hatalom diktálta feltételekkel a közéletben is részt vett. A koalíciós évek látszatszabadságának idején ez talán még nem volt nyilvánvaló, de Kovács Béla elhurcolása, a Magyar Közösség elleni per kétségtelenné tette. A mind gátlástalanabb kommunista diktatúra 1946–47-ben bő négy évtizedre felszámolta a népi mozgalom szabad működésének minden feltételét. Villanásnyi cezúrát csak 1956 forradalma jelentett.

*

A pontos definíciók hiánya, a terminológiai bizonytalanság hagyományos jellemzője a népiek értékelésének, a róluk született írásoknak. Az e téren való előrelépés sajnos ezúttal is elmarad. Papp jól teszi, hogy – lehetőség szerint – nem bonyolódik a népiek irodalmi, művészi működésének vizsgálatába. Azt azonban sajnálhatjuk, hogy nem vállalkozik a népi mozgalom és háttere, közege, vagyis más népi, népies, a nemzetre, az agrártársadalomra és a parasztságra hivatkozó, azok fogalmával retorikájában és ideológiájában szívesen operáló politikai és társadalmi szerveződések természetének, kiterjedésének tisztázására. Nemcsak a „népi” kifejezést illetően hagyja olvasóit bizonytalanságban, hanem a „mozgalom” kategória mi-benlétét illetően is. Olykor úgy tűnik, hogy nagyon határozott körvonalú, már-már pártszerű szervezetnek tartja, ezért gyakran tagjairól, és nem résztvevőiről ír. Esetenként nemcsak a „népi mozgalom” kifejezést használja,

hanem olykor *csoporthat*, esetenként *tábornak* nevezi a népieket, sőt előfordul a „hol népieknek, hol népieseknek nevezett kör” kitétel is.

Papp a népiek körét a korábbi szakirodalomból megöröklött gyakorlatnak megfelelően értelmezi. Úgy, ahogyan az a kortársi kritikákban, tanulmányokban, vitákban rögzült. A kortársak kapcsolatrendszer, kötődései a gyakorlatban egyértelművé tették, kikről, miről beszélnek, írnak. Az egykori természetes beszédhelyzetekben nem volt szükség a megszólítottak körének és a tárgynak tudományos értelemben pontos definiálására. Az utókor azonban ezt már nem engedheti meg magának.

A népiek pontos föltérképezésének híján a körükben megjelenő elképzelések, álláspontok, javaslatok történelmi értelmezése sem lehet pontos. Így nem mérhető teljesítményük a kor alapvető kérdéseit illetően sem, akár a reformokról, akár más nemzetpolitikai, nemzetstratégiai kérdésekről legyen szó. Még egy olyan kérdésben elfoglalt pozíciójuk sem határozható meg egyértelműen mint az antiszemitizmus, vagy a tényleges zsidóüldözések tragédiája. Ha nem tudjuk szétválasztani a népi mozgalom és a jóval szélesebb spektrumot lefedő népi oldal frakcióit, akkor egybemosható a bűnösök és a vétkesek *felelőssége* és a nem zsidó, mégis kiszolgáltatott ártatlanok *tehetetlensége*. Fájdalmas tény, hogy a népi oldalon is voltak közismert, súlyos eltévelyedések (Erdélyi, Sinka). De a mozgalom vezéralakjai és követői egyáltalán nem marasztalhatók el az antiszemitizmus vétkében, a német megszállás után jelentős részük maguk is üldözötté, (Sárközi György áldozattá) váltak.

A sokféle áramlat összemosása mögött világos politikai érdek állt: a mentegethetetlen történelmi, politikai és erkölcsi vétkes elkövetőit az ezekben vétkes szereplőkkel vegyítve, a feddhetetlen vitapartnereket, politikai konkurenseket is kompromittálni lehetett.

Papp a népi mozgalmat mint harmadikutas törekvést írja le. Sajnos a „harmadik út” fogalmának tisztázásával adós marad. Még a Németh László által használt, metaforikus „harmadik oldal” kifejezés elemzésére sem tér ki, még kevésbé Wilhelm Röpke, (később a szociális piacgazdaság fogalmi előzményének tekinthető) elképzelésére. Így nem válik világossá a népiek harmadik útjának kettős természete: a nem kommunista baloldaliság és a nem szabad versenyos kapitalizmus gondolatisága. (Egyébként Papp mindkét gondolatra utal a népiek elképzeléseit áttekintve.) Harmadik útról azonban sok összefüggésben lehet elmélkedni, mást és mást jelent a közgazdaságban, mást a Magyarországot nyugatról és keletről szorongató két agresszív nagyhatalom, vagy két diktatúra közötti kül- és belpolitikai útkeresést illetően.

A népi mozgalom „harmadikutassága” a politikai oldalak rendszerében való elhelyezkedésben is megjelenik. E téren Papp István elfogadja a korábbi elképzeléseket, noha a népi mozgalom meghatározói a maguk tevékenységét a baloldaliság kontextusában értelmezték. Ez kommunista szempontból súlyos politikai érdeksérelmet jelentett: ők a teljes baloldalt önmagukkal azonosítva a szociáldemokráciát is a szociálfasizmus minősítéssel illették.

Ehhez képest harmadikutasnak lenni kifejezetten szerencsés állapot, de nem könnyíti meg a népiek történelmi megítélését, hiszen a kommunista állásponttól függetlenül lehet, hogy a besorolás megalapozott. Ehhez persze tudnunk kellene, hogy a kifejezést milyen értelemben használjuk. Nem kis szakmai kihívás ez! A ma konszenzusosnak tekinthető vélekedés mögött az egykori állampárti-pártállami-kommunista álláspont húzódik meg, amiben bizonytalansága ellenére van jó is. Révai József nevezte a két háború közötti legjelentősebb szellemi mozgalomnak a népiekét, ami egyértelműen annak baloldaliságára utal. Ebből úgy lett harmadik út, hogy eltért

az önmaga kizárólagosságába gyönyörödött kommunista elképzeléstől, de jobboldalinak mégsem lehetett mondani.

A népi mozgalom sajátosságai közé tartozott az is, hogy a pártrendszer és az értelmiségi jellegű, intellektuális politizálás között is harmadik utat keresett. Részt vett a társadalmi érdekek olyan artikulálásában, amit máskülönben a pártok tesznek, de szellemi függetlenségének megőrzése érdekében nem alakított politikai szervezeteket. Ez a magatartás kimondatlanul is a magyar társadalom demokratikus deficitjére utal.

*

Ha a népi mozgalom és más népi törekvések kérdésében valóban tisztán szeretnénk látni, akkor nem érhetjük be azzal, hogy együttesük teljes spektruma igencsak széles. „A népiek által hirdetett társadalmi szolidaritás gondolata igen sokféle eszméhez, ideológiához illeszkedhetett: a keresztény igazságosságot hirdető mérsékelt konzervatívok, az osztályharcos kommunisták, a szociális demagógiát szajkózó nyilasok, sőt akár még a filantróp humanizmustól megérintett liberálisok is felkarolhatták, felhasználhatták, magukhoz vonzhatták a népieket” – írja Papp. *Majdnem* pontosan fogalmaz – de csak majdnem. Meglátásával akkor érthetnénk egyet, ha a határozott névelőt elhagyná és így zárná mondatát: *felkarolhattak, felhasználhattak, magukhoz vonzhattak népieket*. Látszólag talán nem is olyan nagy ez a különbség, tartalmilag annál inkább. Ezen múlik, hogy elfogadjuk-e a népieket finoman, de határozottan elválasztó különbségeket, vagy hagyjuk összemosni a sokféle álláspontot.

Papp szerint a népi mozgalom (ezen persze az összes népi áramlat együttesét érti) sok más törekvéshez tudott csatlakozni. De e jelenségnek van egy másik oldala is. Az, hogy a népiek gondolkodásában a kor Magyarországnak általános problematikája jelent meg, el-

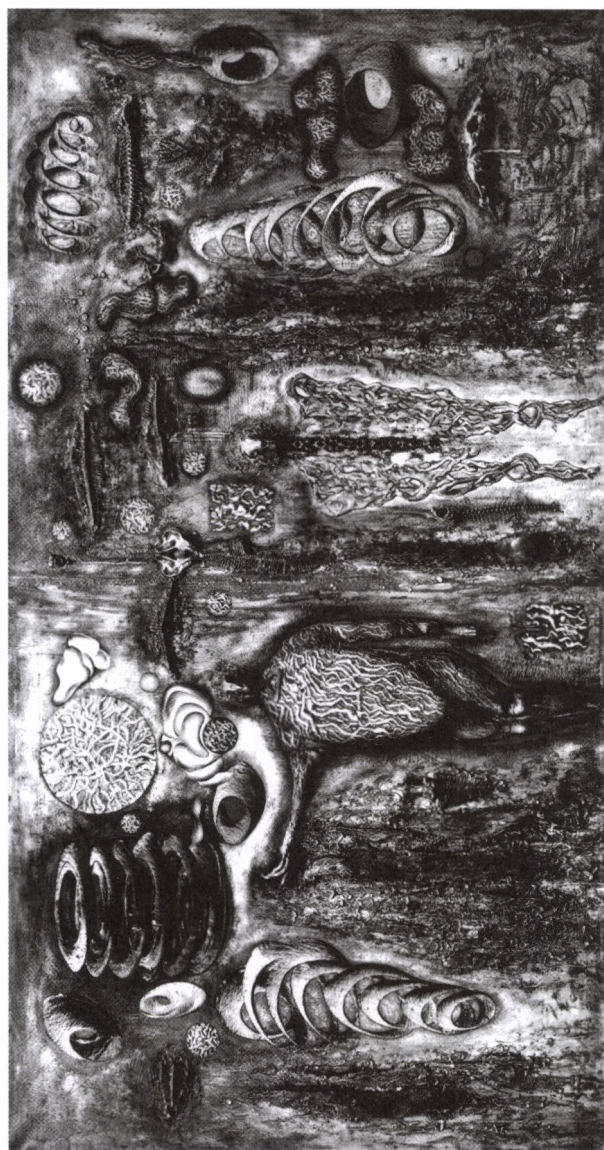
képzeléseinek jelentős része nem csak saját körein belül fogalmazódott meg. Nagyon sok hasonló gondolat a népiekkel párhuzamosan, de tőlük függetlenül jelent meg más áramlatokban, közösségekben. E sokféleség feltárása is várat még magára.

Ahhoz, hogy e szövevényes rendszerben mégiscsak eligazodjunk valamennyire, annyit érdemes rögzíteni, hogy a népi mozgalom leginkább azt a csoportot jelentheti, amit hagyományosan a népiek centrumának szokás tekinteni. Még ez a közeg is épp eléggé színes, ennek is van jobb- és baloldala. Népi mozgalomnak leginkább az a közösség nevezhető, amelynek jellegadó alkotói (a teljesség és véglegesség igénye nélkül!) Illyés Gyula, Németh László, Bibó István, Erdei Ferenc, Szabó Zoltán, Kodolányi János, Kovács Imre, Gulyás Pál, Féja Géza, Tamási Áron, Sárközi György, Veres Péter voltak. Köztük valóban szoros volt az együttműködés, erős baráti szálak kötötték össze őket.

*

Papp a népi mozgalom ideológiai ősforrásaként Szabó Dezsőt nevezi meg. Valóban, ő volt az, aki a háború, a forradalmak és Trianon után társadalmi és politikai jelentést adott a megelőzően is létező népiességnek, romantikus parasztkultusznak. Olyan szociális tartalmakkal oltotta be, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy jegyükben politikai közösség formálódjék. Hatásához hozzájárult, hogy azok, akiket nyers egyértelműsége, eseti durvasága taszított, később Németh László közvetítésében, domesztikált formában, emberi, erkölcsi ballasztjától megtisztítva, elfogadhatóbb formában találkozhattak eszméivel.

De Szabó Dezső nem a semmiből teremtett egy új és más világot, hanem a századelő nagy forrongásának

értékeit, szempontjait – sokszor csak rejtve – megőrizve modernizálta a népiesség fogalmát, amiben legfőképpen Ady hatott rá. Így lett a költő leghatásosabb propagandistája, bár az ő Ady-képét aligha lehet mindenben elfogadni. De a maga módján mégiscsak hidat jelentett a háború előtti progresszió gondolkodása felé. Elsősorban abban, hogy példát mutatott a reformkori népiesség addigra kiüresedett irodalmi hagyományának korszerű tartalmakkal való feltöltésére, és újraértelmezésére szólította fel követőit. Nem eredménytelenül, és nem egyedül, és nem csak az irodalomban. A századelő jelentős kulturális, szociokulturális változásai, így a szecesszió magyaros formanyelve, a folklorisztika tudománnyá válása, a szociológia megjelenése, a parasztdalok gyűjtésével kezdődő zenei forradalom, majd a polgári radikalizmus 1918. őszi, és a szociáldemokrácia kommunista diktatúrához vezető 1919-es csődje a népiességnek, paraszti orientációnak is más jelentést adott. Szabó Dezső *Az elsodort faluval* mindebből merített, és talán még önmaga számára is váratlanul beletalált az 1919 őszen fölvetődött kérdészuhatag közepébe: a frusztrált író és a frusztrált közösség egymásra talált. Az a heveny hatás, amit ekkortájt kiváltott, később konszolidálódott. De erősebben hatott az útkereső középosztályi fiatalokra (akik a népi mozgalom háterszágát, íróik közönségét jelentették), mint a népi mozgalom jóval szélesebb körben tájékozódó alkotóira.

Papp a szépen alliteráló *Boór Bálint báránykái* című fejezetben fejti ki Szabó Dezső eszmének hatásáról való elgondolását. Boór Bálint a *Segítség!* (egyik) főhőse, zseniális szobrász. Figurájához néhány külsődleges vonás erejéig Medgyessy Ferencre utal Szabó Dezső, de túl azon, hogy a Medgyessy-életmű plasztikai rendszere megfelel a népiek művészetszményének, Boór nem Medgyessy, hanem Szabó Dezső (egyik) alakmása. Halállal eljegyzett, pusztulásába rohanó alak. Figurája alkalmas a forradalmak utáni

időszak kilátástalanságának jellemzésére, de semmiféle programot nem ad, hacsaknem az önpusztításét. Boór Bálint alakja senkit népivé, parasztimádóvá nem tett – a *Segítség!* legfeljebb a kurzuskereszténység szellemi, politikai és erkölcsi romlottságának, a titkos szervezetek pusztította Magyarország állapotának megvetésében segített. Konstruktív világképet a népiek *Az elsodort faluból*, a világból kiábrándult Bőjthe János falujába visszavonuló szecessziójából tanultak. Bőjthe kivonulása – az őt képességei, iskolázottsága alapján felfelé, a hatalom és siker felé hívó világból – nyilván a maga idején is utópisztikusnak, követhetetlennek tűnt. De mi mást tett a Zengővárkonyba húzódó Fülep Lajos? Programja azonban hatott, természetesen a megváltoztatandók megváltoztatásával. „A parasztba építem be magam, mint egy bevehetetlen várba. Mert a parasztban van a magyarság, az egyetlen menedék, az egyetlen jövő” – ezt mondja Bőjthe János, ha úgy tetszik, ezzel indítja el azt a folyamatot, amely a népi mozgalomig vezet.

*Az elsodort falu*nak fontosságához képest alig idézett mondata szerint „a háború megkergetett minket, s a magyar utol fogja érni korát”. Mit jelent ez? Azt, hogy a háború olyan mozgásokat indított el mentalításban, gazdaságban, amelyek természetes szükségletté tették a modernizációt. Még rövidebben: a háború mindennél pontosabban exponálta a modernizációs kényszert. Ez pedig, minden neobarokk díszlet ellenére, elemi erővel jelentkezett és hatott a két háború közti Magyarországon is. Nemcsak az ellenzék artikulálta ezt a feladatot, hanem a hatalmi elit is tisztában volt vele. Olyannyira, hogy a modernizáció tagadhatatlanul ott volt Gömbös miniszterelnökségének, e rendkívül kártékony időszaknak is meghatározó belpolitikai elemei között. Éppen ez a néhány év mutatta meg, hogy mennyire nem mindegy, hogy ki és hogyan modernizál.

Túlzás volna azonban azt képzelnünk, hogy Gömbös tehetett arról, hogy Magyarország milyen geopoliti-

kai viszonyok közé kényszerült, és hogy a külső körülmények nem hagytak időt arra, hogy a természetes úton beindult dinamikus modernizáció meghozza eredményeit. Az ő gyorsan egyértelművé vált szakmai és emberi alkalmatlansága, rossz politikai ösztönei a későbbiekben elterelték a figyelmet arról, hogy hatalomra jutásától széles körben a félfudális-konzervatív politizálástól való távolodás gyorsulását várták, még azok is, akik politikája tartalmaival nem értettek egyet.

Azonban gondoljuk el: a háborús összeomlás, a forradalmak, a korábban elképzelhetetlen trianoni döntés utáni konszolidáció kezdetét 1922-re tehetjük. Még tíz év sem telik el, amikor a kibontakozás folyamatát egy korábban ugyancsak elképzelhetetlen mértékű gazdasági (világ)válság töri meg. Ezt követően öt évvel pedig már az utolsó békeév következik.

Mit is kérünk számon az akkori politikán? Azt, hogy generációk munkáját nem végezte el néhány olyan év alatt, amikor ennek körülményei különösen nehezzé váltak? A kortársi türelmetlenség rendszerint nélkülözhetetlen a folyó változások végigviteléhez. De botorság erre a türelmetlenségre alapoznunk történelmi ítéletünket. Különösen akkor, ha ez az ítélet elsősorban a politikai folyamatokat szemlélve, és a reálszférát szinte figyelmen kívül hagyva formálódik.

A két háború közötti világról alkotott képből rendre kimarad a korszakban végbement modernizáció. Lehetünk ennek dinamikájával, eredményeivel elégedetlenek, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Ebben az időszakban Magyarországon nemcsak korábbi iparágak újultak meg, ideértve a modern gépipart, energetikát, hanem megjelent a kor csúcstechnológiájaként a rádiógyártás és a vákuumtechnika, élvonalbeli gyógyszergyártás. Új, belterjes mezőgazdasági kultúrák honosodtak meg: őszibarack, rizstermesztés, a makói hagyma, a kecskeméti gyü-

mölcskultúra és társaik. (Nem kell tehát megalapozatlan utópiának tekinteni Németh Lászlónak a kert-Magyarországról alkotott látomását!) De itt kell említenuk az új népiskolai rendszert, a tehetséggondozást, elitképzést, a formálódó társadalombiztosítást, a mintagazdaságok és a gazdaképzés intézményeit is. A népi mozgalmat életre hívó feltételek közé elsődlegesen nemcsak a modernizáció igénye, hanem folyamata is hozzátartozik. Az tehát, hogy a társadalom mélyén megindult folyamatok mind erősebben feszítették a megmerevedett társadalmi és politikai struktúrát. Visszatekintve Németh László is ezt látta a kor legfontosabb vonásának híres, 1956-os cikkében, az *Emelkedő nemzetben*, amikor a társadalom mélyén zajló erjedést, a sokféle értelemben látott emelkedést méltatva az erkölcsi emelkedés hiányát is szóvá tette.

*

Papp István átfogóan és mélyen ismeri tárgyát, rendkívül alapos munkát végez, és megkerülhetetlen könyvet tesz le az asztalra. Munkája azonban nem mentes a kérdéskör tanulmányozásában hagyományosan kísértő hibáktól. Olyanoktól, amilyenekbe ma már nem kellene beleesni. Papp munkájának problematikus elemei döntően nem szűkebb értelemben vett anyagába épülnek. Meg kell jegyezni, hogy számtalan kérdésben lehetne vele vitázni, számon kérni kijelentései megalapozottságát, de egy ilyen gigantikus anyagot áttekintő mű természete szerint nem lehet minden egyes részletében kikezdehetetlen. Nagyobb gondnak vélem mondandója beágyazásában, a népiekre vonatkozó tudásának elhelyezésében ismeretei rendszerbe foglalásának hiányosságait. Ez a fogyatékoság a szöveget tekintve nem túlságosan szembeötlő, mégis a legfontosabb kérdések egyike.

Papp könyve alapján azokat az ismereteket összegzi, foglalja egységes rendszerbe, amelyeket az eddi-

gi szakirodalomban föl lehet lelteni – legalábbis abban a részében, amelyben a tárgyilagosság kötelező normája megvalósul. Nem polemizál, nem ítélezik, nem apologetikus, nem fogalmaz a népi hagyomány örököséként, de nem is antagonistá. Kívülről, de a megértés szándékával ábrázolja tárgyát, annál is inkább, mert a népnek nevezett gondolkozás történetét lezártnak tekinti.

Egy ilyen kiterjedt anyagot áttekintő munkában az egyes kérdéskörök specialistái bizonyára találnak apróbb-nagyobb hibákat, elírásokat – különösen ott (vagyis szinte bárhol!), ahol az alapkutatások, filológiai feldolgozások, történeti és életrajzi ismeretek hiányosak. Nem állok meg, hogy néhányra magam is fölhívjam a figyelmet, noha nem gondolom, hogy ezek alapján befolyásolhatnák e tiszteletreméltóan komoly vállalkozás értékét.

Nem drámaian súlyos, de annál kínosabb, hogy Osvát Ernő neve következetesen Osváthként jelenik meg. Nem lényegbevágó, de minden alapot nélkülöz Petőfi és Sinka István sorsa között „már-már kísérteties párhuzam”-ot látni. A népiek erdélyi szárnyának működése kapcsán említetlenül marad az 1937-es Vásárhelyi Találkozó, amelynek jelentősége a hasonló szárszói rendezvényekével vethető össze.

Tévedés Nagy László *Tavaszi dalának* „Pártom, te kardos angyalom” szavaiban a pártot a kommunista párttal azonosítani. A költő a Nemzeti Parasztpártra gondolt, amit megerősít *Az Országház kapujában*, 1946 című verse, amelyben az akkori Országos Parasztnapokon részt vevő, a Nemzeti Parasztpártot vezető Veres Péterre és feleségére, Nádasdi Juliannára (Julcsa) utal. A kötet tárgya szempontjából majdnem mindegy, hogy Németh László nem Sajkódon volt 1956. október 23-án, hanem a szigligeti alkotóházban, de a különbségnek volt hatása Németh forradalom alatti magatartására. Tekintve, hogy a rendszer kedvezményezett köréhez tartozók társaságában élte meg

a forradalom kitörését, és maga is átélte azok félelmét, akiknek volt mitől tartaniuk. Empátiája okán ez a továbbiakban fokozottan ösztönözte arra, hogy a forradalmat fenyegető egyik legsúlyosabb veszélynek tartotta a Rákosi-rémuralom felelősei elleni esetleges hajtóvadászatot.

Komolyabban hiányzik a népiek utóvédharcainak áttekintéséből az örökségük becsületéért folyó harc elismerése, annak érzékeltetése, hogy a mozgalom működésének ellehetetlenülése idején a népi mozgalom interpretációja is hadműveleti területté vált. A népi mozgalom és alkotóik megvédelmezése az MSZMP KB határozatában megfogalmazott elmarasztaló ítélet ellen alig leplezett rendszerkritikának számított. Ezért volt olyan fontos sokakkal együtt Béládi Miklós, Czine Mihály, Domokos Mátyás, Kiss Ferenc, Vekerdi László és mások munkássága.

Ilyen apróbb hibák egy akkora anyagot feldolgozó könyvben előfordulhatnak. Ha a szöveget sokféle rész-kérdés kutatója, nálam alaposabb ismerője kezdi el boncolgatni, biztosan talál még hasonlókat. Azonban ennyi is jelzi, hogy a tényeket illetően nem bízhatjuk magunkat mindenben fenntartás nélkül a szerzőre.

Fenntartásaim ellenére mégis úgy gondolom, hogy örülhetünk a könyvnek. Nem azért, mert új alapokra helyezi, vagy megújítja a népiekkel kapcsolatos kutatásokat, hanem mert olyan új összefoglalást kínál, amelyenre évtizedek óta nem volt példa. Nagy érdeme, hogy ismét napirendre tűz egy méltó módon máig nem rendezett kérdéskört. Ezért is sajnálatos, hogy nem kínál megfelelően eligazító bibliográfiát, név- és tárgymutató nélkül kézikönyv szerepét sem töltheti be kellő hatékonysággal.

Feltétlen köszönet és elismerés jár azonban azért, mert a könyv lehetővé teszi, hogy a népiek és népi mozgalom mibenlétét ismét végiggondoljuk. Remélem, ez nem csak lehetőség marad.

GRÓH GÁSPÁR

A LIBERALIZMUS ARCAI SZEKFŰGYULA GONDOLKODÁSÁBAN

Szekfű Gyula történészi, esszéírói és közírói munkásságának az egyik legtöbbször és leghangsúlyosabban vissza-visszatérő *elleneszménye* a (francia típusú) „liberalizmus”. Gondolkodásában nagyrészt szilárd és zárt rendszer ez is, hasonlóan az *eszményei* kifejtéseinek rendszerszerű gyakorlatához, csak éppen mint elutasított politikai jelenség, illetve rendszer jelenik meg és nő nagygyá. S legalább oly gonddal foglalkozik elméletileg is a liberalizmussal, mint legfontosabb, az életművet voltaképpen jelentőssé tevő valóságos eszményeinek szerkezetével, felépítésével és elemzéseivel.¹ A kérdés, amire válaszolnunk érdemes: vajon a történész a liberalizmus számos válfaja és még több részterülete között megfelelő módon differenciál-e, azaz kellőképpen „szétszálazza-e” ezt a sokszínű, sokarcú, politikailag és ideológiailag folyamatosan változó szellemi (és a mindennapi életet is behálózó) jelenséget, ezt a hosszú életű ideológiai és politikai képződményt? Vagy inkább az történik, hogy igyekszik zárt térben gondolkodni erről az ideológiáról, bizonyos sémákat, egyszerűsítéseket alkalmazni azért, hogy átláthatóbb és főképpen közérthetőbb legyen maga a jelenség és az ellene vívott saját küzdelme?

Időben először (a húszas évek elejétől) a magyar történelembe ágyazottan foglalkozik behatóan a témakörrel: mintegy a liberalizmus gyakorlati (politikai, társadalmi, gazdasági) működésének a bemutatása céljából, s csak ez után kezd hozzá az elméleti összefüggések kidolgozásához, amely folyamat – a téma történetírói, valamint publicisztikai megjelenítéseivel párhuzamosan – egészen a negyvenes évekig tart. E jelenség oka kézenfekvőnek látszik: a *Három nemzedékben* kifejtett liberalizmuskritika erő-

teljes volta, valamint a kiépülő Bethlen-rendszer politikai keretei és politikai aurája megkívánták a szerzőtől a rendszeres „magyarázatot”, azaz a *működő liberalizmus kritikájának* folyamatos napirenden tartását; egyszersmind a *Három nemzedék* egyik fő üzenetének időről időre történő megerősítését. Ez a *folyamattá* tett liberalizmusvizsgálat (ami egyet jelent a liberalizmus egyes jelenségeinek hol élesebb, hol enyhébb, már-már megértő kritikájával, és amely jelenség 1920-ban (e nagyhírű munka első megjelenésének idején, tehát még a Bethlen-rendszer megszületése előtt) Szekfű részéről azt is mutatja, hogy ideológiai és politikai elvei – a konzervatív reform, szemben a liberális gyakorlattal – illettek a nevezett rezsim ideológiai és politikai elveihez. Majd azután a harmincas évek elejétől-közepétől – Bethlen bukása, majd Hitler hatalomra jutása, illetőleg a hazai jobboldali politikai térhódítás idejétől, s különösen a háború kitörése után – ezek az értelmezései differenciáltabb végeredményt, más *színeket* is hoznak, s más *értéktartományra* is utalnak azon kívül, mint amit korábban éles megfogalmazásai szerint jelentettek. Azaz: ez a liberalizmuskritika nem tokosodik be, nem válik doktrinerré a szóban forgó évtizedek során. Sőt, Szekfű *már a húszas évek elején* leírja, a negyvenes évek elején pedig már kiválogatni és elfogadtatni igyekszik a szerinte eredeti, a nem átértelmezett liberalizmusnak a jelenben is használható, elsősorban társadalomszervező és csoportképző elemeit.

A Három nemzedék mint a magyar liberalizmus vázlatos története

Már az előszóban olvasható az ítélet: „A liberális korszak szigorú megítélése nem választhatja többé két ellenséges táborba a nemzetet, mert immár mindenki megegyezik abban, hogy a liberális közelmúlt a tévelygés korszak-

ka volt, melyből csak szerves munkával, a valódi nemzeti hagyományok kiépítése által emelkedhetünk ki.”² Miként az is sommás fogalmazásnak tűnik, hogy a 19. század negyvenes éveinek magyarsága (Kölcsey és Vörösmarty után) „nem keresztény többé”, az már nem Széchenyi magyarsága. Általánosságban azt is állítja, hogy a „kifejlett liberalizmus” követelményei között nincs egy sem, amely békés úton, forradalom nélkül ne lenne megvalósítható mind az egyéni, mind a társadalmi, mind a politikai szabadságjogok tekintetében. Egy fontos terminológiai kettősséget is rögzít: a liberalizmus mint eszme – ismeri el – a *gondolkodás történetében* haladás volt, ám a megvalósult *politikai gyakorlatban* megbukott. Nemcsak káros tekintélyeket, de a lelkeket is rombolta (például a katolicizmus, a vallás elleni folyamatos támadásával). Gazdasági elvei gátlástalan kizsákmányoláshoz vezettek, az egyéni jogok semmivé lettek: a szolga, az alávetett osztályok sorsa reménytelené vált. „Nyugat-Európában már az ötvenes években világos volt, hogy a szabadság elvén felépült kapitalizmus [olyan] társadalmi viszonyokat hoz létre, melyek az egyéni szabadságot lényegesen korlátozzák, társadalmi téren pedig egyenesen szolgaságba döntenek egyes rétegeket. [...] A liberális elv a tömegek közé szórva ideális szellemi javítás helyett rombolást végez, szabadság és humanizmus helyett forradalmat és terrort szül.”³

A magyar liberalizmus a művelt középnemesség köréből indult útjára: az 1832–1836-os országgyűlésen politikai áttörést ért el: már nem Széchenyi vezeti a nemzetet, hanem a liberális diszkusszió, melynek középpontjába a régi közjogi kérdések (tehát a Béccsel való kötélhúzás), valamint a nemzetegység kérdései kerültek. Például a hivatalos magyar államnyelvtől a liberalizmus a nemzeti ségek gyors és pozitív átalakulását várta, sőt azt is állítja Szekfű, hogy nemzetiségi problémáink okainak rendsze-

re a liberalizmus negyvenes évekbeli ténykedésére, elvi s gyakorlati magartására vezethető vissza.

Újabb fontos elvi kérdés – mivel a következő rövid fejtegetés is arra utal, hogy a szerző differenciáltan igyekszik láttatni a liberalizmus egyes válfajait, színeit, nemzeti sajátosságait –, hogy a magyar *centralisták* (ez az egyik nagy témája lesz Szekfűnek a negyvenes évek első felében) legfontosabb elveit *leválasztja* a hazai liberalizmus fő irányáról, sőt szembeállítja az általa radikális liberálisnak ábrázolt Kossuth törekvéseivel. „A centralisták – írja –, élükön báró Eötvös József és Szalay László, elvhű liberalizmusból követelték a vármegyék politikai befolyásának megszüntetését s a központi hatalom erősítését.” A politikus liberálisok többsége azonban *nem a liberalizmus alapelvei*, hanem a közjogi ellenzéki szempont szerint ítélte meg ezt a kérdést, így a liberális elv vereséget szenvedett: „a liberalizmus a magyar ellenzék körében a kurucszellemmel [sic] szemben a rövidebbet húzta. [...] Ez ellentétet Kossuth is látta, s jellemző, hogy ő habozás nélkül a vármegye *mellett* s a liberális elv: a népképviselő és felelős kormány *ellen* döntött.” Emeljük ki: Szekfű tehát szembeállítja a liberalizmus eredeti elveit a „kurucszellem”-mel. A magyar liberalizmus tehát már kezdetben sok esetben megcáfolja az eredeti liberális tanokat, s Szekfű itt nem állít kevesebbet, mint azt, hogy ez a *megvalósult politikai eszmerendszer* valójában nem volt liberális, vagy jó esetben is álliberális volt. Illetőleg és szó szerint: „a francia liberalizmushoz hasonló elvi merevségű szélsőséges mozgalom, *radikalizmus* volt, de nem egyetemesen európai, hanem speciálisan magyar radikalizmus”. Elsősorban a közjogi kérdéseket élezte ki, „szélsőséges, radikális szellemben” s „nem a liberális doktrínának, inkább csak a nemzeti inspirációknak radikális végrehajtását követelte”.⁴ (Kiemelések az eredeti szövegben.)

A magyar liberalizmus a negyvenes években radikalizálódott (jóllehet voltak olyan jeles képviselői – mindenekelőtt Deák Ferenc –, akik továbbra is humanisztikus, erkölcsi alapon állottak), s bár a 48-as törvényekben a liberális és a nemzeti törekvések egyaránt benne voltak, ezek a törvények forradalmi gyorsasággal születtek, tehát nem voltak kiérlelve. S bár biztosították a szabadságjogokat, Magyarország nem volt képes az önálló létre, a nagyhatalmak nélküli függetlenségre. A kiegyezés viszont soha nem látott lehetőséget teremtett az ország számára, azonban – Széchenyi szellemének végleges kihunyásával – a Deák-pártnak, majd a Szabadelvű Pártnak a doktriner liberalizmus jelszavain kívül nem volt nemzetet emelő programja, s a rendkívül feszítő nemzetiségi kérdés továbbra is fönnállott. „A századforduló tragikus nemzedéke [...] híven kitartott elődjének lejtős útján.” Az állam fogalma fölébe kerekedett a nemzet és a nép fogalmának, s ezzel a liberális elvekkel is szembe ment, hiszen így az egyéni szabadság is alárendeltetett az állami onnipotenciának. Végül az állam bukásával együtt szétesett a nemzet is. „A célok és eszközök e groteszk divergenciája teszi a magyar imperializmust illúzióink legbeteggebbjévé.”⁵ Ide vezetett „a közjogi harcok és doktriner liberalizmus kettős útvesztője”.⁶

Elméleti megfontolások.

A liberalizmus természete, működése és eredete

Átgondolt esszével jelentkezik Szekfű a húszas évek elején a rövid életű *Keresztény Politika* című (Ernszt Sándor szerkesztette) katolikus folyóiratban. A fő téma a liberális pártok társadalmi alapja és működése. Gondolatmenetének lényege az, hogy az *eredeti liberális filozófiák alapelveivel szemben* a nyugat-európai liberális pártok 19.

századi szerveződéseik során csak bizonyos szűk körű polgári rétegekre építkeztek: a pénz- és ipari tőke képviselői és holdudvaraik erősen szervezettek e tekintetben, ugyanakkor mind fölfelé – az arisztokrácia irányába –, mind lefelé, a munkásság és a földműves rétegek felé erőteljesen zártak. A választójogot eleve úgy alakítják (különböző cenzusokhoz kötéssel), hogy ezek a feltételek ne változzanak. *A liberális parlament látszólag demokratikus*, valójában azonban csak a társadalom legerősebb rétegei számára előnyös. A választójog kiterjesztése azzal a veszéllyel járt volna, hogy megbolygatja ezt a látszat-egyensúlyt, következésképpen ettől mindig óvakodtak a rendszer hasznélvezői: így viszont *a liberális alapelvek* folyamatosan *sérültek*. Például Magyarországon a vidéki katolikus tömegeknek, akik természetes ellensúlyai lehettek volna a liberális uralkodó osztálynak, a választói törvény nem adott lehetőséget a politikai jogok gyakorlására. Pedig az ily módon megszerveződött keresztény demokrácia (Szekfű a „keresztény” szót jelzőként használja, s különírja a kifejezést) „kétségtelenül enyhítette volna azon közjogi harcokat, melyek Nagymagyarország utolsó éveit oly méltatlanul éktelenítették el”.⁷

Az utóbbi évtizedekben – folytatja a szerző – a liberális pártok súlyos válsága volt megfigyelhető Nyugat-Európában (Németország, Ausztria, Olaszország, Hollandia), s a világháború következményei világossá tették, hogy „liberális elveket valló társadalmi osztályok nincsenek többé. [...] A szabad versenyről minden téren kiderült, hogy általában a hatalmasoknak válik hasznára, és nem a jók és érdemesek kiválasztását eszközli, hanem éppen ezek elnyomására szolgál. A liberáliszmus elvei évtizedeken át uralkodtak, és mégsem tudták elejét venni soha nem látott erőszakosságú társadalmi kitöréseknek.”⁸ „A liberális pártok bűnös könnyelműségükben kiengedték kezükből az ipari munkásság nevelését és

vezetését akkor, mikor még ez lehető lett volna; vallásellenes ideológiájukkal és kapitalisztikus kizsákmányoló rendszerükkel viszont a földműves, földhöz ragaszkodó tömegeket idegenítették el maguktól úgy, hogy ezektől ma senki sem kívánhatja, hogy a gyakorlatilag is ártalmas következményekkel járó liberális elvek képviselőit átvegyék. Liberális társadalmi osztály nincs többé [...]”⁹

Megfigyelhető az eddigi idézetekből, gondolatokból az is, hogy a negyvenes éveiben járó Szekfű Gyula egyértelműen és szigorúan fogalmaz. Következtetései a keresztény és konzervatív középosztálynak szólnak elsősorban, hiszen ez a réteg az ő személyes kapcsolatrendszerének is a közege, s e középosztálytól várta, várja a konzervatív reformok vezetését (s erről a rétegről feltételezhető, hogy olvassák írásait).

Egy nem sokkal ezután (1923-ban), a Tormay Cécile *Napkelet* című folyóiratában megjelent történeti esszéjében a faji kérdés és a magyarság kapcsolatában a liberalizmus nemzetközi, kozmopolita jellegét emeli ki. Többek között arról beszél, hogy a 18. század végétől megjelenő racionalizmus (majd liberalizmus) „elvi alapon nemzetközi volt, népi és faji különbségekkel nem törődve különböző nemzeteket ugyanazon intézményekre és gondolkodásmódra akart szoktatni”.¹⁰ Hitt a formális megoldásokban, elfogadta a felszínes áthasonulást a nemzetiségek részéről, s így a nemzettestek egyre idegen elemekkel bővültek. A magyar liberalizmus a 19. század közepén például törvényekkel próbálta egybegyúrni a nemzetiségi tömegeket az anyanemzet népével. Ez a „liberális nacionalizmus” formálisan lényegesen megnövelte ugyan a magyarság számát, de ez a konglomerátum teljesen vegyes, szervesen képződmény volt már.

Egy újabb, szintén alapesszéjének tekinthető írásában (mely szintén a *Keresztény Politika* című lapban jelent meg, 1924-ben) a liberalizmus – szerinte – megtevesztő

és kártékony kétarcúságát világítja meg. Azt hangoztatja, hogy a liberális doktrína az egyenlőség és a szabadság elveinek jegyében papíron ugyan megszünteti az úr és szolga hierarchiáját (s ironikusan megjegyzi: „a liberális doktrína szerencsésen megvalósította a rousseau-i ideát, az emberi egyformaságot, melyet kiemelkedő fő nem zavar többé”), ám az állam nem beavatkozó szerepének alapelvéből az is következett, hogy az „egyenlősített emberek közt” megkezdődött a darwini harc a létért; s azok a rétegek maradtak fölül, amelyek eleve előnyökkel indultak az állam által nem ellenőrzött versenyben. „Mindegyik osztály egyképpen államfenntartó volt, de a szegény államfenntartó pusztult, a gazdag gyarapodott. Ez volt a liberális államnak állásfoglalása e kérdésben.”¹¹

Nem kevésbé fontos Szekfű-tanulmány a harmincas évek elejéről *A politikai történetírás*, melyben a szabadság-*eszmét* kutató gondolkodás – *a történettudományban „alkalmazott” liberalizmus* – természetét és hatását vizsgálja. A tanulmány címében foglalt diszciplínát egyoldalúsága miatt eleve elutasítja, s azt mondja, hogy a politikai történetírás a francia liberális gondolkodás szakmai terméke. Középpontjában a forradalmi gondolattal (melyet melleleg átvett tőle a szocialista és a kommunista gondolkodás is), amely nem volt alkalmas a tudományos objektivitásra, következésképpen nem hozott létre tudományosan érvényes műveket. A magyar történetírás történetének vázlatos rajza után megfogalmazza: „a magyar történettudomány a franciához hasonlóan elsősorban a liberalizmus szempontjait alkalmazta, s a szabadságideák sorsát kutatta; a nemzeti élet más megnyilvánulásait öntudatlanul is elmellőzte”.¹² Hiszen ennek a szemléletnek, felfogásnak a vizsgálandó tárgyai a nemzeti *szabadságharcok*, s ha ilyenek nincsenek, akkor a *szabadságjogok* érvényesüléseinek különböző területei. Következésképpen – mondja itt Szekfű – azok a történelmi korszakok, melyekben nem voltak számottevő

szabadságküzdelmek (mint például a magyar 18. század a Rákóczi-felkelés bukása után), kívül maradtak a liberális történetírás érdeklődési körén. Ezzel szemben: „Az erdélyi fejedelemség minden megmozdulása szabadságküzdelemnek tűnt fel, s maga az erdélyi állam [...] a liberális fölfogás szerint a magyar szabadság szimbólumává vált, s ezzel az egész magyar történet egyetlen gerincévé.”¹³ (Ehhez a mitizáláshoz járult még hozzá – Szekfű szerint – az erdélyi „vallásszabadság” doktrínája.) *Ez volt a 'kismagyar' történeteszemlélet lényege* (melyet a függetlenségi pártidea fölkarolt és támogatott, hiszen ő maga is „függetlenségi” és „nemzeti” volt). Ebben a liberális történetfelfogásban háttérbe szorult és hamis fényt kapott a „nyugati magyarság” (azaz a nyugat-magyarországi) türelme, szorgalma, tűrőképessége, csöndes alkotó munkája, politikai bölcsessége. S minthogy nem volt beilleszthető a szabadságideák történeteszemléletébe – mellőztetett. Szekfű szerint a helyes és követendő álláspont: vissza a liberalizmus előretörése előtti nacionalizmushoz: *Kölcsey, Deák, Vörösmarty és Széchenyi* nem a szabadságideált kérték számon, hanem „az erkölcs és művelődés tükröződését” keresték a nemzeti történelemben (nem azt vizsgálták, ki erdélyi s ki aulikus). A tiszta formában megnyilvánuló nacionalizmus ugyanis mindig az egészre tör. A kismagyar (erdélyi, protestáns) történeteszemlélet viszont „a nemzeti léleknek csak egyik formáját ismeri el, mely a másik, a nyugati, királpárti, katolikus nélkül a nemzeti élet teljességét soha nem eredményezhette volna; a magyar történetet emelkedett, igazi nacionalista szempontból tekintve csak e két történeti erő szintézisére lehet törekedni.”¹⁴

És ez a formula, a „*nagymagyar*” szintézis az egyik döntően fontos Szekfű-féle történetírói ideál, eszmény vázlatos rajza is egyben. (Megjegyezzük, hogy – fentebb jeleztük ebbéli passzivitásunkat – nem kívánunk vitázni vagy értekezni arról, hogy a Szekfű által itt felsorolt nagy ma-

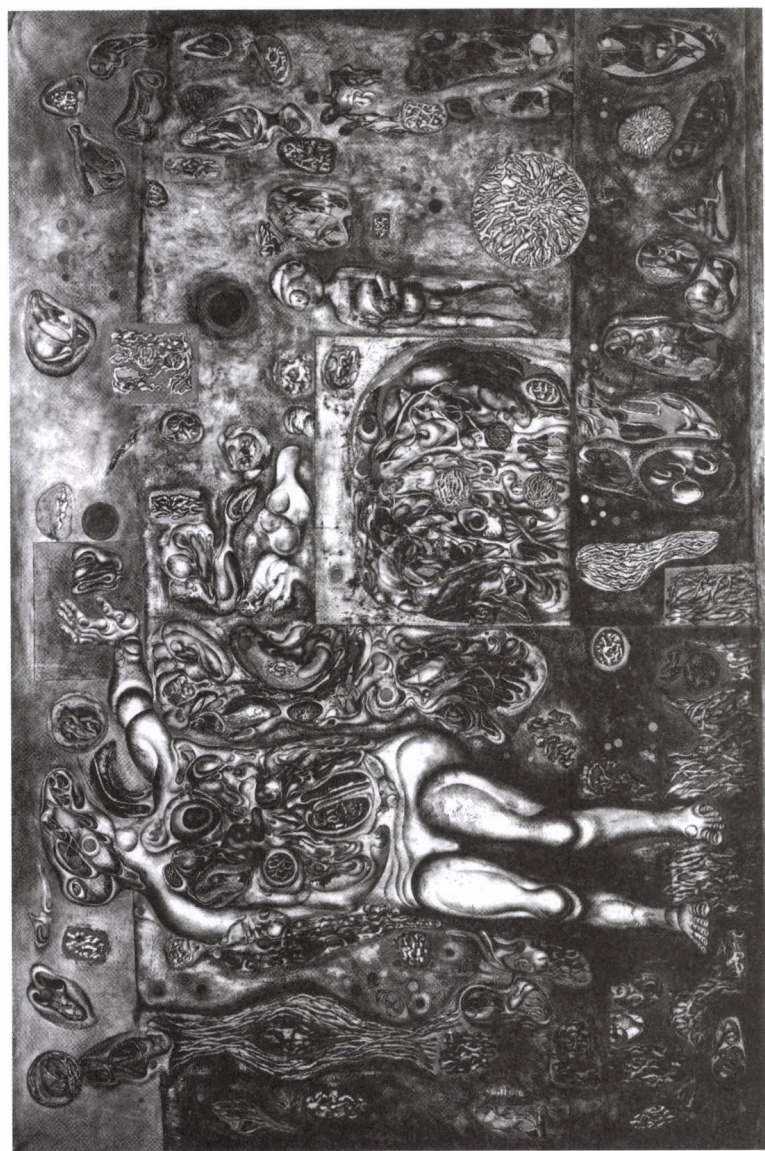
gyar gondolkodók valóban mentesek voltak-e a liberalizmus francia válfajától, avagy a nemzetivé, nacionalizmus-sá szublimálódott liberalizmus eszmei alapján állottak. Maga Szekfű is szól arról például a *Magyar Történetben*, hogy Széchenyi útját nem követték a kor nemesi értelmiségije, hanem – például Vörösmarty és Deák – „előbb-utóbb áttértek a liberalizmus enyhébb éghajlata alá”.¹⁵⁾

A Hóman–Szekfű-féle *Magyar Történet* 19. és 20. századot feldolgozó kötetében újabb vonással gazdagodik a Szekfű által rajzolt liberalizmuskép. Egy helyütt azt értelmezi, hogy ez a valójában sokszínű szellemi irányzat megjelenési formáiban amiatt vált nehezen definiálhatóvá, mert története során folyamatosan *feloldódik és szétosztódik* „a radikalizmus és szocializmus új és új képződményeibe”. Tehát „nem rögzíthető meg egy pillanatnyi realitásban”.¹⁶⁾ A Széchenyi irányával szemben ható magyarországi reformmozgalomban az ifjú liberálisok „nem is a hazai alapokból kifejlő magyar specifikumot, hanem a külföldinek hiánytalan átültetését óhajtották”.¹⁷⁾ Széchenyi nevelésre alapított koncepciójával szemben Kossuth – akinek, s ezt Szekfű elismeri, egyébként óriási érdemei voltak a reform továbbvitelében – azt a liberális elméletet vallotta, mely „az emberi méltóságnak megfelelő viszonyokat egyszerű törvényhozási munkával véli biztosíthatni”. Azaz: „A magyar Parlament autochton szükségleteit külföldi törvényhozások átültetésével véli kielégítheteni.”¹⁸⁾ (Szekfű figyelmét ezúttal, 1933-ban sem kerüli el a később általa éppenséggel a közvélemény figyelmének a középpontjába helyezett *centralisták* politikai elképzelése: azt írja ugyanitt, hogy ők képviselték a legrealisabb alternatívát a Habsburg államszövetségen belüli teljes reform, a modern polgári Magyarország megteremtésének érdekében.) A kiegyezés csodálatos építményének hatalmas előnyeivel a liberális nemzedékek nem tudtak élni – folytatja Szekfű –, sőt az országvezetés valamennyi szektorá-

ban és fázisában kudarcot vallottak. Nem hajtották végre a létszükségletszámba menő mélyreható reformokat. A negyvenesztendő szabadelvű uralom eltékozolta a kiegyezés biztosította lehetőségeket a nemzet életének valamennyi területén. Ennek nem lehetett más következménye, mint a „nemzetietlen szellem”, a radikalizmus elhatalmasodása, s végül az egész rendszer összeomlása.

Szekfű gondolatvilágában együtt van, s majd mind-egyik Széchenyiről szóló írásában fölbukkan a radikális liberális eszme, valamint a parlamenti, törvényhozási gyakorlat mint negatív jelenség, mint a *kívánatos* elv, eszme *ellenpólusa*. Az egyik esszéjében a radikális ifjúság követeléseit és Széchenyi alapelveit veti össze, és megállapítja, hogy hőse „nem forradalmi-liberális, de keresztény-humanisztikus gondolkodásával jutott el a jobbágyfelszabadítás követeléséhez”, tehát a forradalomhoz vezető liberális eszmerendszeren kívül létezett más, még hozzá jobb, realitásos megoldás is Magyarország átalakítására.¹⁹

Ennek a keresztény humanizmusnak, s a végső soron *belőle elágazott* liberális eszmerendszernek történelmi és egyetemes érvényű paradigmáját vázolja az egyik, a magyar katolikus történetfelfogás alapgondolatait rögzítő tanulmányának bevezető részében a negyvenes évek elején. Abból indul ki, hogy „a természetjog értelmében van egy erkölcsi természettörvény, melyből következik, kell következnie minden jogi és társadalmi szabálynak és intézménynek az emberek között. [...] A kívánalmak elsősorban az emberek egyenlőségére és szabadságára vonatkoznak, és azt mondják, hogy a természetes állapot szerint nincsen úr és szolga vagy rabszolga, s hogy a vagyoni s hatalmi különbségek sem felelnek meg az ősi természetjognak.”²⁰ A természetjog manifesztuma Jézus

tanításaiban található meg, majd a középkor századain keresztül hol profanizálódott, hol újból visszakanyarodott az eredeti állapotához. „Az újkorban megint a profán természetjog fejlesztette ki a felvilágosodott abszolutizmus korában az emberek szabadsága és egyenlősége tanát, a szabadságjogok egész rendszerét, mely aztán a 19. század liberális és demokratikus államberendezésének lett *ideologikus, de sajnos igen kevésbé megvalósított alapjává.*”²¹ (Kiemelés: M. I.)

Ezek az igen lényeges megállapítások vallomásos erővel világítják meg szerzőjüknek a liberalizmussal kapcsolatos filozófiai, hitbéli, történetírói és reformkonzervatív polgári affinitását. Szekfű ezen a ponton jut el rendszerének filozófiai is rendezett, elsődleges és egyetemes érvényű visszacsatlakoztatásához, *az ősz eredethez:* az egész emberiség (s benne a magyarság) igényét és jussát hangoztatva. Mégpedig – természetesen – oly módon, hogy a liberális eszme nem romboló erőként van megidézve, hanem mint a szintén a természetjogra (igaz, „profánul”) hivatkozó, a kereszténységgel végső soron közös töről fakadó, jóllehet attól (a politikában) eltávolodott eszmekör. (S amelyik a saját, de a kereszténységével rokon alapelveit, „sajnos” csak „igen kevésbé” tudta megvalósítani.)

Ezt a gondolattörténeti levezetését felhasználja egy 1943-ban írt, aktuálpolitikai kiállásként is értelmezhető cikkében (melynek az egyik lényeges gondolata az, hogy nem elégséges a parlamentek demokratikus működése: *az egész társadalmat* demokratizálni kell), melynek címe (s máris tetten érhető a történelmi párhuzam, illetve utalás): *Ma és száz év előtt.* Itt többek között arról szól Szekfű, hogy Szalay László, az első liberális nemzedék kiváló történetírója még „jól ismerte az erkölcsi hátterét a liberális szabadságeszmeeknek, s tisztában volt azzal, hogy azoknak ősi, elzárhatatlan kútfeje a *keresztény vallásoktól is elismert természetjog,* amelyről azonban a későbbi nemzedékek a

terjedő materializmus és jogpozitivizmus hatására gyorsan megfélelkeztek.”²² (Kiemelés: M. I.) A természetjog törvényei – így Szekfű – az állam felett állnak, az állam köteles azokat tiszteletben tartani, hiszen „a természeti törvény Isten szent és sérthetetlen törvénye”. Mivel azonban a liberális demokrácia „materializmusba és formalizmusba” süllyedt, az első világháborúban össze is dőlt. Ám nem a természetjog tézisei jutottak csődbe, hanem „az emberek és rendszereik”.²³

Mindezen felismerések konzekvenciáit és az ezekre épülő új modellt kínáló javaslatait az 1943/44 fordulóján, a *Magyar Nemzetben* közölt *Valahol utat veszítettünk* című cikksorozatában fejtette ki.

Széles körben terjedt el (különösen a nyolcvanas években kezdődő, majd a „rendszerváltozás” után kiteljesedő Szekfű-rehabilitáció idején), hogy ez a cikksorozat Szekfű önkritikus „megtérését” jelentette a liberalizmus híveinek a táborába, elfogadta a (liberális) demokrácia működésének szükségességét és helyességét. Ez az érvelés több ponton is korrekcióra szorul. Először is: a szóban forgó cikksorozatbeli centralisták liberalizmusa nem azonosítható az ily néven ismert francia típusú radikális szellemi vonulattal. Másodsor: Szekfű – láthattuk – számtalan fejtegetése és negatív töltetű utalása a liberalizmusról a liberalizmus rossz *politikai gyakorlatára* vonatkozott, azt ítélte el, azt bírálta. Mégpedig a keresztény etika parancsai alapján, melynek őszinte híve volt – logikus következtetés – teljes joggal. S ami a keresztény etika és a liberalizmus alapvető téziseinek rokonságát illeti: maga Szekfű vezeti le – láttuk –, hogy e két eszmei irányzat közös kiindulópontja a természetjog, melyre mindkét eszmei áramlat hivatkozhatott.²⁴

Aligha állja meg a helyét továbbá az a beállítás, amely szerint Szekfű Gyula 1943–1944-ben és 1945 után úgymond „megtért” a liberalizmus (melyik liberaliz-

mus?), a demokratizmus (milyen demokratizmus?) táborába, s ezzel mintegy hátat fordított a „Horthy-korszak”-beli „ellenforradalmi” múltjának. A valóságban éppen ellenkezőleg mutatkozik súlyos probléma, ugyanis az 1945-tel kezdődő és haláláig (1955) tartó évtized ennek az életműnek és személyiségnek a legproblematisabb időszaka volt.

MONOSTORI IMRE

Jegyzetek

¹ A liberalizmus mint tágabb témakör szakirodalmának bemutatása nem lehet feladatunk, némi fogódzót jelenthet azonban néhány utalás a hazai szakirodalom fontosabb darabjaira. Szabó Miklós: *A liberalizmus elvi kérdései I-II*. In: *uő: Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. Atlantis, Bp., 1989, 47–62.; *Uő: A nemzetfogalom változása és a magyar társadalom modernizációja*. In: *Változás és állandóság. Tanulmányok a magyar polgári társadalomról*. [Hága] Hollandiai Mikes Kelemen Kör, 1989. 100–127.; Faragó Béla: *Magyar liberalizmus. Egy elhalás története*. In: *Magyar liberalizmus*. Vál., szerk., utószó: Tőkéczi László, Századvég, Bp., 1993., 27–49.; *Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Gondolat, Bp., 1993; Tőkéczi László: *Történelem, eszmék, politika*. Kairosz [Szentendre], 1999. Elsősorban: 7–96.; *Liberalizmus és nemzettudat. Dialógus Szabó Miklós gondolataival*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, 2008.; Kecskeméti Károly: *A magyar liberalizmus 1790–1848*. Argumentum, Bp., 2008.

² Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1934., (ÁKV–Maecenas) [Hasonmás kiadás.] [Bp.], 1989., 6.

³ I. m. 83–85.

⁴ I. m. 119., 128., 129., 133.

⁵ I. m. 305.

⁶ I. m. 321.

⁷ Szekfű Gyula: *A liberális pártalakulás társadalmi alapjai*. In: *Keresztény Politika*, 1922/1., 22.

⁸ I. m. 23.

⁹ I. m. 24.

¹⁰ Szekfű Gyula: *A faji kérdés és a magyarság*. In uő: *Történetpolitikai tanulmányok*. Magyar Irodalmi Társaság, Bp., 1924., 81.

¹¹ Szekfű Gyula: *Állam- és nemzetfenntartás*. In: uő: *Történetpolitikai tanulmányok*, 14–16.

¹² Szekfű Gyula: *Politikai történetírás*. [1931] In *Nép, nemzet, állam. Válogatott tanulmányok*. Vál., szerk., jegyz. Erős Vilmos. Osiris, Bp., 2002., 99.

¹³ I. m. 101.

¹⁴ I. m. 104.

¹⁵ Szekfű Gyula: *A tizenkilencedik és huszadik század*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., [1933], 138.

¹⁶ I. m. 148.

¹⁷ I. m. 150.

¹⁸ I. m. 159.

¹⁹ *A mai Széchenyi. Eredeti szövegek Széchenyi István munkáiból*, Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Szekfű Gyula. Révay, Bp., 1935. 13.

²⁰ Szekfű Gyula: *Magyar katolikus történetfelfogás*, In: *Katolikus írók új magyar kalauza*. Bp., [1941] K. n. 401.

²¹ I. m. 403.

²² Szekfű Gyula: *Ma és száz év előtt*, In: *Magyar Szemle*, 1943. szeptember, 116–117.

²³ I. m. 117.

²⁴ A liberalizmus és a konzervativizmus más természetű kapcsolódásáról (végső soron bizonyos szintű átjárhatóságáról) ld. Tökéczki László: *Liberális konzervativizmus Magyarországon (1867–1938)* In uő: *Történelem, eszmék, politika*, [Szentendre], Kairosz, 1999., 87–96., valamint Schlett István: *A konzervativizmus mint politikai pozíció*, In: *Korrajz 2005. Konzervativizmus régen és ma. A XXI. Század Intézet évkönyve*. Összeáll. Láncki András, szerk. Körmeny Zsuzsanna. 2006., XXI. Század Intézet, 85–104.

EGY ELFELEJTETT SZABADSÁGHŐS

Kővágó József munkássága

Kezdenek felejtődni, szétporladni a nagy nevek. A „régiek” még tudják talán, hogy ki volt Kővágó József. Múlt álmokképek közül kell előhívni a Kerepesi temetőt, ahol ez a hazájáért annyi áldozatot hozó hazafi pihen, s Csömödért, azt a zalai helységet is, ahol a magyar szabadságnak és függetlenségnek ez az őriző embere 1913. április 8-án született.

1934-ben avatták ludovikás műszaki hadnaggyá. Utána, az akkori társadalmi konvencióktól eltérően, beiratkozott a műszaki egyetem gépészmérnöki karára. A második diploma után pedig a hadiakadémián folytatta tanulmányait. Fiatal századosként kapcsolódott be a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága küzdelmébe: a katonai szárny parancsnokának, Kiss János altábornagynak segédtisztje volt, amikor az illegálisan harcoló nemzeti ellenállással szemben fellépő nyilas Számonkérő Szék beépített embere lebuktatta őket. A hűtlenség büntetével vádolt Bajcsy-Zsilinszky Endre és társai ellen a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Főnökségének bíróságánál indított bünvádirati ügyben az 1944. december 6-án kezdődött statáriális bírósági tárgyaláson a vezető hadbíró a képviselő Bajcsy-Zsilinszky és a XI. rendű vádlott Kővágó József ügyét áttette a rendes katonai bírósághoz. A hat halálos ítélet közül hármat december 8-án, két órán belül végrehajtottak. Kivégezték dr. Tartsay Vilmos századost, Nagy Jenő ezredest, és végezetül Kiss János altábornagyot (a Margit körúti fogház udvarán akasztották fel őket). Bajcsy-Zsilinszky Endrén

az ítéletet Sopronkőhidán, december 24-én hajtották végre. A bíróság előtt Kővágó József nem tagadta, hogy Kiss János altábornagy segédtisztje volt, de Kiss János azt vallotta, hogy segédtisztje semmit nem tudott a mozgalom politikai vonatkozásairól.

Harc a magyar demokrácia megteremtéséért

Kővágó József a börtönben került közel a Független Kisgazdapárthoz, hiszen Bajcsy-Zsilinszky is itt politizált. Őt tekintette vezérének. Vele együtt tartóztatták le, és ez még szorosabban kötötte az ellenállás titkos vezéréhez. A Margit körúti fegyházban érett meg benne a gondolat, hogy ha őt Isten megtartja, akkor a háború után, Bajcsy-Zsilinszky Endre eszmeiségét folytatva, a Kisgazdapártban fog politizálni.

Kővágó József pártkarrierje a Független Kisgazdapárt 1945. augusztus 20-i országos nagyválasztmányán kezdődött. Sokat nyomott a latban, hogy bevonták a nemzeti ellenállásban részt vettek perébe – ekkor már Budapest alpolgármestere. Miután a kommunista pártnak sikerült eltávolítani a polgármesteri székből a szintén kisgazdapárti dr. Csorba Jánost, e tisztsége felértékelődött. Augusztus 20-án bekerült a párt legfelső vezető testületébe, az Országos Intéző Bizottságba. Katolikusként és alpolgármesteri minőségében ő haladt az USA ügyvivője által visszaadott Szent Jobb tiszteletére szervezett körmenet élén.

Alpolgármesterként igazi újjáépítő. Az ostrom idején Budapest lakásainak 14 százaléka megsemmisült, 20 százaléka lakhatatlanná vált, szinte mindegyik kapott belövést. Pest és Buda összeköttetés nélkül nézett egymásra 1945 nyarán. Újjáépítésre várt a közlekedés, az államigazgatás, újrászervezésre a főváros és a vidék kapcsolata. Hatalmas teljesítmény volt az élelmiszer-ellátás minimumának biztosítása is.

1945. december 12-től polgármesterként külön feladata volt a szovjet elnök vezette Szövetséges Ellenőrző Bizottsággal (a SZEZB-bel) és a Vas Zoltán irányításával működő Gazdasági Főtanáccsal való jó együttműködés megszervezése. A rendkívüli viszonyok szerepet játszottak politikusi arcvonásai kialakulásában. Ugyanis a kommunisták igyekeztek a maguk közvetítő szerepét Vorosilov marsallnál, a SZEZB elnökénél előtérbe állítani. A kisgazdapárti Kővágó bizonyítani tudta: képes olyan viszony kialakítására, amely rászolgált a SZEZB teljes bizalmára.

Kővágó József a budapesti választások eredményeként került a magyar főváros élére. A kommunisták, élvezve a megszállók támogatását, biztosak voltak abban, hogy a budapesti választásokat meg fogják nyerni. A választási küzdelemben nem rettentek vissza az erőszaktól sem. A kampány vége felé Kővágóék gyűlést akartak tartani a Városi Színházban, ez lett volna a Kisgazdapárt egyik legfontosabb gyűlése a kampány végén. Kővágó József mellett több más szónok is megjelent volna. A kommunista tüntetők azonban meg akarták akadályozni a rendezvényt, és a szervezők hiába próbáltak rendet teremteni. Az utolsók közt a helyszínen maradt Kővágót a kommunista rendbontók agyon akarták verni. Az volt a szerencséje, hogy az egyik volt katonája, aki akkor rendőr volt, egy rendőrosztaggal kimentette.

A polgármesteri hivatal átvétele után, mivel orosz segítségre nem számíthatott, a nyugati hatalmakhoz fordult segélykérésével. A felhívásnak csodálatos eredménye volt. Az összes nyugat-európai országból, az Egyesült Államokból, Kanadából, Ausztráliából, Dél-Amerikából érkezett segély. Kővágó a kéréssel nem csak támogatást akart kapni. Az is a szándéka volt, hogy deklarálja: Budapest újra fel akarja venni a hagyományos nyugati kapcsolatait.

1946 elején meghívást kapott London városától egy háromhetes tanulmányútra. Ezt követően Párizsba,

Brüsszelbe és Bécsbe látogatott. (Körner tábornok, Bécs polgármestere a magyar kollégája meghívására szintén több hetet töltött Budapesten.)

Kővágó József parlamenti képviselő is volt. Együtt foglaltak helyet a parlamentben Bajcsy-Zsilinszky Endrével. A hős lelkű asszony csak 1947-ig volt képviselő, utána, mivel nem látta biztosítottnak a demokrácia szabályainak betartását, már nem indult az 1947-es választáson.

A képviselői és polgármesteri mandátum visszaadása

Amikor Kővágó József látta, hogy a megszállók támogatását élvező kommunista párt elérkezettnek vélte az időt a demokrácia erőszakos megdöntésére, benne is megérelődött, hogy benyújtja a lemondását. A szeme előtt bontakozott ki az a koncepció per, amelynek legfontosabb célja a Független Kisgazdapárt szétverése volt. Miután az oroszok elhurcolták Kovács Bélát, az FKGP főtitkárát, 1947 áprilisában Rákosi Mátyás beszélgetésre hívta meg Budapest polgármesterét, Kővágó Józsefet. Ezen Rákosi azt közölte vele, hogy kiket kell elbocsájtania a főváros szolgálatából, és kiket kell felvenni ezeknek a helyére. Kővágó erre nem volt hajlandó, de tudta, hogy Rákosi hamarosan megismétli követelését.

Nagy Ferenc miniszterelnöknek és Varga Bélának, a Nemzetgyűlés elnökének menekülése után, 1947. június 5-én Kővágó levelet írt a törvényhatósági bizottság elnökének, amelyben bejelentette, hogy lemond a polgármesteri tisztségről¹. Levele másolatát egyúttal elküldte az összes politikai párt elnökének. Próbálták őt marasztalni, de kijelentette, hogy mint képviselő, egy feltétellel maradna az országgyűlésben: ha lehetőség nyílik, hogy a Magyarországnak is felkínált Marshall-segélyt az ország felvegye. Ebben az a megfontolás vezette, hogy a parla-

mentnek még kisgazdapárti többsége volt, a szociáldemokraták között is nagyon sokan voltak, akik ugyancsak jónak látták a Marshall-tervhez történő csatlakozást. Miután Moszkva leintette a cseheket, akik szintén csatlakozni akartak, Budapesten is megértették, hogy a Kreml semmilyen körülmények között nem járul hozzá egy ilyen terv keresztülviteléhez.

Kővágó József lemondása után, végzettségének és szakmájának megfelelően, egyik barátjának mérnöki irodájában helyezkedett el. Majd Tildy Zoltán köztársasági elnök kérette magához, aki rendkívüli rokonszenvvel viseltetett iránta. Felkérte, hogy legyen a kisgazdapárti mozik elnöke. (Abban az időben mindegyik pártnak volt mozivállalata – ez a pártok finanszírozását szolgálta.) De mivel három hónap múlva államosították a mozikat, így kútba esett Tildy Zoltán állásajánlata. Ezt követte a következő ajánlat: a Nehézipari Minisztériumhoz hívták, hogy egy új szerszámgéptervező iroda felállításában vegyen részt. Időközben a kommunista hatalom elérkezettnek látta az időt letartóztatására, amire 1950. május 23-án, a munkahelyén került sor.

A koncepció pertől az 1956-os szabadságharcig

Kővágó József évtizedekkel később azt mondta, hogy ha „... valaki elolvassa Galgóczi Erzsébetnek a *Vidravas* című új könyvét, akkor vegye tudomásul, hogy minden, ami ott le van írva, az mind igaz, még annál is rosszabb”.

Az ÁVH pontos tervek alapján készítette elő Kővágó József koncepció perének tárgyalását. A tervek szerint öt hónapig tartott a letartóztatás után az előkészítési fázis: 1950 novemberében sor került a tárgyalásra. Az előkészítési fázisban a fogoly nemcsak az ÁVH embereivel találkozott, hanem időszakonként a szovjet titkosszolgálati

tisztekkel is. A lelki megtöréshez tartozott, hogy a foglyot pincéről pincére hurcolták: Kővágó Józsefet először az Andrássy út 60.-ba, majd a Conti utcába, majd így tovább. Idővel a fogolynak már fogalma sem volt, hogy hol is tartják fogva. Egyik éjszaka az oroszok hallgatták ki, az után érdeklődtek, hogy mennyire ismerte a Tito-ügyet. Majd máshová vitték, és az ÁVO vallatta tovább. Pokoli lélektani eszközökkel próbálták a foglyot megtörni. Igyekeztek olyan benyomást kelteni a testileg és lelkileg kikészített fogolyban, hogy kihallgatója az egyetlen, aki jóindulattal viseltetik iránta, és aki a bírósági tárgyalást úgy próbálja majd manipulálni, hogy ne akasszák fel. Feltéve, ha a rezsimmel szemben bizonyos lojalitást mutat. A „jóindulatú” szerepet játszó kihallgatót aztán egy ellenséges követte, aki célzást tett arra, hogy ha nem vallana, akkor más módszereket fognak alkalmazni.

Kővágó esetében jól látható, ami nem volt ritkaság: a koncepciók perekben gyakran állították bíróság elé a náciellenes ellenállási mozgalom legkiválóbb tagjait. Ők a kommunisták számára is veszélyt jelentettek, amit azok nem egyszer ki is mondtak: „Akik egyszer a náciknak ellenálltak, azok nem fogják a kommunista diktatúrát elfogadni”³. Kővágó Józsefet hatesztendei börtön után, 1956. szeptember 18-án bocsájtották feltételes szabadlábra, de továbbra is rendőrségi felügyelet alatt maradt. A börtönéveket együtt töltötte Zsedényi Bélával, az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökével, aki egészen 1945 végéig a Nemzeti Főtanács elnökeként az államfői posztot is ellátta. Ő nem érte meg a szabadulást, mert 1955. február 8-án a Kozma utcai Gyűjtőfogházban meghalt. Kővágóval volt Almássy Pál altábornagy, akihez Kővágót különösen szoros barátság fűzte, mert együtt vettek részt az 1944-es náciellenes katonai ellenállási mozgalomban. Fogolytársa volt még Padányi Gulyás Béla és Rubreczky Géza kisgazdapárti országgyűlési képviselő.

A szabadulás után Kővágó József Balatonboglárra ment feleségéhez, majd október 22-én tért vissza Budapestre, már csak azért is, mivel a rendőrségen kellett jelentkeznie. Október 23-án már kisgazdapárti ismerősök, barátok keresték fel, és a rákövetkező napokban körülnéztek a városban: meg akartak győződni arról, hogy valóban nem a kommunisták szerveztek valamit, hanem népi-nemzeti megmozdulásról van szó. Kővágó barátaival együtt úgy döntött, hogy azonnal meg kell szervezni a demokratikus politikai pártokat, így a Független Kisgazdapártot is. „A Zárda utcában – írja Kővágó József – volt egy ház, ahol a Kisgazdapárt akkori emberei fölbukkantak, ott találkoztak; odamentem én is, s ott alakítottuk meg a Kisgazdapárt vezetőségét. Ez úgy zajlott le, hogy mikor oda érkeztem – nem tudom biztosan, talán 28-án volt –, nagy szeretettel fogadtak, én is beszéltem, én is mondtam egy buzdító beszédet. Megkértem arra, hogy én elnököljek tovább, de azt mondtam, Csorba János elnököljön. Aztán B. Szabó István, Szabó Pista azt mondta: „Te legyél azonnal a párt főtitkára...”, s a legfontosabb dolog, hogy Kovács Bélát kell előkeríteni, Kovács Béla legyen az elnök!” „Addig, ameddig nincs elnök, addig én sem akarok se főtitkár, se semmi más lenni, válasszunk intézőbizottságot” – feleltem. A lehetősége már megvolt, hogy ott, a helyszínen megválasztanak engem főtitkárnak, én ezt elkerültem, s azt mondtam, legyen egy kilenctagú intézőbizottság, ezzel áthidaltuk a nehézségeket, hogy az egyik ember nem szerette a másikat, az egyik csoport nem szerette a másikat.”⁴ Így született meg a párt intézőbizottsága, azzal a célkitűzéssel, hogy tartson a kormánnyal kapcsolatot, és siettesse Kovács Béla felhozatalát Baranyából.

A bizottság tagjai tudták, hogy a Kisgazdapárt törvényes alakja bent van a kormányban, és ő valóban a demokratikus kibontakozás embere.

„Úgy van. De ebből – mondja Kővágó József – valóság lett. Mert Tildy tényleg bement a Parlamentbe, és ott Nagy Imrére olyan nyomást gyakorolt, hogy Tildy Zoltán jelenléte miatt a többpártrendszeres elképzelés sokkal gyorsabban indult, mint azt az akkori kommunista szereplők szerették volna. Én, a magam részéről, Tildy Zoltánnak igazán őszinte meggyőződése alapján adok ezért történelmi kreditet, hogy az ő szerepe a forradalomban nagyon fontos volt. Közben pedig mi, kisgazdapártiak, szintén szervezkedni kezdtünk, megbeszélések folytak. Ezeknek nagy része az egyik kedves barátom, dr. Szent-Iványi József lakásán. Kovács Béla némi késéssel ért fel Pécsről a fővárosba, és a felajánlott elnöki széket nem akarta elfoglalni, hanem egy új pártban gondolkozott. Ennek az volt az oka, hogy azt hitte: annak idején, 1947-ben barátai cserbenhagyták, ezért vitték el őt az oroszok a Gulágra.”⁵ A Parlamentbe érve, mielőtt Tildy Zoltánnal találkozott volna, Dobi Istvánnal találkozott, aki, mint az Elnöki Tanács elnöke, az államfői jogkört gyakorolta. Dobiról Kővágó nem tudta, hogy 1945-től kezdve az oroszok azzal zsarolták, hogy katonaként a zsidó munkaszolgálatosok mellé volt beosztva, és ebből próbáltak olyan képet kialakítani, mintha Dobi István náci keretlegényként vett volna részt a második világháborúban.⁶

Kővágó Józsefre hárult a feladat, hogy a fővárosba érkező Kovács Bélát rábeszélje, hogy vállalja el a Független Kisgazdapárt elnökségét. Ő sikeresen kezelte a Kovács Béla körüli feszültségeket, a vélt cserbenhagyás miatti sértettségét. Tudta, ha a választásokra sor kerül, akkor abszolút tiszta névvel az élén indulhat el az FKgP.

Kovács Béla végül elvállalta az elnöki funkciót. Tildy Zoltánnak is segítséget jelentett Kővágónak ez az aktivitása, mivel rá óriási teher nehezedett a kormányzásban attól a pillanattól kezdve, hogy átlépte a Parlament küszöbét. Ezekben a történelmi órákban Dobi István is sokat

tudott segíteni azzal, hogy a kommunista hatalomátvétel után kifosztott pártnak igyekezett olyan javakat biztosítani, ami nélkülözhetetlen volt a további működéshez. De jelentkeztek azok a személyek is, akik sokáig kommunista társutasként tevékenykedtek a párt szétverésén.

Kővágó korábbi életében soha nem foglalkozott pártpolitikával, csak 1956-ban, amikor Kovács Béla elnök mellett ő lett a párt főtitkára. A budapestiek még jól emlékeztek, hogy 1945 után egy perce nem volt, mivel minden erejét Budapest újjáépítésére koncentrált. 1956-ban sem felejtkezett meg a főváros népe róla, és állandó jelleggel hívták telefonon a kerületekben felmerülő problémák megoldása miatt.

„Én úgy lettem Budapest polgármestere – vallotta egy 1990 utáni interjúban –, hogy nekem az egész nagy zongorán kellett játszanom, nem csak a Kisgazdapártra építettem, nekem meg kellett nyernem a többi párt vezetőit is, olyan projektekhez, amelyek a város érdekeit szolgálták. De a pártban nekem volt különleges helyem, a politikai bizottság tagja voltam, a vezetőségből is egyre többen megkérdeztek, hogy mi a véleményem.”⁷

Tagja volt annak az ötös politikai bizottságnak, amelynek vagy Varsóba, vagy Moszkvába kellett volna utaznia, hogy a varsói paktumból való kilépésről tárgyaljanak. Ebben Kővágó József képviselte a Kisgazdapártot, és Losonczy Géza volt a bizottság elnöke. A pártpolitikában az 1945 utáninál komolyabb szerepet vállalt, mivel tisztában volt azzal, hogy a nemzet jövője azon múlik, lesz-e erős Kisgazdapárt, ha választások lennének.

1956. november 4-ét a Belvárosban, Tartsay Vilmos özvegyénél, Tartsay Erzsébetnél élte meg a Petőfi Sándor utcában. Attól tartva kerestek menedéket a Rókus Kórházban, hogy a második orosz invázió a Belvárost is el-

pusztíthatja. Közben a Parlamentből telefonon keresték, de már nem tudta a számot visszahívni. Így csak a rádió adásából tudott tájékozódni a helyzet alakulásáról. A Szervita téren keresztül indult a Duna-part irányába. Útközben az egyik szabadságharcostól el akarta kérni a fegyverét, hogy ő is felvegye a harcot a támadókkal szemben. Felkereste egy ismerős család lakását, és közben egy beszélgetése jutott eszébe Kovács Bélával: „»Te azt hiszed, hogy a Nyugat segít?« – kérdezte Kovács Béla. Mondám: »Hogyne, Béla! A Nyugatnak ez olyan nagy érdeke, hogy végre egy kis rés nyíljon ezen a borzalmas vasfüggönyön.« Szóval én szentül meg voltam róla győződve, hogy a Nyugat segíteni fog. Béla meg, a tízéves vagy kilencéves szovjet tapasztalata alapján azt mondta: »Ebben ne reménykedj!«.”

Kővágó József rendíthetetlenül hitt, hiszen végig irányította Budapest ügyeit, ugyanakkor a kisgazdapárti vezetés állandóan ülésezett (Kádár János is kereste őket, és találkozni akart velük). November 4-e után az ülésekre nem a pártközpontban, hanem lakásokon került sor, a legtöbbször Antall József lakásán. Az események alakulása kapcsán Kővágó Józsefben is megérlelődött a menekülés gondolata, jóllehet Kádár János többször biztosította a pártokat, hogy a működésüket nem fogják korlátozni. Időközben megtudták, hogy Kovács Béla és Vörös Vince az Egyesült Államok budapesti nagykövetségén kértek menedéket, ahol egy napot tartózkodhattak. B. Szabó István államminisztert november 4-én reggel nem engedték be az angol nagykövetségre. Egyre több ismerős kereste fel és kérdezte, hogy meddig akar még maradni, hiszen láthatja, hogy semmilyen kiút nincs. Kővágó Józsefben érlelődött a távozás gondolata: ha nem akar visszamenni a börtönbe, ahol hat évet és négy hónapot töltött el, miközben kislányából gypár éves kislány lett, mennie kell. Kovács Bélának elmondta, hogy: „Béla, itt az idő, menni

kell, neked is ezt ajánlom, én elhatároztam, hogy elmegyek.” Kovács Béla szomorúan felelte: „Megértelek, én nem megyek el, megmondom miért nem. Én csak magyarul tudok, magyar vagyok, ha kimegyek határon túlra, Bécsben elkapnak az újságírók, addig facsarnak, amíg valami számárságot mondok. Aztán egy ideig feldobnak, majd úgy elejtenek, mint egy kődarabot.”

Menekülés Ausztriába

1956. november 30-án feleségével és kilencesztendős kislányával indult el az osztrák határ felé, és rendkívül kalandos körülmények között másnap, december 1-jén reggel érkeztek meg az osztrák fővárosba. Nem kerültek a menekültek részére felállított táborba, mivel Körner tábornoktól*, aki akkor Ausztria köztársasági elnöke volt, néhány soros könyvdedikációt vittek magukkal, amelyet 1946-ban adott Kővágó Józsefnek, mint Budapest polgármesterének. Hamar kapcsolatba került a kereszténydemokrata Osztrák Néppárttal, amely az 1945-ös választások óta eszmeileg szoros kapcsolatban volt a Független Kisgazdapárttal. Az ÖVP vendégszeretően fogadta a Kővágó családot, ahol az édesapa az ott töltött napok alatt már a jövőjén gondolkozott. Mivel hosszú ideig volt börtönben, ezért nem tudta, miképpen alakult az egyes személyek élete, és mi történt az emigrációban. Így az osztrákoktól szerzett információkat a New Yorkban működő emigráns kormány szerepét betöltő Magyar Bizottmányról és a Szabad Európa Rádióról. Nem sok kedvező hírt kapott, ami részben bizonyos szélsőjobboldali csoportok, és az időközben Bécsbe jutatott ÁVH-s ügynökök dezin-

* Theodor Körner (SPÖ) szöv. elnök 1951–1957, Bécs polgármestere is az 50-es években.

formációs tevékenységének köszönhető. A hangulatkelésben szerepet játszott az is, hogy az '56-os menekültek kárhoztatták az Egyesült Államokat, hogy nem lépett fel határozottabban a Szovjetunióval szemben. Kővágó József másképpen akart az emigrációban segíteni hazáján, mint az eddigi magyar emigráns vezetés tette. Ugyanakkor látta, hogy Ausztria semleges státuszából kiindulva, nehezen lehetett Bécsből a Nemzeti Bizottmány tevékenységét támogatni. A menekült politikusok összetétele miatt sem lehetett támogatni a Nemzeti Bizottmányt. A baloldali politikusok nem akartak együttműködni azokkal a két világháború közötti politikusokkal, diplomatakkal, akik a náciellenes küzdelem jelentős tényezői voltak.

Ezek a jelenségek arra ösztönözték Kővágó Józsefet, hogy új módszereket keressen. Első lépésként támogatást akart szerezni a magyar fővárosnak úgy, mint ahogy ezt polgármesteri korában tette (a második világháború után a nyugat-európai nagyvárosokat kérte, hogy segítsenek újjáépíteni a harcokban megsérült magyar fővárost). Arra gondolt, hogy tervét az Európai Városok Szövetségének kellene előterjesztenie, amelynek Hágában volt a központja. Rövidesen kapcsolatba került Kéthly Annával, aki a szabadságharc első óráiban Bécsbe utazott, hogy részt vegyen a Szocialista Internacionálé ottani ülésén. A magyar szociáldemokrácia nagyasszonya megerősítette Bécsben, hogy Kővágó Józsefnek éppen olyan joga van arra, hogy a forradalom budapesti polgármesterének tekintse magát, mint neki, hogy a Nagy Imre-kormány miniszterének tartásák. Franz Jonas, Bécs polgármestere is fogadta Kővágó Józsefet, és megígérte, segítik abban, hogy Hágában kapcsolatot találjon Budapest megsegítésére.

Kővágó József Bécsbe érkezése után már zajlott az emigráns politikai élet. A magyar kommunista titkosszolgálat ügynökei ellepték az osztrák fővárost, éppen úgy, mint az Egyesült Államok politikai és gazdasági centru-

mait. Elsősorban az Ausztriába menekült kisgazdapárti politikusok – Kiss Sándor, Adorján József, Horváth János, B. Rác István – vettek részt a császárvárosban megtartott első tanácskozáson, ahol Kővágó József is megjelent. Az ülésen ott volt Szabó Miklós is, akit mint volt politikai foglyot szerveztek be Budapesten, és dobták át Ausztriába.

Kővágó József tovább folytatta a küzdelmet nemzetközi szinten, Budapest újjáépítése érdekében. Még 1956 decemberében Hágába utazott, ahol megkapta New Yorkból a Nemzeti Bizottmány levelét, hogy úgy kell intézni a dolgát, hogy januárban az Egyesült Államokban legyen. Ugyanis 1957. január végén meg kellett jelennie az ENSZ bizottsági ülésén, ahol három személyt óhajtottak nyilvánosan meghallgatni a magyar ügyben: Kéthly Annát, Király Bélát és Kővágó Józsefet.

Mielőtt elhagyta Európát, Hágába utazott, ahol a városok nemzetközi szövetségének hivatalai működtek. A budapesti segély meggyorsítása érdekében találkozott a szervezet főtitkárával, aki érdekesnek, újszerűnek találta Kővágó Józsefnek a magyar fővárosra vonatkozó újjáépítési programját.

Sok ideje nem maradt Kővágó Józsefnek, mivel az ENSZ előtt történő fellépése miatt időben az Egyesült Államokban kellett lennie. New Yorkba érve azonnal megkezdte a felkészülést az ENSZ fórumai előtt történő fellépésre. Január 28-án az Overseas Press Clubban fogadáson kellett válaszolni az ott megjelenő újságírók kérdéseire. Kővágó József érezte, hogy ez csak bevezető, bemutatkozás, mielőtt az ENSZ plénuma előtt a magyar nemzet védelmében szót kell adni a magyar szabadságharc eseményeiről. Tudta, hogy itt nem szabad kudarcot vallani, mert ez az amerikai közvéleményből rossz hatást váltana ki. (Az ENSZ-meghallgatást követően március 2-án vendég volt Washingtonban a Gridiron Club vacsoráján, ahol pártállásra való tekintet nélkül voltak jelen élvonalbeli vezetők. Március 7-én a

legnagyobb tv-programban, a *Meet the Press*ben, egy órán keresztül bombázták kérdésekkel; négy amerikai vezető újságíró kérdéseire angolul kellett válaszolni.)

A magyar forradalom és szabadságharc nyilvános tárgyalása

Az ENSZ különbizottsága 1957. január 29-én, New Yorkban, az ENSZ palotájában, a nemzetközi sajtó jelenlétében meghallgatta Kéthly Anna, Király Béla és Kővágó József előadásait. Kővágó József és Király Béla angolul ismertették tanulmányukat, míg Kéthly Anna magyarul beszélt. A többi tanút a nyilvánosság kizárásával hallgatták meg.

Kővágó József, aki a hosszú börtönévek alatt megtanult angolul, előadta 22 oldalas tanulmányát, amelyet a *Vital Speeches*⁸ és más folyóiratok leközöltek. „A *Vital Speeches* szerkesztője – írta Kővágó József – meg van róla győződve, hogy elismert vezető emberek fontos beszédei tükrözik legjobban a jelenkori gondolatokat Amerikában, és ezért igen fontos feladat az, hogy ezek a beszédek tartósan megőriztessenek és eljussanak az olvasóhoz. Ez a kiadvány alapelve.” Ebben a számban, amelyben Kővágó szövegét közölték, sok nagy nevű vezető ember szerepel, pl. Eisenhower elnök, W. F. Knowland szenátor, Herbert Hoover, az Egyesült Államok volt elnöke és mások.

A fentiek alapján Kővágó József beszéde, amely magyarul még sehol sem jelent meg, talán számot tarthat arra, hogy legalább kivonatos formában a magyar olvasók is megismerhessék. 1957. január 29-én az ENSZ ülésén, New Yorkban, Kővágó József így fejezte be angol nyelvű beszédét:

„Nem tudom megítélni azt, hogy mit tud tenni az ENSZ a magyar ügyben, de el tudom mondani azt, amit a magyar nép vár ettől a tekintélyes testülettől:

1. A magyar nemzet azt remélte, hogy az ENSZ főtitkára azonnal Magyarországra megy.

2. Az ENSZ, a szuezi krízisben alkalmazott megoldáshoz hasonlóan, nemzetközi rendőrséget küld Magyarországra és igazságos rendet állít helyre.

3. Az ENSZ különleges erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy az összes szovjet erőt kivonják Magyarországról.

4. Az ENSZ garantálja a Nagy Imre-kormány személyes biztonságát, és a politikai hatalmat ismét visszahelyezi ennek az utolsó törvényes kormánynak a kezébe, vagy egy hasonló összetételű koalíciós kormányéba.

5. Az ENSZ biztosítani fogja azt, hogy a magyar nép, szovjet beavatkozástól és nyomástól mentesen, szabad országos választásokat tarthasson.

6. Az ENSZ felülvizsgálata alatt fog lezajlani a szabad választás előkészítése és lefolyása.

7. Az ENSZ érvényt fog szerezni a Nagy Imre-kormány semlegességi deklarációjának.

8. Az ENSZ megfosztja a Kádár-féle bábkormányt a szervezeti tagságától, és Magyarország ENSZ-képviselőjeként átmenetileg Kéthly Annát fogadja el, aki a Nagy Imre-kormány egyetlen külföldön élő tagja.

9. Az ENSZ háborús kártérítést eszközöl ki Magyarország számára a szovjet beavatkozás során szenvedett károkért.

Ünnepélyesen és tisztelettel felkérem az Egyesült Nemzetek Szövetségét, hogy érezze át a magyar nemzet fenti kívánságait, és tegyen meg sürgősen minden erőfeszítést annak érdekében, hogy ezek a kívánságok megvalósuljanak.”

Ezzel egy időben a Kővágó család leköltözött egy nagy vidéki ipari városba, Wilmingtonba, Delaware-ba. Itt a híres du Pont család két tagjának támogatásával Kővágó József könyv írásába kezdett.

Ezt követően elkezdte egy új emigráns kormány létrehozását. Korábban, a negyvenes évek végétől Varga Béla vezetésével a Magyar Nemzeti Bizottmány látta el ezt a feladatot. A baj ott volt, hogy a forradalom után jöttek úgy érezték, a vezető szerep az övék kell hogy legyen. Sokan voltak olyanok, akik a régi emigráns vezetők szerepléséről hallani se akartak, azonban a józabbak belátták, hogy csak egy olyan testület számíthat elismerésre, amelybe a Magyar Nemzeti Bizottmány korábbi vezetősége és az újak nagyjából fele-fele arányban kerülnek.

A negyvenes évek végén megalakult bizottmány az amerikai kormány támogatásával, komoly külkapcsolatokkal rendelkezett, mivel a két világháború közötti időszak magyarországi náciellenes diplomatáiból került ki. A forradalomból jötteknek a 99 százaléka azt kívánta, hogy az új testület élén Kéthly Anna álljon. Az újonnan jöttek közül csak Kővágó József állt ki Varga Béla mellett, mert hiszen az ő vezetése alatt született meg korábban a Magyar Nemzeti Bizottmány, ez tett szert nemzetközi tekintélyre. Aki ismerte a korábbi évek történéseit, az tudta, hogy Varga Béla kapcsolatai nélkül nem lehet eredményes munkát elképzelni. Kéthly elnökségét csak a szakszervezetek támogatták, míg a politika formálói számára Varga Béla jelentette volna a megoldást. Az amerikaiak türelmetlenül figyelték az elhúzódó tárgyalásokat. Nem akartak beavatkozni, de értésükre adták, hogy sietni kell. Ameddig nem dőlt el, hogy Varga Béla vagy Kéthly Anna lesz-e az új testület elnöke, felvetődött Kővágó József neve is, de ő hevesen elutasította ezt a gondolatot, és egyértelműen kiállt Varga Béla elnöksége mellett. Az új szervezet vezetőségének megszületése egészen 1958-ig elhúzódott, az emigráns kormány új neve Magyar Bizottság lett. Elnöknek ismét Varga Bélát választották meg, míg az alelnök Kővágó József lett.

A Magyar Bizottság új vezetése úgy érezte, hogy a magyar forradalom szellemének felidézésével biztosítani lehet az ENSZ-ben a dél-amerikai államok támogatását a magyar ügy számára. Dr. Varga László terjesztette elő ezt a gondolatot, aki jó kapcsolatokkal rendelkezett a dél-amerikai kereszténydemokrata vezetők körében. Ő készítette elő az utat, és javasolta, hogy Kővágó József alelnök vele együtt küldessék ki. Az útiterv szerint Rio de Janeiro, São Paulo, Montevideo, Santiago de Chile és Lima voltak az első állomások, ahol néhány napot töltöttek el. Brazília kivételével mindenütt fogadták őket az államfők, a külügyminiszterek és a képviselőház elnökei. Ugyancsak Brazília kivételével a városok polgármesterei is nagy szeretettel fogadták őket, és az 1956-os szabadságharc emlékére több helyen utcákat neveztek el Budapestről. Kővágó József az útjukról később elmesélte, hogy Jorge Alessandri, Chile akkor választott elnöke, hivatalba lépése után pár nappal fogadta őket. Argentínában a demokratikusan választott elnök, dr. Arturo Prondisi szintén egyórás beszélgetésre érdekesítette őket.

Alig tértek vissza Dél-Amerikából, amikor Kővágó József arról értesült, hogy távol-keleti országok meglátogatásán is részt kell vennie, aminek nem nagyon örült, mivel nem tudta a könyvét folytatni.

Az újonnan életre hívott Magyar Bizottságban egy tervet dolgoztak ki, mely szerint a távol-keleti országokba is küldöttséget kellene kiküldeni. A bizottságnak Kővágó József feltétlenül tagja kell, hogy legyen. Kővágó József nem tudott arról, hogy a bizottság tagjai ragaszkodtak ahhoz, hogy részt kell vállalnia ebben az akcióban. Mellette szólt, hogy közvetlenül részt vett a magyar nemzet hősiességében. Az út célja, éppen úgy, mint a dél-amerikai országok esetében, megnyerni a délkelet-ázsiai országok kormányait, hogy az ENSZ-ben az elnyomott közép-európai országok szabadságának a kérdését

napirendre tűzzék vagy más módon életben tartásuk.

„Azt sem tudtam pontosan – mondta Kővágó József –, hogy mit is akarnak tőlem, a hivatalos felkérés az amerikai szponzorok egyik vezetőjétől jött.” Nekiszzegezte a kérdést, valahogy a következőképpen: „Kérem, ez az út rendkívül sokba kerül, és ezért szeretném megtudni, mit is várnak tőlem.” Mosolyogva azt felelte: „Őn igen hatásosan ítéli el beszédeiben és az írásaiban a szovjet kommunista diktatúrát és terjeszkedést, közben minket is szid, hogy a magyar ügyben semmit sem tettünk. Amíg megtartja ezt az egyensúlyt, amelyben a szovjet elítélése sokkal erősebb, addig minden rendben van. Tehát nem akarunk semmi mást, mint amit eddig tett. Közben bőven lesz módja beszélni a magyar ügyről, és Budapestről is, ami olyan közel áll a szívéhez.”⁹

E megnyugtató válasz után a Rab Nemzetek Szövetségénél levelet fogalmazott minden olyan város polgármesteréhez, ahová majd el fognak látogatni. Szerencsére a főtítkárság kinyomozta ezeknek a nevét, és a levelek elmentek. Az előzményekhez tartozott, hogy az úti okmányok beszerzése mindnyájuk számára nehéz volt, mert hiszen csak olyan menekültútlevelelük volt amelyet ők „drugstore-útlevelnek” neveztek, mert a könyvecskét ilyen üzletek árulták. A vízumok beszerzése hosszadalmas és nehéz procedúra volt, amelyben a főtítkárság segített, de többször nekik maguknak kellett házalni érte.

1958 végén úgy tűnt, hogy India kivételével minden vízum rendben volt. Az indiai kormány azonban kerek perec elutasította a kérelmüket azzal, hogy „hidegháborús lovagok”, és így nemkívánatosak Indiában. Emiatt az úti tervet is át kellett hangolni, de ebbe Kővágó József nem akart belenyugodni, s kihallgatást kért India washingtoni nagykövététől. Valamikor 1959 januárjában fogadta a nagykövet, akinél előadta, hogy a forradalom alatt megnyire bíztak India támogatásában, és azt is elmondta, hogy

gyermekkori álmai között volt, hogy megláthassa Indiát. A nagykövet igen kedves volt, de kijelentette, hogy nem adhat vízumot, mert Kővágó József hidegháborús propagandát folytat. Minden erőfeszítése ellenére nem tudta az indiai diplomatát meggyőzni, hogy az igazság elmondása nem propaganda. Kővágó József meggyőző ereje valami módon csak hatott a nagykövetre. „Hány évet ült?” – kérdezte. „Hat és fél évet”. Kővágó nem tudta, hogy az indiaiaknál az, hogy ki mennyit ült az angolok alatt, igen fontos, és bizonyos rangot ad. Hirtelen eszébe jutott, hogy valahol olvasta, hogy már Hérodotosz idején is utálták az indiaiak az idegeneket. A Hérodotoszra történt hivatkozás még szimpatikusabbá tette Kővágó Józsefet. A nagykövet ezután úgy döntött, hogy a delegációnak nem ad beutazási engedélyt, de Kővágó Józsefnek igen. Ő megígérte, hogy nem fog Indiában sajtófogadásokra elmenni. A vízumot Washingtonban nem kapta meg, de amikor a küldöttség már úton volt, Saigonban üzenetet kapott, hogy látogassa meg az angol főmegbízottat. Ott közölték vele, hogy ott van az indiai beutazási engedély, és hogy nagyon sok csatornán ment keresztül, míg hozzájuk elért.

A küldöttséggel együtt megtapasztalta, hogy egész útfeljárásukon mindenhol nagy vendégszeretettel fogadták őket. A külügyminisztériumok mindent alaposan előkészítettek, a miniszterelnök és az államfő fogadta őket, kivételt csak India jelentett. Kővágó Józsefnek mint szemtanúnak és résztvevőnek beszámolóit és tájékoztatóit mindenütt jelentős figyelmet váltottak ki. A sajtó mindenütt nagy figyelemben részesítette őket, és így a magyar ügy igen nagy publicitást kapott. Indiába érkezésének másnapján levelet kapott, hogy Nehru március 11-én 19 órakor fogadja a magánlakásán. Mielőtt India miniszterelnöke fogadta volna, a figyelem Kővágó Józsefre terelődött azáltal, hogy éppen akkor járt ott Willy Brandt, (Nyugat-) Berlin főpolgármestere, akinek tiszteletére nagy fogadást

rendeztek. Meghívták Kővágó Józsefet. A vendégek között az indiai politikai élet sok nevezetessége vett részt, közöttük több volt miniszter, illetve a külügyminiszter helyettese, Jayaprakash Narayan, aki az akkori indiai élet egyik kimagasló alakja, Nehru legközvetlenebb barátja és munkatársa volt, fél órát beszélgetett Kővágó Józseffel a magyar kérdéstről. Kővágó József népszerűségét ez nagymértékben növelte, és ezután egymás után jelentkeztek közéleti emberek, így két ellenzéki képviselő. Az egymást követő sajtófogadásokon elhangzottaknak szintén jó sajtója volt, különösen a jobboldali politikusok oldaláról, illetve angol és indiai lapokban. Kővágó József sajtómegítélése azért is volt kedvező, mert úgy vált ismertté, mint aki lemondott magas állásáról, hogy a diktatúra megalapozásának ne maradjon szereplője.

Végre eljött Nehru fogadásának az időpontja. Izgagtottan készült Kővágó József a fogadásra, hiszen Nehru a kor egyik legfontosabb és legismertebb államférfija volt. Tíz perccel előbb érkezett a fogadásra. Nyomban egy városházára vezették, ahol hamarosan Krisna Menon jött kifelé abból a részből, ahol Nehru szobája volt. Rossz előjelnek vélte, mert ismerte a tévéből Krisna Menon nyugatellenes kirohanásait az ENSZ-ben.

Pár perc múlva Indira Gandhi lépett be, és beszélgetni kezdett Kővágó Józseffel. Ő vezette Nehruhoz, és magukra hagyta őket. Nehrut tisztelettel köszöntötte Kővágó József és elmondta neki, hogy milyen nagy tisztelettel gondoltak rá az 1956-os szabadságharc ideje alatt, amikor Nagy Imre kormánya semlegeségi nyilatkozata következtében minden semleges nemzethez, elsősorban hozzá is, ki nem mondott segélykérést intéztek. Nehru tekintélyét olyan sokra tartotta a magyar kormány, hogy úgy gondolták, azt még a Szovjetunió is méltányolja. Kővágó József egy kicsit udvarolt az indiai kormányfőnek, melyet Nehru jó néven vett, de kifejezésre juttatta, hogy mindez szép, de

az ő helyzete is nagyon nehéz. „Maga olyan általánosságokban beszélt – mondta Nehru a magyar ügyről –, hogy erre könnyű lenne igent mondani, de minden kritérium nagy nehézségekbe ütközik.” Nehru is megkérdezte, hogy Kővágó József mennyi időt töltött börtönben, és hogy az '56-os események idején végig Budapesten tartózkodott-e. A választ kielégítőnek tartotta, és rögtön világpolitikai áttekintést adott. Úgy vélte, a helyzet nagyon kockázatos. Szerinte a Szovjetuniót elítélő határozatok az ENSZ-ben nem használnak. A magyar helyzet csak akkor javulhat, ha a két szemben álló tábor között a feszültség enyhülhet. Kővágó megjegyezte, hogy a feszültség igazi oka a Szovjetunió agresszív magatartása. Arra hivatkozott, hogy ha a Szovjetunió valami nagylelkű gesztust tenne, mint például tette azt 1955-ben, az osztrák ügyben, a genfi értekezleten, akkor a feszültség enyhültével tárgyalásos korszak kezdődne. Természetesen az igazán nagylelkű gesztus az lenne, ha csapatait kivonná Magyarországról.

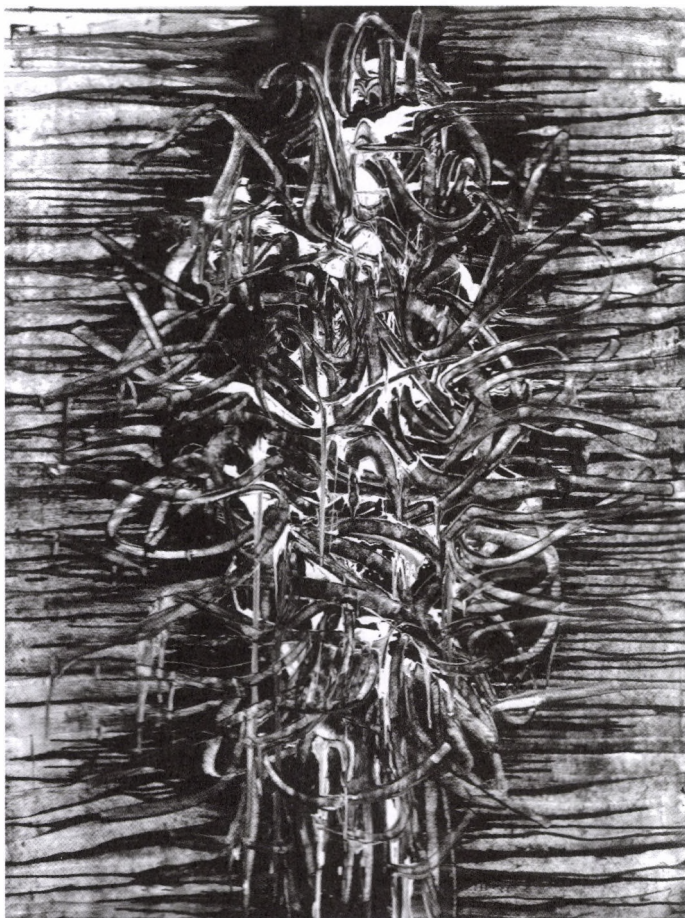
Nehru elmosolyodott Kővágó József szavait hallva, és megjegyezte, hogy nem hiszi, hogy erre Hruscsov hajlandó lenne. Azon a véleményen volt, hogy a második moszkvai beavatkozást a szuezi támadás váltotta ki. Stratégiai okok kényszerítették erre a Szovjetuniót.

Kővágó várt pár pillanatot, majd megjegyezte, hogy a Szuezi-ügyben nem tört ki a világháború az amerikai mérsékelt politika miatt, amely a szövetségesei ellen fordult. Így Hruscsovnak már nincs oka a magyar ügyben merevnek maradni. Majd az indiai miniszterelnök elmondta, hogy Csou En-laj kétszer is járt nála, és tartott vele megbeszélést a magyar ügyben. Azon a véleményen volt 1956-tal kapcsolatban, hogy Moszkva nem tűrhette, hogy ellenséges állam jöjjön létre. Kővágó hirtelen belevágott Nehru szavába, és igyekezett cáfolni az elhangzottakat. „Mi csak szabadok akartunk lenni” – hangoztatta –, nem szovjetellenes politikát folytatni. Majd átsiklott a

beszélgetés arra a témára, amelyben elmondták, mi volt a Nyugat szerepe a forradalom előkészítésében. Nehru is elismerte, hogy nem volt semmiféle fegyveres előkészítés. Nehru egyre csak azt hangoztatta, hogy az ENSZ elítélő határozatai inkább csak ártottak a magyar népnek. Kővágó hiába próbálta meggyőzni Nehrut, az indiai kormányfő nem engedett korábbi álláspontjából, amelyre Kővágó úgy reagált, hogy nekünk nincsen más fegyverünk, csak a nyilvánosság. Arra kérte, hogy a magyar ügyet ne hagyja cserben, és vegye a kezébe, amint úgy látja, hogy elérkezett az idő. Nehru nem tett határozott ígéretet, de kijelentette, hogy a háttérben figyeli az eseményeket, és diplomáciai úton figyelemmel kíséri a magyar ügyet, és ha tud, segít. Majd érdeklődött, hogy milyen a helyzet Magyarországon, milyen a nép hangulata. Az erre adott válaszba Kővágó József beleszótt, hogy voltaképpen szeretne egy kérést előterjeszteni, amelynek teljesítése egy kicsit javíthatná az otthoni politikai szereplők közérzetét is. Nagy jelentősége lenne, ha Nehru meghívna Kovács Bélát Indiába, a családjával együtt egy egyeztetős látogatásra. Máskülönben a kiváló kispárti politikust nem lehet megmenteni a ránehezedő rendkívüli nyomástól. Nehru reakciója érdekes volt: „Maga azt szeretné kérni tőlem, hogy hívjam meg a magyar ellenzék vezérét? Erre inkább az ellenzéki barátait kellene kérnie” – mondta kis iróniával, mert nyilván tudta, hogy Kővágó minden indiai ellenzéki vezérrel megbeszélést folytatott. A kispárti politikai számára meglepő volt, hogy Nehru pontosan tudta, hogy ki Kovács Béla. A beszélgetésük végén Nehru kikísérte Kővágó Józsefet, majd megjegyezte, miközben mosolyogva kezét fogott, hogy: „Úgy látszik, maga tényleg nagyon szereti a szabadságot”.

A száműzetés éveiben Kővágó Linwoodból állandóan figyelemmel kísérte a magyar belpolitikai történéseket.

HANTAI SIMON: FESTMÉNY, 1956

Olaj, vászon, 148×104cm

1961-től 1979-ig kutatómérnökként dolgozott, majd 1978 és 1983 között egyetemi magántanárként működött. Folyóiratokban és könyv alakban, magyar és angol nyelven jelentek meg emlékezései, rangos tanulmányai a 20.

század második feléről. 1994-ben történelmi dokumentumként jelent meg *Két szabad választás Magyarországon* című műve. Ebben a szemtanú hitelességével részletesen elemzi az 1945-ben tartott budapesti és országos választások lefolyását és jelentőségét.

1984. december 6-án levelet kapott Ronald Reagan-tól, az Egyesült Államok elnökétől. Ebben a levélben az elnök Kővágó Józsefet üdvözli, mint a Náciellenes Magyar Katonai Ellenállás utolsó élő tagját. „Megtiszteltetés számomra üdvözölni azokat, akik 1984. december 8-án a negyvenéves évforduló alkalmából összejöttek, hogy megemlékezzenek a Náciellenes Magyar Katonai Ellenállási Mozgalom tragikus végződéséről. Ez az alkalom emlékeztető a magyar nép hősiességére, hogy védelmezze nemzeti függetlenségét idegen uralomtól és ellenálljon annak, hogy katonai megszállást, embertelen politikai eszméket és rendszereket erőltessenek a nemzetre. Osztozom ezen bátor erőfeszítés túlélőinek bánatában, amikor meghajtják fejüket hősi vezetőik – Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kiss János altábornagy, Nagy Jenő ezredes és Tartsay Vilmos százados – emléke előtt, akik négy évtizeddel ezelőtt náci bitófán fejezték be életüket.

E férfiak és mindazok, akik az ő vezetésük alatt részt vettek ebben a hősi Ellenállási Mozgalomban, elkövetkező nemzedékek ihletői maradnak. Nancyvel együtt legjobb kívánságaimat küldöm, Isten áldását kívánva. Ronald Reagan”¹⁰

1990. február 7-én Varga Bélával együtt levelet írtak Vörös Vincének, a Független Kisgazdapárt elnökének, és a párt vezetőinek és tagjainak:

„Kedves Vince! Kedves Barátaink!

A modern kori magyar történelem hamarosan elérkezik egy igen nagy és biztató állomáshoz, amit a márciusi országgyűlési választások jelentenek. Ebből az alkalomból szeretettel és aggodalommal köszöntünk

Benneteket. Egyrészt boldogok vagyunk, hogy a magyar ellenzék áldozatos munkája kedvező világeseményekkel összekapcsolva végre meghozta ezt az óriási eredményt. Ugyanakkor azonban fájó szívvel értesülünk arról, hogy az ellenzék sorai számtalan pártra szakadtak szét.

Kérünk benneteket, hogy gondoljatok arra, hogy a nyugati világ nagy rokonszenvvel, de ugyanakkor bizonyos szorongással figyeli a magyar eseményeket. Az, ami ma odahaza történik, az egész kelet-közép-európai térség jövője szempontjából igen nagy jelentőségű. A magyar megoldás a többi ország drámai átalakulása számára is követendő példává válhat, ha sikeres lesz. Sikertelensége azonban mindent lelassíthatna és bizonytalanná tehetne. Így a magyar választások jelentősége túlnő kis hazánk határain, és fontos világpolitikai eseménnyé válik.

Ezeknek a gondolatoknak az árnyékában kérő szóval fordulunk hozzátok, hogy valaminő formában, ha másként nem lehet, akkor a választások második menete alatti választási szövetség formájában állítsátok helyre a Kisgazdapárt egységét. Azét a politikai pártét, amelynek az 1945-ös választási győzelméhez mi is hozzájárultunk, és amelyhez való lojalitásunkat az emigrációban is megőriztük. Könyörgünk, hogy a személyi ellentéteket tegyétek félre és rendeljétek alá annak a nemzeti érdeknek, hogy a Kisgazdapártot újra a magyar nép nagy és erős pártjává tegyétek."

1993. május 21-én Budapest díszpolgárává avatták. Ebből az alkalomból Charles H. Thomas amerikai nagykövet levélben köszöntötte Kővágó Józsefet:

„Külön öröm a számomra, hogy az Ön személyében a magyar–amerikai jó viszony kialakulásának egy korai tanúja, sőt résztvevője részesült a magyar kitüntetésben. Ezt a részvételt egy gyönyörű dokumentum örökíti meg, amelyet egyik elődömhöz, Arthur Schoenfeldhez intéztek. A nagyméretű okmány ma büszkén függ az irodája bejárata melletti falon. 1946. február 12-én, Budapest fel-

szabadulásának első évfordulóján Ön a magyar főváros polgármestereként írta alá a dokumentumot...”¹¹

Élete alkonyán csak egy vágya volt, hogy kalandos élete után hamvai hazatérhessenek. Ez teljesült 1997. január 22-én, azóta a Fiumei úti Kerepesi temetőben, a főváros által adományozott díszsírhelyén, hazai földben nyugodhat.

HAAS GYÖRGY

Jegyzetek

¹ <http://www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/kislex/biograf/kovago.htm>

² Galgóczi Erzsébet: *Vidravas*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984. (A '80-as évek közepén Kanadában jártam előadásokat tartani, ott is találkoztam Kóvágó Józseffel Calgaryban. Egy beszélgetésünk kapcsán esett szó ily módon arról, hogy a közelmúltban olvasta el az említett könyvet, ami nagy hatással volt rá – H. Gy.)

³ In Kóvágó József: *Emlékezés a Náci-ellenes Magyar Katonai Ellenállásra*. Püski Kiadó, 1994. Ronald Reagan 1984. december 6-i levele a Fehér Házból is ezt tanúsítja a könyv 5. oldalán.

⁴ *Irodalmi Újság*, 1969/11–12.

⁵ Beszélgetés a Szabad Európa Rádióban (SZER), 1993. augusztus 13-án.

⁶ Beszélgetés Dancs Józseffel, Dobi István barátjával 2003-ban. A szerző hangfelvétele

⁷ SZER, 1993. augusztus 20.

⁸ *Vital Speeches*, Vol. XXIII., No. 10 (March 1957), p. 290.

⁹ SZER, 1993. augusztus 20.

¹⁰ In Kóvágó József: *Emlékezés a Náci-ellenes Magyar Katonai Ellenállásra*. Püski Kiadó, 1994.

¹¹ SZER, 1993. augusztus 20.

„...MÉGIS ÚJRA ÉS ÚJRA FÖLSZÖKKEN”

Lajtha László és Romain Rolland

„Úgy látom, Önt, akit Európa lelkiismeretének neveztek el, egyre inkább elszigetelik. Mintha egy vastag falat akarnának felépíteni Ön köré. Kérem, fogadja művem ajánlását úgy, mint egy szál virágot, amelyet átdobnak ezen a falon. Szerény tanúságtételül szánom ezt annak, hogy itt vagyunk, hogy nem felejtettük el Önt, és a humanizmusnak még mindig azt az ideálját követjük, amelyet Öntől kaptunk.” 1933-ban, Hitler hatalomra jutásának évében, ezekkel a szavakkal ajánlja Romain Rolland-nak *II. vonóstrióját* (Op. 18, 1932) a negyvenegy éves Lajtha László. „Comme une fleur” – mintha egy szál virágot dobna át ezzel a gyűlölet, a jogtalanság, az ostobaság tégláiból felhúzott fal fölött, és én most ezzel az írással¹ ugyancsak egy szál virágot szeretnék képletesen elhelyezni Lajtha, az 1963-ban elhunyt jeles művész-tudós és tiszta jellemű ember sírjára. Az 1933. június 1-jén íródott levél, amelyből idéztem, publikálatlan, és tudtommal ez ideig még utalás sem történt rá a Lajtha-irodalomban, mint ahogyan a komponista következő, 1933. július 10-én kelt levelére sem, amelyet Rolland-nak írt.²

A levélváltásnak előzménye is volt, amelynek nyomára Dobossy László irodalomtörténész Rolland-monográfiájában³ bukkantam. A francia író, aki összesen mintegy száz levelet írt magyar címzettekhez, 1933 áprilisában arra hatalmazta fel kiváló fordítóját, Benedek Marcellt, hogy köszönje meg nevében Lajtha Lászlónak a vonóstrió ajánlását. (Ekkor Rolland még nem látta a triót, de a komponista szándékáról már tudott.) A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött Benedek Marcell-hagyatékban

pedig egy eredeti Lajtha-levelet⁴ találtam, amelyben a muzsikus megköszöni a fordító közbenjárását, majd így folytatja: „Amint munkám megjelenik – május második felére várom, hogy a nyomda elkészüljön vele –, megfelelő levél kíséretében azonnal küldök egy példányt R. R.-nak. Addig nem terhelkedem nála, és majd csak akkor köszönöm meg neki, hogy elfogadta dedikációmát.”

Ezzel pontosan meghatározhatóvá válik a Lajtha-oeuvre minden bizonnyal leghíresebb ajánlásának története: legkésőbb 1933 áprilisában Lajtha megkérte Benedek Marcellt, kérdezze meg a vele munkacsoportban lévő író, elfogadná-e, ha neki dedikálná művét. Az igenlő válasz után májusban a Rózsavölgyi Kiadó kinyomtatta a kottát, amit Lajtha – az első Rolland-nak írt levele kíséretében – már június 1-jén elküldött az író svájci lakóhelyére, Villeneuve-be. Rolland behatóan tanulmányozta a darabot, és 1933. június 20-án megfogalmazta méltató levelét. Lajtha ezt hosszabb viszonzásban köszönte meg július 10-én.

Eddig e három francia nyelvű levélből csak a Rolland által írtat olvashattuk, azt viszont Illyés Gyula magyar fordításában is, amely a *Muzsika* lapjain jelent meg.⁵

S most lássuk, az eddig rejtett Lajtha-levelek milyen új ismereteket nyújtanak a művésztől és az emberről. Közben arra is keressük a választ, hogy miért éppen Rolland az, akinek a magyar komponista e gyászos történelmi fordulópontot jelentő esztendőben kompozíciót ajánl. Vagy úgy is megfogalmazhatjuk: miért éppen ebben az évben fordul a nagy francia alkotóhoz. Végül azt a kérdést is fel kell tennünk, hogy vajon a mű, vagyis a *II. vonóstrió* zenéje és e levélváltás tartalma között van-e közvetlen kapcsolat.

Mindezek előtt azonban érdemes egy pillantást vetni arra, kik azok a franciák, akiknek Lajtha kompozíciót ajánlott: negyedszázad alatt nyolc ilyen személyt találunk (összesen kilenc művel)⁶, ami nem meglepő, ha arra gondolunk, mennyire meghatározó volt a szerző számára

ra a francia kultúra, és mennyire szoros személyes kapcsolatban állt annak képviselőivel.

Időrendben a legelső éppen Romain Rolland. Néhány évvel később, 1936-ban Lajtha párizsi kiadójának, Alphonse Leducnek szól a 15. századi herceg, Charles d'Orléans verseire írt *Két kórus* ajánlása. André Navarra csellóművésznek dedikálja a szerző a gordonkára és zongorára készült *Koncertet*. A mű 1940-ben a II. világháború első francia hősi halottjainak emlékére íródott, ami témánk szempontjából nem közömbös. Egy évre rá Florent Schmitt zeneszerző-zenekritikusnak dedikálja a *Les Soli* című szimfóniát. Florent Schmitt volt az első francia, aki kritikát írt Lajtháról a *Le Temps*-ba, és aki később, mikor Lajtha az '50-es években itthon politikailag mellőzöttként élt, kulcsfigura volt abban, hogy a magyar művészt a Francia Szépművészeti Akadémia (Institut de France – Académie des Beaux-Arts) levelező tagjává válasszák, mintegy európai rangot adva számára, és ellensúlyozva hazai félreállítását. Az első változatában 1946-ban megírt fafúvós négyest, a *Quatre hommages*t Lajtha később Jean Delalande-nak, a francia követnek⁷ és feleségének dedikálja. A kompozíciónak fontos szerep jutott: 1955-ben ennek Párizsba való elküldésével köszönte meg a magyar komponista, hogy a Szépművészeti Akadémia tagja lehet. (A négytételű mű tiszteletadás három francia zeneszerző – Jannequin, Couperin és Ravel –, továbbá Romain Rolland regényhőse, Colas Breugnon előtt.) 1952-ben az egy évvel korábban elhunyt Alphonse Leduc emlékének ajánlja a szerző immár második miséjét, amely ebben az időben politikai állásfoglalást is jelentett. Ugyanabban az évben a legközelebbi francia zeneszerző-barátnak, Henri Barraud-nak szól a *Boldogasszony anyánk* dallamát is felidéző, Erdélyt sirató, tehát témaválasztásában 1952-ben igen merésznek számító *V. szimfónia* dedikációja.

Négy év múlva (1956-ban) Guy Turbet-Delofnak címezi a szerző a *II. szimfóniát*, ami – jó viszonyukon túl

– azzal is magyarázható, hogy 1955-ben éppen Turbet-Delof, a budapesti Francia Intézet akkori igazgatója ír hosszú méltatást Lajtháról Florent Schmittnek, felsorolva azon művészi, tudományos és politikai érdemeit, melyek indokolják, hogy – elsőként a magyar zeneszerzők közül – a Francia Szépművészeti Akadémia tagjává válasszák. Az egyik nyomós érv szerint Lajtha egyike volt azon igen ritka magyar személyiségeknek, akik az akkor már hét éve fennálló kommunista rezsimmel semmilyen kompromisszumot nem voltak hajlandók kötni.

Végül 1958-ban Nadia Boulanger, a francia zeneszerzőnő és zeneszerzéstanárnő, egyúttal közeli barát a címzettje a Szűz Mária tiszteletére írt, akkor ugyancsak tiltott kategóriában lévő *Három himnusz*nak. Szembeötlő, hogy e művek többsége egyúttal erkölcsi állásfoglalás is valami mellett, vagy valami ellen.

S most lássuk, vajon miért éppen Rolland-nak ajánlja Lajtha a *II. vonóstriót*, és miért éppen 1933-ban.

A katonai igazolások⁸ szerint a zeneszerző több mint négy esztendő telt tüzértisztként az I. világháborúban. Többször is megsebesült, sőt csodával határos módon maradt életben, hiszen sapkáját kétszer is átlőték. Bátor helytállásáért a legmagasabb katonai kitüntéseket kapta meg, többek között a kardokkal ékesített Signum Laudist, a nagyezüst vitézségi érmet, a Károly-csapatkeresztet. A fiatal muzsikusként, zsebében az 1913-ban kapott zeneakadémiai diplomával, és lelkében az 1911 és 1913 között szerzett, életre szóló párizsi zenei élményekkel, nem kellett volna feltétlenül bevonulnia. Özvegye visszaemlékezése szerint⁹ féléves svájci meghívást kapott, ami menekülési útvonalat jelenthetett volna számára. Ám 1915-ben, menyasszonyának írt egyik, ún. „harctéri levelében” így fogalmazott: „fájt, bántott volna az erkölcstelen kivételezés, ha én otthon maradtam volna – még ha indokolta volna is a külömbnek-tudás,

a magasabbrendűség természetes arisztocrátiájának erős önzése is.”¹⁰

Bár korábbi zongoratanára és atyai jóbarátja, Bartók igyekezett őt hazahozatni a frontról, végül a háború végéig kellett szolgálnia. Tudjuk, hogy sűrűn írta menyasszonyának a leveleket, ám ezek elsősorban szerelmes levelek, és inkább csak kivételként találunk bennük olyan beszámolókat, amelyekben a fiatal muzsikus a háború borzalmaival festi meg: például azt, amikor egy alkalommal több száz orosz katona temetetlen holttestét látta a harcmezőn. Ezért is olyan szívemarkoló, amikor másfél évtizeddel a háború befejeződése után így ír a francia írónak: „A négy háborús évből hármát tűzvonalban töltöttem, így nagyon sokat láttam – az akkori benyomások, [...] érzelmek nyomá máig kitörölhetetlen a lelkemből, és minden kétséget kizáróan nagymértékben meghatározta emberi jellemem formálódását. Azon kaptam magam, hogy teljesen elfelejtettem olyan pillanatokat, amelyek fiatalságomhoz, korai éveimhez, osztálytársaimhoz kötődnek, de a harcmezőket, ahol jártam, még ennyi év elteltével is tisztán látom magam előtt, és még ma – akár bekötött szemmel – is megtalálnék minden bokrot, fát, követ... Ez idő tájt olvastam először *Jean-Christophe* című könyvét, valamint a [...] háború első időszakában publikált cikkeit.”¹¹

Lajtha, mint írja, 1933-ban 1914 levegőjét érezte. Ő, aki saját tapasztalatai okán is iszonyodott a háborútól, pontosan látta előre, hová fognak torkolni az ijesztő folyamatok. 1933 elején ért meg benne az elhatározás, hogy – bár Rolland-t a művei olvastán mindig is közeli ismerősének érezte – fel kell vele vennie a kapcsolatot, legalább levél formájában, és a zenén, a saját zenéjén keresztül. Ne feledjük, Romain Rolland zenetörténész volt, az első tanár Franciaországban, aki egyetemen zenetörténetet tanított. Számos zenei tárgyú könyvet írt, gondoljunk csak Beethoven-sorozatára, vagy a magya-

rul *Zenei miniatűrök* címmel, Benedek Marcell fordításában megjelent két kötetre.

De Rolland szépirodalmi művei is muzsikálnak, mind formájukat, mind tartalmukat tekintve. Az a tízkötetes regényfolyam, amelyet Lajtha is említ, és amelyet Bartók javaslatára kezdett el olvasni, vagyis a Francia Akadémia nagydíját, majd a Nobel-díjat is elnyerő *Jean-Christophe*, egy leginkább Beethovenre emlékeztető muzsikus életregénye. A mű felépítését az elemzők gyakran hasonlítják egy szimfóniáéhoz.

Lajtha a levélben nemcsak a *Jean-Christophe*-ot említi, hanem Rolland-nak az I. világháború elején írt rövidebb cikkeit is. E nyílt levelek és kiáltványok, melyek kimondják, hogy a katonák olyan érdekekért véreznek el, melyekhez nincs közük, és melyeket nem is értenek, eredetileg a *Journal de Genève* című lapban láttak napvilágot, majd kötetben is megjelentek, *Au-dessus de la Mêlée*, azaz *A dulakodás fölött* címmel. Stefan Zweig ezen írásai alapján nevezhette Rolland-t „Európa lelkiismeretének”.

1933-ban tehát Lajtha – aki később egyetlen izmus-hoz volt hajlandó önmagát sorolni, s ez az újhumanizmus – egy olyan nagy humanistához és egyben muzsikustárs-hoz fordul, akinek már két évtizede olvassa írásait (mellesleg a magyar komponista – később erősen megritkított – könyvtárában tizennégy Rolland-kötetet találunk), s akinek ismeri elveit és harcait a békéért és az emberiség jobbá tételéért. 1933-ban Lajthát is ugyanaz foglalkoztatja, mint Rolland-t: hogyan lehetne elkerülni a II. világháborút, hogyan lehet ráébreszteni Európát a rá leselkedő veszélyre.

Ugyanebben az évben komponálja meg – Áprily Lajos Arisztophanész nyomán megírt szövegkönyvére – a *Lysistrata* (Op. 19) című balettjét, amelyet négy évvel későbbi (1937-es) operaházi bemutatója után az első pacifista balettnek neveznek.

Romain Rolland egyik alapgondolata a szellem és cselekvés egysége. Semmit sem ér az eszme, ha nem igazolja a

tett. Lajtha egész emberi magatartását ugyanez az erkölcsi alapállás jellemzi. Míg az I. világháborúban négy fiatal évét áldozza fel, a II. világháború előtt és alatt olyan műveket ír, amelyekkel (egyik szövegírója, a klasszika-filológus Révay József szavaival) „tanítani és tudatosítani” akar.

1944-ben menti üldözött embertársait, és ahogyan ő maga írja párizsi kiadójának szóló (1945. december 26-án kelt) levelében, '44 márciusától fegyveres parancsnokként szolgál a nemzeti ellenállási mozgalomban. Rolland bőven nyújtott neki példát mindazzal, amit 1927-től kezdve a fasizmus és a háborús veszély elkerülése érdekében cselekedett.

De erkölcsi alapállását Lajtha zeneszerzőként is Rolland hatása alatt alakítja ki, és ezt meg is fogalmazza az írónak szóló leveleiben. Az elsőben így: „Ez az én erkölcsi törvényem: egy művész soha nem vesztheti el a hitét, a bizodalmit, az illúzióit, még akkor sem, ha az egész világ elveszíti azokat. A sötét éjszakában mi vagyunk a bástyán álló őrszemek, akik addig nem hagyhatják el helyüket, amíg el nem jő a nappal.” (A nappal eljövetele nyilvánvaló utalás a *Jean-Christophe* utolsó mondatára: „A születő nap vagyok.”)

A második levélben pedig így ír Európa lelkiismeretéhez: „Vajon van-e jogom írni? Manapság az egyedüli jogalap arra, hogy akár csak egyetlen hangjegyet is leírjunk, az, ha megoldást adunk az emberiségnek az égető problémákra, melyek lázas szívét gyötrik, és ha a végtelenség örök napsugarát nyújtjuk neki.”

Mielőtt a műre térnék, hadd emlékeztessenek egy érdekes párhuzamra e két, az erkölcsös cselekedetet mindenk fölé helyező alkotóval kapcsolatban. Amikor 1951-ben, a teljesen reménytelen helyzetbe került Lajtha emigrációs útlevelért folyamodik, de a kommunista kormány útlevel helyett Kossuth-díjat ad neki, a díjjal járó összeget az utolsó fillérig szétosztja a rendszer áldozatai között. Így maradhat szellemileg független. Bizonyára ott lebegnek előtte a Romain Rolland-i előképek. Amikor ugyanis az író 1916-ban megkapta az 1915-ös évre szóló irodalmi Nobel-díjat,

a vele járó összeget svájci és francia jótékonyági szervezeteknek adta, és magának „nem akart egyebet, csupán a jogot, hogy szabadon gondolkodhassék”. Amikor pedig – éppen 1933 áprilisában – Hindenburg aláírásával neki ítéltek az 1932-es Goethe-érmet, a nemzeti szocializmus ellen állást foglalva felháborodottan utasította azt vissza.

A *II. vonóstrióra* térve, különös, hogy e mű, amelynek ilyen híres címzettje van, ennyire kevésbé ismert. Pedig az 1920-as évek óta írt kamaradarabok sorában ez már a tapasztalt szerző érett alkotása, amely egyúttal megmutatja azt is, hogyan talált a maga hangjára a még mindig fiatal alkotó. A *II. vonóstrió* már tökéletes példája annak, ami oly jellemző Lajthára: hogy művészete tudatosan a múltban, a számára legfontosabb zenei hagyományokban, szerkesztésmódokban, technikákban gyökerezik, ugyanakkor ott lüktet benne a vágó a kifejezés teljes szabadságára.

Interpretációs szempontból kétségtelenül rendkívüli nehézségű darabról van szó, de ez általános gond a Lajtha-művekkel. A több mint nyolcvan éve írt triónak a mai napig nincs hangfelvétele. Pedig annak idején Párizsban és Budapesten is nagy sikerrel játszott a Pasquier-trió, azaz a Lajtha által rendkívül nagyra tartott francia muzsikuskvartett. A Magyar Rádió 1959-ben vette fel a Ney Trió tolmácsolásában.

Az írónak írt első levelében Lajtha így ajánlja a darabot: „Mivel nem ismerem ízlését az új zenei stílusok terén, kérem, fedezze fel művemben azt a lelkületet és azokat a gondolatokat, amelyeket az iménti sorokban próbáltam szavakba önteni.”

Rolland, aki nemcsak a munka eredetiségét érzi, hanem „annak a léleknek az emelkedettségét is, amely létrehozta”, úgy látja, a darab stílusában a magyar szerző Johann Sebastian Bach „egészséges és fennsőséges szigorához a ritmus és a lelkesültség izzó szabadságát társítja.”¹²

A darab már tételrendje miatt is a barokkot idézi, ez ugyanis egy kései *sonata da chiesa*, lassú–gyors–lassú–gyors tételekkel. Fegyelmezett, ellenpontos szerkezetű első tétele Bach háromszólamú invencióit is eszünkbe juttatja. Ám Bach mellett van még egy mester, aki legalább olyan erős hatást gyakorolt a kompozícióra. Ez pedig a kései Beethoven. Nem lehet nem észrevenni a párhuzamot az Op. 131-es *cisz-moll vonósnégyessel*, különösen a lassú, polifonikus nyitótételeket, illetve a tarantella-ritmika okán szintén kifejezetten rokon zárótételeket hallva.

Az összetartozás érzetét csak erősíti és bizonyítja, hogy Lajtha leveleiből jól tudjuk, mennyire fontos stúdióumot jelentettek számára Beethoven kései vonósnégyesei (köztük konkrétan az Op. 131-es), melyeknek partitúráját a harctérre is magával vitte.

Beethovenről szólva, nyilvánvaló az összefüggés részben Rolland számos Beethoven-kötetével, részben a *Jean-Christophe*-fal, amely egy beethoveni karakterű muzsikusi története. Ami a legfontosabb, az talán éppen a beethoveni és egyúttal rolland-i hit a zene megtisztító erejében.

De ott van a darabban Rolland 1919-ben megjelent regénye, a *Colas Breugnon* 17. századi népi hőse is. Később, a *Quatre hommages* című, már említett fúvósnégyesében a zeneszerző önálló tételt is szentel e vidám, életigenlő figurának, aki a szenvedések és hányattatások közepette éppúgy megerősödik, megacélozódik, mint Lajtha maga. Mellesleg erre Rolland is utal a komponistának szóló levelében: „egy olyan szív minden gyötrelmét és egy életen át tartó szenvedelmét” hallja ki a darabból, „aki összegörnyed és mégis újra és újra fölszökken.” Ehhez az újra és újra fölszökkenéshez, a lélek elpusztíthatatlanságához egyedül az az erkölcsi stabilitás adhat erőt, amelyre Romain Rolland is példát adott Lajtha Lászlónak, és amelyet a történelem viharai ellenére egyikük sem veszített el soha.

Jegyzetek

¹ Jelen írás a Lajtha László halálának 50. évfordulója tiszteletére, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetben 2013. február 16-án rendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

² Köszönettel tartozom Catherine Massip asszonynak, a párizsi Bibliothèque Nationale zenei részlege korábbi vezetőjének, hogy hozzásegített ahhoz, hogy a tanulmányozhassam az íróhoz szóló két Lajtha-levelet, melyeket a Nobel-díjas francia író fokozottan védett kéziratos hagyatéka részeként őriznek. (A levelekből származó idézeteket a saját fordításomban közlöm.)

³ Dobossy László: *Romain Rolland az ember és az író*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961.

⁴ A levél dátum nélküli.

⁵ *Muzsika*, 1966. július, 4–6.

⁶ A művek eredeti címe, opusszáma és keletkezési éve időrendi sorrendben: *Deuxième trio pour violon, alto et violoncelle*, Op. 18 (1932); *Deux chœurs*, Op. 23 (1936); *Concert pour violoncelle et piano*, Op. 31 (1940); *Symphonie „Les Soli”*, Op. 33 (1941); *Quatre hommages*, Op. 42 (1946); *Missa pro choro mixto et organo*, Op. 54 (1952); *Cinquième symphonie*, Op. 55 (1952); *Deuxième sinfonia pour orchestre à cordes*, Op. 62 (1956); *Trois hymnes pour la Sainte Vierge*, Op. 65 (1958).

⁷ Hivatalosan: rendkívüli küldött és meghatalmazott miniszter.

⁸ A Lajtha-hagyatékban fennmaradt, 1924. április 15-én kelt igazolás szerint Lajtha 1914. augusztus 1-jétől november 1-jéig, majd 1915. január 2-től 1918. november 20-ig teljesített katonai szolgálatot.

⁹ Solymosi Tari Emőke: *Két világ közt. Beszélgetések Lajtha Lászlóról*. Budapest, Hagyományok Háza, 2010, 31.

¹⁰ Lajtha levele menyasszonyához, 1915. október 25.

¹¹ Lajtha levele Romain Rolland-hoz, 1933. június 1.

¹² Rolland levele Lajthához, 1933. június 20., Illyés Gyula fordításában. *Muzsika*, 1966. július, 4–6.

A JÖVŐ EMLÉKE

Hantai Simonról a párizsi életmű-kiállítás és album-monográfia kapcsán

Majd öt évvel a művész halála és 35 évvel utolsó nagy kiállítására után, 2013. május 21-én Hantai Simon életmű-kiállítás nyílt a párizsi Pompidou Központban. A 20. századi absztrakció e meghatározó és megkerülhetetlen alakjának ez volt az eddigi legteljesebb tárlata. A magyar származású művész több mint 130 festménye adott képet a kivételes életműről.

Indulás

Hantai 1922. december 7-én született a Pest megyei Bián, Wachter Anna és Handl Simon második gyermekeként. A katolikus sváb falu közössége évszázadokkal betelepülése után, magyar közegben is őrizte nyelvét és kultúráját. A gyermek Hantait a falu hagyományos paraszti világa és a két nyelv egymásmellettsége vette körül. „Anyanyelvem van is meg nincs is” – írta e kettősségről élete végén Hélène Cixous francia íróőnök.¹ Bár édesapja a kiválóan tanuló fiút azzal a szándékkal íratta a budapesti Toldy Ferenc Gimnáziumba, hogy tán mérnökként keresi majd a kenyerét, Hantai tizenkét éves korától szobrászati különórára jár, és érettségi után a Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolára adja be jelentkezését.

1941 tavaszán vették fel freskó szakra, Aba-Novák Vilmos növendéke lett. Tanára szeptemberben meghalt, így Kontuly Béla vette át osztályát. Nehéz körülmények között folytatta tanulmányait, hiszen akkor már neki kellett előteremtenie a rávalót. 1942 októberében ezért is

folyamodott tandíjmentességért a főiskolához.² 1943-ban átment Szőnyi István festőosztályába, ahova több barátja és fiatal művésztársa is járt, köztük Reigl Judit, Dávid „Tissa” Teréz, Fiedler Ferenc, Sjönholm Ádám, Bíró Antal, Bóhm Lipót „Poldi”, Zugor Sándor és Hargittai Pál.

Korai műveiből nem sokat ismerünk, de a fellelhetőkből két nagy előd hatása erősen érződik a szárnyait bontogató fiatal művész alkotásain. Az első El Greco. A „spanyol reneszánsz” mesterének expresszív, elnyújtott végtagjai, fejei inspirálhatták Hantait ekkori, javarészt vallási témájú rajzain, festményein (*Júdás csókja*, 1946). 1945-től Hantai több Szőnyi-tanítvánnyal együtt látogatta François Gachot-nak, a budapesti Francia Intézet igazgatójának művészettörténet- és franciaóráit, s valószínű, hogy a modern francia művészetet mélyebben Gachot ismertette meg velük. Reigl-nél, Bíró-nál és Hantainál is megjelenik például az a színvilág, amely egyértelműen a francia posztimpresszionista mester, Pierre Bonnard hatásáról tanúskodik (*Hantai: Baráti társaság*, 1946). Harmadikként Csontváry Kosztka Tivadart idézhetnénk, hiszen Reigl Judit számos beszélgetésünkben említette, milyen tiszteletet és megbecsülést érzett több diák, köztük Hantai és ő maga is az öntörvényű, akkor még kevesek által ismert magyar mester iránt.

Decemberben a Főiskola Ifjúsági Körének karácsonyi kiállításán Hantai hét művel szerepelt. Az eseményről a korabeli Filmhíradó is beszámolt³. A fennmaradt képkockákon a 23 éves művészt barátai, Reigl Judit, Bóhm Poldi, Bíró Antal és Fiedler Ferenc társaságában láthatjuk. Ezen a kiállításon ismerkedett meg egy másik főiskolai társal, Bíró Zsuzsával. A találkozásból szerelem lett, 1947 januárjában házasságot kötöttek, Zsuzsa öt gyermekük édesanyja és Hantainak élete végéig hű társa volt. Ebben az időben született egy életre szóló barátság is, a nála öt évvel fiatalabb falubelijével, a költő Juhász Ferencel.

Itália és Párizs

Hantai 1947-ben kapta meg azt a franciaországi ösztöndíjat, melyet előző évben barátja, Fiedler Ferenc nyert el. Az egyre nyomasztóbbá váló politikai változások gyors elhatározásra készítették a fiatal művészpárt: 1948 márciusában még érvényes vízum nélkül elindultak Olaszországba, hogy ott várják be a francia vízumot. Utolsó pillanatban, talán az utolsó vonattal, mielőtt a vasfüggöny évtizedekre elzárta volna Magyarországot Nyugat-Európától.

Rómában a Magyar Akadémián több, ösztöndíjjal ott tartózkodó volt főiskolai társuk várta őket. Kardos Tibor igazgató, aki éppen az ő műveikből rendezett kiállítást, Hantait is meghívta, állítson ki velük. Így többek között Reigl, Zugor, Bíró, Fiedler és Böhm Poldi képei mellett négy Hantai-mű is szerepelt. Mindenki fiatal, szegény és reményekkel teli. Norman Mailer, aki ekkor kapta meg a *Meztelenek és holtak* című regényéért a Pulitzer-díjat, Hantai szerencséjére megvásárolta néhány képét, többek között az *Önarckép vörös csillaggal* (1948) című festményét, ez megteremtette a fiatal pár számára az alapot a következő hónapokra. Nekiindultak, hogy felfedezzék Itáliát: Arezzóban Piero della Francesca, Padovában Giotto, Firenzében Masaccio művészetében mélyülhettek el. Ravennában a Galla Placidia Mauzóleum mozaikja, Monterchiben Piero della Francesca *Madonna dell' Parto* című alkotása tett mély benyomást Hantaira. A művészeti felfedezéseken túl meghatározó találkozások is gazdagították ottlétüket. Augusztusban régi és új barátaikkal tíz napot töltöttek Velencében, ahol éppen a 24. Velencei Biennálé zajlott, így lehetőségük nyílt a modern európai (kortárs) művészet legjavának megismerésére is. Cézanne, Van Gogh és Picasso képei teljesen új perspektívát nyitottak meg Hantai számára, aki habzsolva szívta magába az új impulzusokat.

1948 szeptemberében érkeztek meg Párizsba, ahol kiderült, hogy Hantai ösztöndíját törölték, és haza kellene térniük. Elhatározták, hogy Párizsban maradnak, Hantai soha többé nem tért vissza szülőhazájába. Székely Péter és Vera segítette első lépéseiket. Hantai beiratkozott az École du Louvre-ba, és sorra járta a kiállításokat, a múzeumokat. Hiába azonban a néhány magyar barát segítségével, a frissen érkezett, ismeretlen, fiatal művésznak nehéz kitörnie az elszigeteltségből. Textilterveket készítettek Zsuzsával, néha sikerült egyet-egyet eladniuk belőlük, és ha szerényen is, de ez biztosította megélhetésüket. Francois Gachot, akit az új magyar kommunista kormány kiutasított Magyarországról, visszatért Párizsba, ő szerzett Hantainak új ösztöndíjat. A művész megfesti Párizsba érkezése utáni első nagyméretű fontos festményét, a *Baigneuses-t* (Fürdőzők, 1949). Fiedler és Bíró már Párizsban vannak, 1950-ben nagy nehézségek árán megérkezik Reigl Judit és Dávid Tissa is.

A szürrealizmus vonzásában

Hantai különös ajándékot készít magának 30. születésnapjára, 1952. december 7-re. Egy 40×24 cm-es papírdarabot kartonra ragaszt, majd a felületet megdolgozva, megfestve, ráapplikál egy halcsontvázat és egy kétéltűkoponyát. A háromdimenziós mű aljára a friss olajfestékbe pedig belekarcolja: *Regarde dans mes yeux. Je te cherche. Ne me chasse pas.* (Nézz a szemembe. Keresni foglak. Ne kutass utánam.) – és elviszi a rue Fontaine 42-es számú házhoz. Leteszi az ajtó elé a művet és otthagyja. Az ajtó André Bretoné, aki két nappal korábban nyitotta meg a szürrealistáknak ott-hont adó galériáját, az À l'Étoile Scellée-t. Hantai néhány nappal később, amikor megtekinti a kiállítást, észreveszi, hogy az ő küszöbre tett műve ott szerepel Max Ernst, Man Ray, Marcel Duchamp és Alberto Giacometti alkotásai

mellett. Bemutatkozik André Bretonnak, aki rögtön egyéni kiállítást ajánl a művésznek. Ezen az első kiállításon, amely 1953. január 23-án nyílik, 16 Hantai-mű szerepel. Közülük több is helyett kapott a mostani, Pompidouban rendezett retrospektív tárlaton, mint a *La jeune mouche D. s'envole* (D., a fiatal légy felszáll, 1950), az *Elle seule doit y toucher* (Egyedül ő érintheti, 1952), vagy a *Le Narcisse collectif* (Kollektív Nárcizmus, 1952).⁴

Érdekes ezeket az 1950 és 1952 közötti műveket közelebbről megvizsgálni, hiszen nagyon különböznek az 1949-es *Baigneuses*zel záródó korszak képeitől. A fordulóponthoz talán a *L'arbre des Lettrés* (Írástudók fája, 1950–51) című műnél kell keresni, ahol egyértelművé válik, hogy Hantai új technikák felé fordul. Befolyásolják az újonnan látott képi élmények, Max Ernst hatása különösen hangsúlyos. Az ecsetet felcseréli zsilippengére és más „szerzőszámokra”, a festéket több rétegben viszi fel a hordozóra⁵, aztán visszakarja, törli, csurgatja vagy fröcsköli. Kollázsokat, leprélt virágokat, faleveleket használ, páva- és kolibritollakat applikál műveibe. Később képeit cellákra osztja és organikusnak látszó szövetekkel, mikroszkopikus formákkal tölti ki a kereteket, ahol kavargó, örvénylik a kompozíció és a szín. A bravúros technikának köszönhetően a festék csak hártavékonyan marad a vásznon. A művészt magával ragadták az anyagok és lehetőségek végtelennek tűnő variációi. Művei ez időben szinte alkímiai kísérletezések, ahol az új koloritás a színeknek és a formáknak Nyugat-Európában addig nem ismert dinamikus orgiáját szabadítja fel. 1953-tól ez a vad színvilág olyan nagyméretű olaj-vászon képeken jelenik meg, mint a *Femelle-Miroir I-II* (Nő-tükör I–II, 1953), ahol erős szexualitást sugárzó, nem nélküli hibrid lények uralják a teret. A kompozíció szövevényei között a művész apró bogarakat, különös formákat, teremtményeket rejt el, újabb és újabb anyagokkal kísérletezik. Leecsúszított, kifőzött kecske-

madár- és rágcsálókoponyákat, csirkelábakat és halcsontvázakat applikál festményeibe. 1955-ben a svéd költő és művészeti kritikus, Ingemar Gustafson jár Hantainál és a következőket jegyzi le a benyomásairól: „a gerendák labirintusa, raktárház a tenger fenekén, két teljesen csupasz 19. századi lakás, csak stúdió az egész... lepkék, ágak, a sötét ruhásszekrényben madár-csontvázak repülnek, kagylóhéjak, további kagylóhéjak, egy aranyozott tükör, üvegére tengeri csikó festve, levelek, babák, korallok, rákházak, koponyák csillognak fehéren a félhomályban”.⁶

1952 végére Hantai már tudta, hogy különleges, egyéni útra talált, és készen állt ezt megosztani Bretonnal, Párizssal és a világgal. A szürrealisták tárt karokkal fogadták a tehetséges magyar művészt, akit André Breton a meghívóra írt előszavában így magasztalt: „Hantai Simon, aki mögött ott sereglik azoknak a mesebeli lényeknek a kísérete, akikbe ő lehelt életet, akik úgy mozdulnak, mint ahogy senki más, 1953-nak ebben a korai napjaiban, a sosem látott dolgok fényében ...Íme megint, mint ahogy talán tízévente egyszer, egy nagy INDULÁS.”⁷

James Johnson Sweney, a New York-i Guggenheim igazgatója a tervezett „Younger European Painter” című kiállítás előkészítő körútján Párizsban tartózkodik. Meglátogatja Hantait, beválogatja és megvásárolja a múzeum számára az *Oeil d'émeraude taillée* (*Metszett smaragd szem*, 1950) című művét, amelyet az 1953. december 2-án nyílt kiállításon be is mutat New Yorkban.

Absztrakt gesztus-festészet

1954 után folyamatosan romlott Hantai kapcsolata Bretonnal és a szürrealistákkal. 1955 márciusában még részt vesz a Galerie Kléber „Alice in Wonderland” kiállításán, majd a megnyitó után 10 nappal levélben szakít Bretonnal és

mozgalmával. 1956-ban, amikor Jan-Gunnar Sjölin, svéd műkritikus Párizsban jár, a következőket írja⁸: „Néhány hónappal később, 1956 februárjában adódott alkalmam, hogy pár Hantai-képet megnézzek a Colibriben, amely akkor Malmö avantgarde galériája volt. A katalógus rövid idézetet közölt André Bretonnak a Hantai első egyéni kiállításához írt bevezetőjéből, 1953 elejéről, Párizsból. A kiállított néhány kisméretű festmény Ingemar Gustafson tulajdonában volt. Amikor Párizsba utaztam 1956 nyarán, feltett szándékom volt, hogy további munkákat keresek Hantaitól. Nem volt sejtelmem sem arról, milyen nehéz lesz megtalálnom a rejtőzködő természetű művészt. Talán érdemes felidézni, hogy a költői nevű L'Étoile Scellée, „A lepecsételt csillag” galériát kellett ehhez felkeresnem, ahol Hantai első egyéni kiállítását rendezték annak idején, s ahol amúgy is az volt az első egyéni kiállítás. Igazán az hozott ott zavarba, hogy a galéria emberei tagadták, hogy valaha is hallották volna Hantai nevét.”

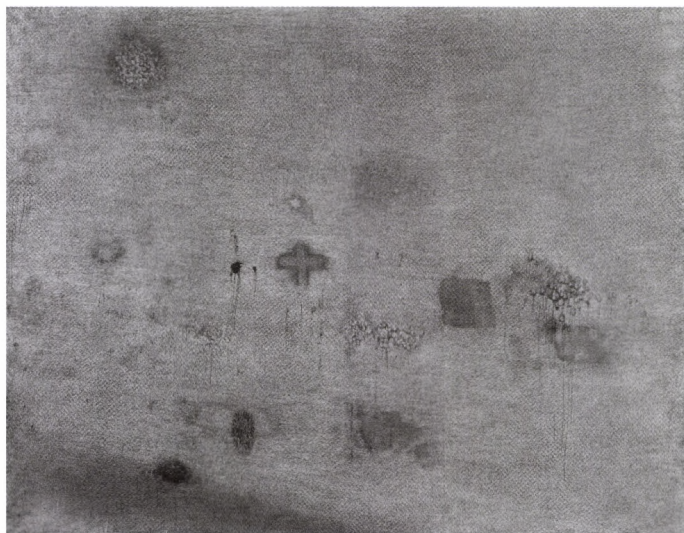
Hantai ekkorra végleg hátat fordít a hagyományos festészetnek, az absztrakció izgatja, képei nem festőállványon és ecsettel készülnek, hanem gigantikus méretekben a földön, a műterem padlóján. Nem művészellátó boltban vásárolt drága művészfestékekkel fest tubusból, hanem Jackson Pollockhoz és más amerikai absztrakt-expresszionista művészekhez hasonlóan folyékony ipari szintetikus festéket használ. Már az ötvenes évek legelején találunk csurgatott technikával készült Hantai-műveket, csakúgy, mint Fiedler Ferencnél, akinek 1950–51-es képein látható Pollock 1947 és 1950 közötti „csurgató korszakában” készült munkáinak hatása⁹. Annál is inkább, mert Párizsban és Nyugat-Európában az ötvenes évek első felétől folyamatosan láthatóak és hozzáférhetőek voltak a New York-i iskola mestereinek alkotásai.

1955-ben Ellsworth Kelly visszautazott az Egyesült Államokba, és Hantai beköltözhetett a műtermé-

be. Ebben a tágas térben hozta létre új nagyméretű képét, a *Sexe-Prime*-et (1955), amely a Jackson Pollock-i „action painting” szellemében készült egy olyan sorozat darabjaként, ahol a szürrealista eszköztárat hátrahagyva gesztuális, absztrakt technikákkal kísérletezik. Hasonlóan Reigl Judithhoz¹⁰, aki ekkorra már a totális fizikai és pszichikai automatizmus szellemében dolgozott. Nem volt előre elképzelt forma, koncepció. A vászonra, amelyre előzetesen több rétegben és foltokban vitte fel az olajfestéket, hirtelen mozdulatokkal, spontán és gyorsan, sokszor transzban, egész teste mozdulataival „írta” a művet. Különböző tárgyakat, többek között egy ébresztőóra fémkkeretét használta ahhoz, hogy a már vásznon lévő festékből visszavegyen, így különböző festékretegek nyílhattak meg. Ez fontos fordulópon, hiszen a festészet történetét átírva, a hangsúly a festék eltávolítására tevődik át.

Ebben az évben találkozott Jean Fournier-val, aki már az „Alice in Wonderland” után felajánlott számára egy one-man-show kiállítást. Ez 1956 májusában vált valósággá, Fournier a Galerie Kléberben megrendezi a művész második egyéni kiállítását „Sexe-Prime. Hommage à Jean-Pierre Brisset” címmel. Jean Fournier élete végéig Hantai galériása, művészetének elkötelezett híve marad. A kiállításon, amely körülbelül 20 festményből áll, a kihajtható meghívón Hantai így igazítja el a nézőt: „Sexe Prime. Hommage à Jean Pierre Brisset, festmény, amely egy erotikus bűvölet délutánján készült (melyen a szerelem aktusa egygyé lett a festés aktusával), önkényes orgiasztikus aktusokban, mágikus-erotikus légkörben”.

Hantai barátját, Reigl Juditot is bemutatta Fournier-nak, aki az év végén már egyéni kiállítást rendezett számára a Galerie Kléberben. A katalógushoz Hantai „az eksztázis fenséges káoszához”, Mathieu pedig „a transz túlzásaihoz, amely keresztshadjáratra készítet” címmel írtak előszót. A kiállítás közvetlenül az 1956-os magyar forradalom

HANTAI SIMON: ÉCRITURE ROSE, 1958–1959
Aranylevelek, vászon 329×424 cm (KMFA)

után jött létre, a kiállításon Reigl *Éclatement* (*Kitörés*) című, feszültséggel teli sorozatát mutatta be. Mindkét magyar művészből mély nyomot hagyott szülőföldjük tragédiája, s ekkor menekült Hantai húga is Magyarországról Párizsba.

Hantai feszültséggel teli „sex-prime” vásznai lecsendesülnek, és 1957-es második egyéni kiállítása a Galerie Kléberben, „Recent paintings, Memory of the Future” címmel már minimálisabb eszköztárú gesztusjelképekből áll. A katolikus szenteknek, teológusoknak és költőknek ajánlott 19 festmény egy év termése, kevés szín és néhány szimbólum jelenik meg a többnyire sötét, fekete alapú képeken, mint a *Souvenir de l'avenir* (*A jövő emléke*, 1957). E rövid periódus után az ötvenes évek végéig még egy jellegzetes, hol monokrómba hajló, hol nagyon is színes művekből álló sorozata születik: a „Little Strokes”. A kontroll nélküli, vehemens gesztusképeket felváltják

a kontrollált, rendezett apró formák. Igaz, a képek egy része még gesztuális, csurgatott, szurokszerű festékekkel van leöntve, de megjelennek olyan kicsi, az egész kép felületén ismétlődő formák, amelyek mintha ugyanannak az apró mintának a kép egészét beborító nyomogatásával jönnének létre. A festék alól számos festményen sejlenek fel, válnak láthatóvá kézzel írott szövegek, mintegy annak a két főműnek az előképeként, amelyekkel Hantai lezárja életművének ezt a szakaszát.

Écriture Rose és a Galla Placidia

Hantai 10 éve él Párizsban, ez idő alatt sok támadás is érte: egyrészt a szürrealista táborból, de az 1957-es, többek által modernizmus-ellenesnek tartott *Siger de Brabant második elítélésének emlékező ceremóniai-performance* miatt is, amelyet Georges Mathieu-vel együtt kezdeményezett. Az évtized vége felé azonban már Georges Mathieu-vel és másokkal is megszakította kapcsolatát. Szükségét érezte annak, hogy számot vessen a mögötte álló tíz esztendővel, hogy művészetét revízió alá vegye, megtalálja lelki békéjét, képein kiírja magából gondolatait. Egy éven át mindennap ír és meditál, hogy a művészetében tovább tudjon lépni. 1958. november 30-án, advent első vasárnapján belekezd új alkotásába. „Miután a vásznat két réteg ipari festékekkel készítettem elő, és miután megszáradt, zsilettpengével lassan átkapartam a felületet, hogy sima legyen, és kevésbé igya be a tintákat, hirtelen megijedtem, mert nem találtam semmilyen segítséget vagy viszonyítási pontot. Sok heti tétova kaparás teljesen üressé tette a vásznat.”¹¹

Majd az üres vászonra feljegyezte életének dátumait és a munkára szentelt minden egyes napot, vallási szimbólumokat és az adott napra rendelt imákat, a liturgia szavait, hitvallásokat. és bibliai olvasmányokat másolt rá, majd

teológiai, filozófiai szövegek következtek egy éven át, szinte minden délelőtt. A liturgia színeit használja az íráshoz: feketét, vöröset, zöldet, lilát. A különböző színekkel írott sorok és betűk már-már olvashatatlan hálózata meglepő színhatáshoz vezetett. A hatalmas vásznon egyetlen rózsaszín vonás sem található, mégis egy évvel később, amikor befejezi a képet, az összkép rózsaszín. Misztikusan a róza, keresztrel. A kódexmásoló alázatával készített *Écriture rose* spirituális kérdésfelvetés, elmélkedés az életről és a személyes történelemről, Hantai életének és munkásságának egyik legjelentősebb fordulópontja.

Ezzel a művel egy időben, délutánoként egy ezzel szinte megegyező méretű képen dolgozik hasonló elkötelezettséggel, amely festészeti technikájában a *Little Strokes*-sorozat darabjaira emlékeztet. A sötét háttérből egy óriási keresztforma sejlik elő, a képnek az 1948-as ravennai utat idéző *À Galla Placidia* címet adta. Az *À Galla Placidia* sötét fényében és az *Écriture rose* rózsaszín derengésében megtestesül „az újfajta modernista kép”, amely „mint a bizánci arany és üveg mozaikok, előlép, hogy ragyogásával betöltse a teret önmaga és a néző között.”¹²

Amióta ez a két kép elhagyta Hantai műtermét, most először került egymás mellé a Pompidou életműkiállításán.

Az első pliage-ok: a Máriás-képek avagy a Szűz köpenyegei

Hantai már az ötvenes évek elején kísérletezett azzal a technikával, mely a vászon összegyűrésével, hajtogatásával, majd befestésével hozta létre a művet. A festék megszáradása után a vásznat szétnyitotta, kisimította, és a véletlenszerűen létrejövő formák adták a kompozíciót. 1960 körül, amikor útkeresésében elhagyni készült

HANTAI SIMON: M.C.4, 1962
Olaj, vászon, 324×216cm (KMFA)

a gesztuális absztrakciót, visszanyúlt a tíz évvel azelőtti próbálkozáshoz. 1962-ben, amikor ismét önálló kiállítással jelentkezett a Galerie Kléberben, „Simon Hantai Peintures mariales” (Máriás-képek) címmel, az azt megelőző két év fenti technikával készült alkotásait mutatta be – akkor igen csekély visszhangot kiváltva. Az összegyűrt vásznak olajfestékkel való befedése és szétnyitása által keletkezett műveket négy csoportba („a”, „b”, „c”,

„d”) rendezte, azokon belül pedig a képek születése sorrendjében megszámozta őket.

Az 1960-ban készült *Mariales* „a”, vagyis az MA-széria vásznait általában teljesen befedte színekkel: pirossal, késsel, zölddel vagy sárgával. Ezeken a képeken a gyűrődés mintázata egyenletes, és jellemző rájuk az erős koloritás. Az MB-széria képei 1960-ban és 1961-ben készültek, általában monokrómok, gyönyörű a textúrájuk, szinte domborzati térképre emlékeztetnek. Az 1962-es MC-ciklus vásznat már a hajtogatás előtt „megdolgozta”, és általában kétszer hajtogatta és festette őket. Az MD-sorozat darabjainál a vásznat előbb fekete festékkel fröcskölte le, és csak azután állt neki a hajtogatásnak és festésnek. A nagy vásznak mellett kisebbeken is dolgozott, amelyekbe a hajtogatás után gyakran ecsettel még utólag belefestett. Ezáltal olyan vastagságot adott a felületnek, amely gyönyörű, sűrű faktúrával terhelt kompozícióvá állt össze.

Az, ahogyan a vásznat először véletlen módon, majd egyre tudatosabban hajtotta vagy csomózta össze, már a pliage-sorozat belső „evolúciója”. Ez a Hantai által életre hívott, illetve a művészetbe általa átemelt technika az ő nevével került a modern művészet eszköztárába és történelmébe. 1982-es visszavonulásáig Hantai művészete legalább nyolc különböző pliage-korszakra osztható. Az 1960–1962 között készült Máriás-képek, vagy ahogyan ezt a szériát 1967 körül újrannevezte: a *Szűz köpönyegei*, a pliage-ok első szériája.

Pliage-ok

1963-ban Hantai ismét új inspirációt kapott. Már több mint tíz éve ugyanabban a kis tengerparti faluban, Varengevilleben töltötte a nyarat családjával, ahol egy Catamurons nevű házat béreltek. Az ihletadó egy ajtóra akasztott kék

törölköző volt, a ház fehér falával szegélyezve. Innentől a *Mariales*-képek faktúrája körül mintegy keretet adva megjelenik a vászon fehér felülete. Ezek általában nagyméretű művek, amelyek 1964-től kisebb méretekben, már más sorozattal – *Panses (Bendők)* – készültek.

1965-ben Hantai házat vásárolt a fontainebleau-i erdő szélén lévő Meunben. 1966-ban feleségével, Zsuzsával együtt megkapta a francia állampolgárságot, és ebben az évben került az első műve francia közgyűjteménybe. Egy évet az új otthon rendbehozatalára szánt, de aztán újult erővel látott ismét alkotáshoz. 1967–1968 szép új sorozatot eredményezett, amelynek minden darabja a *Meun* nevet kapta. Ebben a szériában a színek mellett a fehér háttér is nagyon fontos szerephez jutott, amelyben Henri Matisse kései korszakának hatása érezhető. Matisse, akinél 1941-ben rákot diagnosztizáltak, betegségéből felépülve új energiákra tált és újrafogalmazta művészetét. Az ecsetet felcserélte az ollóra, színes formákat vágott ki papírból, amelyeket fehér háttérre helyezett. A fehér adta a ritmust és a kapcsolatot a formák között. Hantai ebből merített inspirációt.

1968–1969-ben az úgynevezett *Études*-ciklusnál viszszatér a *Mariales*-féle hajtogatáshoz, azzal a különbséggel, hogy akrilfestéket használva a művek sokkal légiesebbekké válnak. 1968-ban a Fondation Maeght 35 festményes kiállítással tiszteleg Hantai előtt. A Galerie Fournier bemutatja új, az *Études*-ciklusból származó, Pierre Reverdynek ajánlott festményeit.

1970–1973-ban kisebb formátumú, főleg kerek vásznakat használva hozza létre templomi rózsablakokra emlékeztető *Aquarelles*-sorozatát.

Az 1973–1974-ban készített *Blancs*-széria annyiban tér el az *Études*-től, hogy az ott alkalmazott egyetlen szín helyett színek sokaságát használja.

1973 és 1982 között készülnek hatalmas méretű *Tabula*-képei, ahol a vászon rendszerbe helyezett csomózá-

sával szinte geometrikus kompozíciók jönnek létre. 1982-ben, utolsó festői sorozatában, a *Tabulas lilas*-ban, képeit fehér festékekkel festette fehér vászonra. „A *Tabulas lilas* folytatta és befejezte Hantai évtizedes kutatását a festészeti színek világában. A két fehér – a meleg és sárgás, illetve a hűvös és kékes – egymást felerősítette, és „lila” benyomást hozott létre.”¹³ A színeket maga mögött hagyva, esszenciájukig leegyszerűsített, csodálatos monokróm képeket alkotott. A *Tabulas lilas*-sorozattal a festetlenül hagyott felület iránti érdeklődéséből adódóan Hantai alapjaiban forgatta fel a festészet és a szín rendjét, értelmezte újra a modern festészetet.

1976-ban a Musée National d'Art Moderne retrospektív kiállítást rendez műveiből. 1979-es, Párizsba való visszaköltözése után egyre inkább ráterelődik a figyelem, és 1982-ben őt kéri fel, hogy Toni Grand szobrással képviselje Franciaországot a 40. Velencei Biennálén.

Kivonulás

Hantai kezdettől gyanakvással figyelte a művészet üzletté, üzletivé válását. Vajda Júlia így idézi 1961-ben nála tett látogatásakor szerzett benyomásait: „Érdekes embernek látszik és majdnem hiszek is neki, de nagyon különösek a problémái... Közönyt és légüres teret ugyanúgy érez (sőt jobban, mert abból él, hogy ezt festi) – és rettenetesen szenved és szégyelli, hogy pénzt kap azért, hogy nem hisz semmiben – (sok pénzért) és irigyli azokat, akik nyomorultul, ismeretlenül meghaltak és csak a haláluk után lettek nagyok. Undorodik attól, hogy a milliomos úr lakásába kerül (vagy csak a raktárába) a képe – szóval sokkal magasabb szinten, mint én most tálalom.”¹⁴

Hantai az „art market”-et látta a modern művészetre leselkedő legnagyobb veszélynek. A 20. század elején a kor

modern művészete és művészei a társadalom periferiáján léteztek, az újító szellem befogadására nem volt igazán közeg. Amióta a kortárs művészet a társadalom érdeklődésének homlokterébe került és értéke anyagilag megfogalmazható, akár befektetésnek is tekinthető. Galériások és múzeumi kurátorok döntik el a művész és festményei értékét. Hantai ettől határolódott el és vonult Párizst elhagyva alkotói magányba. Csak úgy tudta a szisztémát támadni, hogy szándékosan kikerülte, nem volt hajlandó részt venni benne. A Velencei Biennálé után végleg kivonult a művészeti életből, Párizsban is meg tudta teremteni belső „emigrációját”, egészen 1997-ig ellenállt minden kiállítási felkérésnek. Bár 1982 után többé nem festett, de tovább dolgozott. Képei egy részét feldarabolta, úgy értelmezte újra, s átgondolta egész életművét. A megmaradásra érdemesültek, a *Laissées*-k alkották művészete utolsó ciklusát.

Hantai Simont 2008. szeptember 12-én, délutáni álmában érte a halál. Hátrahagyott életművének értékeit, a modern képzőművészetben betöltött meghatározó szerepét mintha most kezdené valós értékén becsülni a világ. Ennek egyik első és fontos lépése ez a mostani életműkiállítás a Pompidou Központban.

Magam 15 éve kutatom Hantai művészetét, életem ajándékának tekintem, hogy személyesen is ismerhettem. Az évtizedes kutatómunkának, a neki szentelt kiállításoknak a gyümölcse az az album-monográfia, amely a kiállítás megnyitó óta ott található a Pompidou könyvesboltjában is. A szerkesztésében a Kálmán Maklár Fine Arts által kiadott kétkötetes, 680 oldalas, majd 500 reprodukciót tartalmazó könyv tanulmányát a Hantai-életmű kiváló szakértője, a New Yorkban dolgozó művészettörténész, Berecz Ágnes írta. Reményeink szerint közös munkánk segít abban, hogy minél többen megismerhessék a magyar származású művész páratlan életművét.

MAKLÁRY KÁLMÁN

Jegyzetek

¹ Hélène Cixous: *Le Tablier de Simon Hantai*, Galilée, 2005., 66.

² Magyar Képzőművészeti Egyetem Levéltára

³ <http://www.youtube.com/watch?v=75IqeuYuSSk> – köszönet Molnos Péternek, aki megtalálta és felhívta e videóra a figyelmemet.

⁴ Érdekes, hogy ekkor még minden képnek címet adott a művész, amelynek a későbbiekben már nem tulajdonított jelentőséget. Csak jóval a visszavonulása után, amikor újraértékeli életművét, ad néhány új értelmezést jelentő címet.

⁵ Amely feltehetően anyagi okok miatt is leginkább könyvek, újságok nyomtatott papírja.

⁶ Jan-Gunnar Sjölin (2001): *Writing the Painting Materials for a Study of Simon Hantai's Work 1953–1959*, *Konsthistorisk tidskrift/ Journal of Art History*, 70:3, 129–156.

⁷ André Breton: *Preface Simon Hantai exhibition invitation-catalog*, Paris, Galerie L'Étoile Scellée, 1953.

⁸ Jan-Gunnar Sjölin (2001): *Writing the Painting Materials for a Study of Simon Hantai's Work 1953–1959*, *Konsthistorisk tidskrift/ Journal of Art History*, 70:3, 129–156.

⁹ Jackson Pollocknak 1952-ben volt az első önálló kiállítása Párizsban, a Studio Facchetiben, majd 1953-ban a New York-i Museum of Modern Art szervezésében szerepelt, a *Twelve Modern American Painter and Sculptures* című kiállításon is, a Musée National d'Art Moderne-ben.

¹⁰ Akit Hantai ajánlására André Breton szintén kiállított az À l'Étoile Scellée-ben.

¹¹ Letter from Simon Hantai to Dominique Foucade, 2005.

¹² Clement Greenberg, „Byzantine Parallels” in *Greenberg, Art and Culture: Critical Essays* (Boston: Beacon Press, 1961, 1989), 169.

¹³ Berecz Ágnes: *Hantai Volume 2* (Budapest, Kálmán Maklár Fine Arts, 2013), 26.

¹⁴ Vajda Júlia levele Párizsból Mátyás Stefániának, (részlet) 1961. december 23.

SZERETNÉK MAJD ILYEN LENNI...

Lukács János 90 éves

A lig több, mint egy éve, hogy otthonában, Amerikában meglátogattam őt. „Valley Forge Memorial Chapel”, ezt kell mondani a taxinak, ott fogunk találkozni a tempom előtt, mondta John Lukács a telefonban. Elmerültem George Washington tépett és lehangolt gyűlevész hadának történetében, amely ezen a környéken telelt 1777-78-ban, fázva és éhezve a metsző hidegben, miközben az angolok benn ültek Philadelphiában, a melegben, és jókat ettek-ittak. (Csak úgy: éppen ekkor, 1777-ben költözött át az első állandó magyarországi, a nagyszombati egyetem Budára.) De a hosszú tél folyamán egy porosz tiszt, Von Steuben, mint afféle jó edző, rendes hadsereget faragott belőlük és helyt is álltak a monmouthi csatában, a Delaware folyó mellett, 1778 júniusában.

Elmerültem a történelemben, és nem tanulmányoztam eléggé a térképet; a taxiban ülve hamar kiderült, hogy fordítva jobb lett volna, mivel már kezdetben nehézségek adódtak a követendő útvonallal. Új okostelefonom GPS-szolgáltatását használva azután mégis odaértünk nagy nehezen, igaz, ennek árát később egy irtózatos méretű telefonszámlával fizettem meg.

A Memorial Chapel maga 1904 táján épült, méretét és inspirációit tekintve valóban olyan volt, mint a turistakalauzban; a párizsi Sainte Chapelle-re emlékeztetett. Míg Lukácsra vártam a metszően hideg novemberi szélben, azt a plakátot tanulmányoztam, amely a kápolnában köthető házasságok szépségét méltatta. Ekkor a távolban, egy kanyargós úton elegáns sportkocsit láttam meg, amely gyorsan közeledett. Volt néhány pillanat, amikor

az oldalát is megmutatta: számomra ismeretlen forma és márka, reméltem, hogy a kápolna mellett fog elhaladni legalább egy pillantás erejéig. Valóban, egyre közeledett, majd éppen velem szemben állt meg. A fordulat: hát persze, Lukács János szállt ki a Chrysler Sebring Convertible-ből, napszemüvegben.

Egy pillanat alatt a foglya lettem a hangnak, amely erős, meleg és nem egyszerűen vidám, hanem telítve van érzelemmel. Vele a találkozás mindig egyszerű, sallangmentes, mintha egy kitárt kétszárnyú ajtón lépne be hozzá az ember. A Sebring ülése kényelmes, a motor hangja erős és remek, az üzemanyagtartály mutatója azonnal feltűnt. Kilencéves, mondta John, kicsit restelkedve. Néhány perc alatt már ott is voltunk a háznál, mely egy nagy telken, egy több épületből álló csoport szélén állt; oldalt folyócska látzott a fák mögött. Mire összeszedtem magam, már megittam az első whiskyt a gyönyörű, tágas ház nappalijában. Szemben velem egy magas, öblös fotel (anyám a miénket, amely hasonlít erre, „berzser”-nek hívta), előtte csodálatos sötétbarna és fényes bőrrrel borított lábtartó, akkora, mint egy nagy malac, oldalt fehér kandalló, rajta régi térkép, amely az Ibériai-félszigetet ábrázolja. Könyvet nem láttam. Közben túljutottunk a második poháron is, és nem csak az ital hatására, úgy éreztem, régen látott nagybátyámnál ülök, aki kimeríthetetlenül faggat arról, hogy mi van otthon.

A konyha étkező részében ebédeltünk, megittunk egy üveg burgundiai Chardonnay-t. János lazán ült, kék mohair pulóvert viselt, és elkaptam egyszer-egyszer a pillantását, amikor elgondolkodva a távolba nézett. Nem siettünk, magyarul diskuráltunk, végül éppen amikor már kezdett fájni a hátam az egyenes székben, elmentünk meginni még egy Armagnacot. Mellbe vágott a látvány, a helyisége, amelyről azt mondta, itt dolgozik. Nagy, két-szintes, világos, egybeépítve a padlóssal, és körben fel a tetőig könyvek, rengeteg könyv. Egy karzat fut körbe,

csigalépcső visz fel, a korlát mellett húzhatod magad után a székedet és ott ülsz le, ahol éppen elolvasol valamit. Felemelte a karját, talán déli irányba mutatott, és azt mondta, hogy a Krúdyk mind arra vannak. A házat úgy tervezte meg, hogy ez a könyvtárrész benne legyen, a részleteit is kigondolta: középen az íróasztal és egy bőr karosszék, az asztalnak háttal egy dívány, a gondolkodáshoz és a szundikáláshoz, gondolom. Nagyon fontos, háttal az íróasztalnak. A karzatról, mint a lelkiismeret, John Lukács portréja nézett le, némi iróniával a dívány irányába. A könyvekhez támaszkodott. Neveket nem mondok, sok emberről beszélgettünk, a háború utáni és az ötvenhatos magyar emigrációról, Churchillről – miért van az, hogy ma is olyan ismert és népszerű. És persze Krúdyról, akit Lukács a legnagyobb regényírók közé sorol. Lapozgattuk fia, Paul nagy könyvét a bor történetéről, nehezemre esett, de nem néztem meg, mit ír Paul a magyar borokról. Közben beburkolt a finom szeretetével, tapintatával és a bölcs életismeret végtelen gazdagságával. Mindent tud, mindenkit ismer.

Azután beültünk megint a Sebringbe, és nagyon gyorsan, de biztonságosan visszakocsiztunk a kápolnához. A szél még erősebb lett és hidegebb, ha akartuk volna, sem lehetett ilyen körülmények között érzelmesen búcsúzkodni. Már várt a taxi a lépcső tövében. A sofőr, mivel látta, hogy nyakkendő viselek, azt kérdezte, jól sikerült-e a tárgyalás. Az feleltem, igen. Magamban meg azt mondtam, eltévesztetted az utat idejövet, most meg nem értesz semmit. El sem lehetne magyarázni neked, hogy én ilyen szeretnék egyszer lenni. Amit persze könnyű mondani, de még Philadelphiába érve sem tudtam átgondolni, hogy mit szeretnék, és hogy mi minden van ebben az érzésben.

GRANASZTÓI GYÖRGY

EMLÉKMŰVEK ÉS INDULATOK

Néhány éve Simon Green angol kritikus megjelentette egy írást, melyben a nagy-britanniai háborús emlékművek történetét vizsgálta. Green szerint az emlékművek kezdetben többnyire helyi jellegűek voltak, és csak az áldozatok szűk körének szentelték őket. Kizárólag az adott faluból bevonult és a harctéren elesett férfiak emlékét őrizték.

Idővel azonban mind földrajzilag, mind társadalmilag szélesebb körű együttérzést fejeztek ki a feliratok. Kezdetben a nemzet vagy a birodalom hadfiainak állítottak emléket. Az apró dél-ausztráliai városokba elvetődő angol látogató ma is meghatottságot érez a háborús emlékművek láttán, melyeken a messze földön elesettek névsora fölött ez a mondat áll: *Válaszoltak a Birodalom hívó szavára.*

Újabbán nők is találhatóak a harcoló katonák között, így az ő neveik is szerepelnek az elesettek között. Korábban csak egy-egy nőnek jutott ilyen elismerés. A londoni Charing Cross úton, nem messze a Trafalgar tértől egy szobor őrzi Edith Cavell ápolónő emlékét, akit az első világháborúban a belgiumi német megszálló hatóságok halálra ítélték, mert segített néhány szövetséges katonának a szökésben. Az emlékmű megőrökíti szállóigévé vált szavait: *Nem elég hazafinak lennem. Nem szabad gyűlöletet vagy haragot éreznem mások iránt.*

Hasonló, még ennél is nagylelkűbb érzés fejeződik ki az egyik leghíresebb, a Gallipoli-félsziget öblében emelt háborús emlékművön, mely mind a törökök, mind a szövetségesek (elsősorban ausztráliaiak és új-zélandiak) soraiban elesett katonák előtt tiszteleg. A felirat, melyet a győztes török erőket vezénylő Kemal Atatürk

fogalmazott, a gyászoló édesanyáknak igyekszik vigaszt nyújtani: *Töröljétek le könnyeiteket: fiaitok immár békében nyugszanak a mi szívünkben. Ezen a földön vesztették életüket, így most már ők is a mi fiaink.*

E nagylelkűség méltó válaszra talált a másik két országban: Ausztrália fővárosában, Canberrában ANZAC- emlékművet állítottak, melyre ugyanezt a feliratot vészték, s elhelyezték rajta Atatürk mellszobrát is, az új-zélandiak pedig egy a Gallipoli-félszigetéhez hasonló öbölben állították fel saját, Atatürk kegyeletes szavait szintén megörökítő emlékművüket. Az 1980-as években a török kormány a Gallipoli-öblöt átkeresztelte „ANZAC-öböl”-re. Atatürk nemes gesztusa páratlanul szilárd köteléket hozott létre Törökország, Ausztrália és Új-Zéland között.

Jó volna, ha az efféle emlékműveket mindenhol a megbékélés szelleme hatná át. Úgy tűnik, eredetileg ehhez hasonló érzések ihlették az 1944-es német megszállás összes magyar áldozata előtt tisztelgő emlékmű tervét is. Ám az elképzelés beleütközött abba a ténybe, hogy a német megszállással és Magyarország második világháborús szerepével kapcsolatos különböző történelmi interpretációk máig megosztják a magyarokat. Ekképp a megbékélést szolgálni kívánó emlékmű könnyen újabb viszályokat válthat ki.

Felavatását elhalasztották, s így mindenkinek módjában áll elgondolni, hogyan szolgálhatná az emlékmű eredeti célját. Simon Green írása arra világít rá, hogy a megoldás kulcsa gyakran csak néhány szó. Hiszen, mint Atatürk bebizonyította, a szavak nem csak sebeket okozhatnak, de gyógyíthatnak is.

*

Magától értetődik, hogy a fontos történelmi események fölötti viták sohasem fognak véget érni. De kellőképpen letisztulhatnak ahhoz, hogy a nézeteltérések pontos és gondos megfogalmazásokban táruljanak föl.

Egy nap Clemenceau az első világháborúról beszélgetett egy fiatal tudóssal, aki kijelentette, hogy a jövő történészei minden bizonnyal másképp fogják megítélni a háborút, mint az akkori államférfiak és a kortárs nemzedék, mivel más nézőpontokból szemlélik majd az eseményeket.

„Így van – felelte Clemenceau –, a jövő történészei sok mindent fognak mondani, amivel mi ma valószínűleg nem értenénk egyet. De egy dolgot sohasem állítanak majd. Sohasem fogják azt mondani, hogy Belgium szállta meg Németországot.” Röviden: a történelmi igazságnak van egy át nem alakítható magva, amely sérthetetlen marad minden posztmodernség számára.

A *Hungarian Review* márciusi száma számos olyan írást tartalmaz, amelyek következetesen ebben a szellemben foglalkoznak Magyarország második világháborús szerepével és sorsával. A Szent-Iványi Domokos emlékiratait ismertető neves magyar származású amerikai történész, John Lukács hangsúlyozza írásában, hogy a háborús években létezett „egy másik Magyarország” is, amely okos és tiszteletre méltó, ám sikertelen erőfeszítéseket tett az ország érdekeinek és lelkületének a védelmére.

E „másik Magyarországhoz” tartozott Szent-Iványi Domokos, valamint Koszorús Ferenc ezredes, aki a Horthy kormányzóhoz hú elitalakulata élén megmentette Budapest kétszázévezres zsidóságát a deportálástól. Ifjabb Koszorús Ferenc írását olvasva eszünkbe jutnak „a másik Magyarország” azon prominens képviselői, akiknek emlékét a Világ Igazainak sétánya őrzi Jeruzsálemben.

Végül Jeszenszky Géza kalauzolja végig körültekintően az olvasót azon az erkölcsi és stratégiai útvesztőn, amelyben a magyar külpolitikai vezetők útkeresésre és küszködésre kényszerültek a háború éveiben.

E rövid összefoglaló nem teszi lehetővé, hogy méltó képet adjunk megalapozott érveiről és megfontolt, ugyan-

akkor szigorú végkövetkeztetéseiről. Mindössze azt ragadjuk itt ki, hogy Magyarország és vezetői (köztük Nyugatbarát vezetői) előtt nem álltak jó választások azokban az években. A lehetséges rossz választások közül nem a legrosszabbakat választották – de sajnos nem is a legjobbkat.

De egy dolgot sohasem állítanak majd a történészek. Sohasem fogják azt mondani, hogy Magyarország szállta meg Németországot.

*

A választási kampányok időszaka nem a legmegfelelőbb alkalom a külpolitikai vagy történelmi véleménykülönbségek lelkiismeretes és pártatlan vizsgálatára. Valószínű tehát, hogy a magyar hatalmi szerveknek az 1944-es német megszállással (és az azt követő szörnyűséges büntettekkel) kapcsolatos felelősségéről folyó vita most több sötétséget fog gerjeszteni, mint világosságot. S nyilván több indulatot is.

A zilált magyar baloldal által alkalmazott elrugaszkodott választási retorika helyenként olyan mértékű önkéntes szerepet tulajdonít Budapestnek az elkövetett bűnökben, hogy azt mondhatnánk, szerintük Magyarország szállta meg Németországot. Ha hihetünk az utóbbi napok közvélemény-kutatásainak, akkor az ilyen dühödt és minden realitást nélkülöző vádaskodások könnyen a magát a politikai korrektség legfőbb kritikusanak beállító radikális jobboldali Jobbik párt karjaiba lökhetik a bizonytalan, sodródó szavazókat.

Ha ez a folyamat nem áll meg, akkor a Jobbik a baloldali szónokok jóvoltából a második legnagyobb parlamenti párttá léphet elő. Valószínű, hogy nem ez az eredmény az, amelyet ők (és sok más magyar) szeretnének.

Akad azonban egy törvény, melyet egyetlen parlament sem képes hatályon kívül helyezni: az akaratlan következmények törvénye.

*

Edith Cavell szavai – „Nem elég hazafinak lenni” – mélységesen igazak. A haza szeretetének minden vallásos hívő értékrendjében közvetlenül Isten szeretete után kell következnie, míg a legtöbb józan materialista szerint a hazafiságot más nemzetek megbecsülésének és más irányú lojalításoknak kell kísérniük. Ily módon a hazafiság lényegesen jobb dolog, mint legfőbb vetélytársai: egyfelől a kirekesztő etnikai nacionalizmus, másfelől az állítólag „szélesebb körű” lojalitást követelő kommunizmus, fasizmus, vagy a sokarcú posztnacionalizmus.

Nem az én dolgom a bizonyítás: a történelem megtette azt helyettem.

De a hazafiságot az különbözteti meg a nacionalizmustól, és az emeli még a legtisztességesebb honpolgári nacionalizmus fölé is, hogy politikai hűség mellett szeretet is kifejezésre jut benne. A hazafi olyan ember, aki szereti a hazáját, mégpedig nem csak hazája intézményeit és legmagasztosabb politikai értékeit, hanem tájait, nevezetességeit, dalait, ételeit (ez a szeretet magától értetődő Magyarországon, míg fiatal éveim Angliájában jó adag heroizmust követelt), jellegzetes épületeit és népét is.

Ha a között kellene választanom, hogy a hazámat vagy a barátomat árulom el, akkor inkább a hazámat árulnám el, jelentette ki egykor a neves regényíró E. M. Forster, elfeledve, hogy barátja is hazájához tartozott. Csakúgy, mint számos más nagyszerű és szép dolog, mely joggal tarthatott igényt védelemre.

(Megjelent a *Hungarian Review* 2014. márciusi számában. Sujtó László fordítása)

JOHN O'SULLIVAN

GONDOLATOK 1944. MÁRCIUS 19-E 70. ÉVFORDULÓJÁN

Magyarország a tragédia és az örület pusztító viharában

Az Egyesült Államokban élő magyarok minden társadalmi rétegét képviselő Amerikai Magyarok Szövetsége (Hungarian American Federation) elkötelezetten támogatja a történetírói pontosság, teljesség és tisztesség minden megnyilvánulását. A szövetség elismerését fejezi ki Magyarországnak a 2014-es emlékév során rendezett holokauszt-megemlékezések támogatásáért, mint ahogy korábban örömmel fogadta a 2012-es Raoul Wallenberg Emlékév kezdeményezésének hírért, abból kiindulva, hogy ezek az események hozzájárulhatnak a vészterhes idők magyarországi történéseinek jobb megértéséhez. A holokauszt tragédiájának méreteire való tekintettel feltétlenül elkerülendő minden olyan megnyilvánulás, mely kizárólag régi sebek föltépését vagy szükségtelen viták kiélezését szolgálhatja. Minden oldalról tárgyilagos vizsgálat alá kell vetni a szóban forgó időszakot, és nem szabad a történelmet politikai célok szolgálatába állítani.

Ezen alapelvek szellemében az Amerikai Magyarok Szövetsége a következőket nyilvánítja ki:

(1) Nem szabad eltúrní az olyan kísérleteket, amelyek arra irányulnak, hogy fehérre mossák Magyarország 1944. március 19-i német megszállásának tragikus tényét, 550 ezer magyar zsidó deportálását és legyilkolását és a magyar államhatalmi szervek ebben játszott szerepét.

(2) Az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállás drámai következményei akkor érthetők meg teljességgel, ha emlékezetünkbe idézzük Joseph Roth-

schild szavait, miszerint a szóban forgó időpont előtt „a kormányzó konzervatívok jóvoltából a hazai társadalmi és intézményes rendnek a náci modellel való összehangolása csak meglehetősen felhígított formában ment végbe, ami keserűséggel és dühvel töltötte el a radikális jobboldalt. Heves viták zajlottak a parlamentben, az ellenzéki pártok aktívan működhettek, a szakszervezetek szabadon szervezkedhettek, élénk sajtóélet folyt – jóllehet Németország nyílt kritikája tilalom alá esett. A polgári szabadságjogok sértetlenek maradtak. A Magyarországra menekült lengyelek és szövetséges hadifoglyok menedékre találtak. A zsidókat gazdasági és társadalmi korlátozások sújtották ugyan, de nem kellett megsemmisítéstől tartaniuk. A feldühödött Hitler 1944 márciusának közepén megszállta Magyarországot, és kikényszerítette, hogy a vonakodó, békekötést kereső konzervatív kormány helyére németbarát kabinet lépjen, amely azonban még nem volt teljes egészében szélsőjobboldalinak mondható”.¹

A szakértő kommentátorok és történészek nagy többsége² Rothschild professzorhoz hasonlóan azt állítja, hogy 1944. március 19-én Németország *megszállta* Magyarországot. Nem egy szövetséges hatalom baráti gesztusáról van itt szó, melynek csapatai egyszerűen keresztülmasíroznak Magyarországon: a felingerelt Hitler parancsot adott a megszállásra, és ezzel megakadályozta Magyarország kilépését a háborúból (amiről már folytak a tárgyalások Budapesten és a szövetségesek képviselői között). Hitlert az is dühítette, hogy a Kállay-kormány határozottan megtagadta az ország mintegy nyolcszázézes zsidó lakosságának deportálását. Randolph Braham, a korszak specialistája tömören így fogalmaz: „a németek elsősorban saját biztonsági érdekeikből határozták el magukat Magyarország megszállására. Az európai zsidóság utolsó megmaradt tömbjének, a magyar zsidóságnak az elpusztítása alapvetően e német katonai döntés következménye volt”.³ John

Lukács szerint „Magyarország megmaradt függetlensége [a megszállás után] jórészt elveszett ... [s] 1944 tavaszán a háború a maga fizikai valóságában megérkezett Budapestre”.⁴ A kormányzat által elmulasztott előkészületek, a vezérkar számos tisztjének, illetve a haderő jónéhány főtisztjének és tábornokának németbarát beállítottsága, valamint a bolsevizmustól való általános félelem azzal a tragikus következménnyel járt, hogy nem kerülhetett sor katonai ellenállásra a német megszálló erőkkkel szemben.

Braham így foglalja össze a németeknek és a magyaroknak a holokausztban játszott szerepét: „a németek mindenáron meg akarták oldani a zsidókérdést, de nem járhattak volna eredménnyel az ekkor kinevezett [Sztójay-] bábkormány beleegyezése és a magyar hatalmi szervek együttműködése nélkül. ... Ugyanakkor a magyar szélsőjobb nem valósíthatta volna meg az ideológiájában meghirdetett céljait a [z 1944. márciusi német] megszállás nélkül”.⁵ Ránki György álláspontja szerint „a magyar közreműködők száma magasabb volt ugyan a németekénél, de az eseményeket megvizsgálva arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a németek nélkül a magyarországi holokauszt nem ezen a módon következett volna be”.⁶

Az események vizsgálata során emlékeztetnünk kell a zsidóellenes törvényekre, a kamenyec-podolszki tragédiára (melynek aztán Keresztes-Fischer belügyminiszter vetett véget), az újvidéki tömeggyilkosságra (melynek elkövetőit a Kállay-kormány bíróság elé állította), valamint a munkaszolgálatos zászlóaljakra (sorsukat később Nagy-Bacsoni Vilmos honvédelmi miniszter könnyítette meg, akit ezért a Jad Vasem Intézet a Világ Igazának nyilvánított). Ugyancsak figyelmet érdemel az a tény, hogy mintegy nyolcszáz ezer zsidó életben maradt az 1944-es megszállás előtti Magyarországon. Kétségtelen, hogy a fasiszta, náci és németbarát elemek hazájukat elárulva üdvözölték a német megszállást, de 1944 tavaszáig, vagyis amíg Magyarország legalább

HANTAI SIMON: M.A. 4, 1960
Olaj, vászon, 207,5×226cm (KMFA)

látszatifüggetlenséget élvezhetett, a hatalmi szervek féken tartották őket. A szövetségesek győzelme után a háborús bűnösöket (köztük a Sztójay- és a Szálasi-kormány tagjait) a magyar népbíróságok halálra ítélték.

(3) A német megszállás szörnyűséges következményeként a náci és magyar kiszolgálók zsidók százait szállították borzalmas körülmények között megsemmisítőtáborokba. Mind a német, mind a magyar fél felelős volt halálukért (amint azt Körösi Csaba magyar

ENSZ-nagykövet nemrégiben elismerte), s erről nemcsak a történelmi hűség kedvéért kell tárgyilagosan megemlékeznünk, hanem azért is, hogy hasonló rémtettek soha többé ne fordulhassanak elő.

(4) A holokauszt és a második világháborúval járó szenvedések különálló tragédiák. De nem szabad tagadnunk vagy kisebbítenünk sem a német megszállás iszonyatos következményeit, sem a bábkormányok szerepét abban, hogy Magyarország nem lépett ki a háborúból, s évezredek történelme legkegyetlenebb harcainak szolgált színterül.⁷

(5) Az Amerikai Magyarok Szövetsége úgy véli, hogy semmiképpen sem szabad elhallgatni, tagadni, elfelejteni vagy kisebbíteni azoknak a nem zsidó magyaroknak az érdemeit, akik szembeszálltak az embertelenséggel. Közéjük tartozott Koszorús Ferenc ezredes, aki a kormányzóhoz hű csapatai élén 1944 júliusában megakadályozta a budapesti zsidóság deportálását.⁸ Az üldözöttek megsegítésére tett erőfeszítéseik sohasem merülhetnek feledésbe, s nemcsak a történelmi hűség kedvéért kell szerepelniük a történelemkönyvek és a tankönyvek lapjain, hanem azért is, hogy a barbár nácik és kiszolgálóik elleni fellépésük követendő példaként szolgáljon az eljövendő nemzedékek számára.

Összefoglalva: 1944. március 19-e és következményei egymással összefüggő történelmi tények, melyek a magyar történelem egyik letragikusabb időszakához kapcsolódnak. Abban reménykedünk, hogy politikai megfontolások nem fogják eltorzítani a történelmi viták komolyságát és őszinteségét, és a szomorú, méltó és emelkedett megemlékezést a tragédiákról, amelyek oly sokak életét érintették és érintik a mai napig.

IFJ. KOSZORÚS FERENC

(Megjelent a *Hungarian Review* 2014. márciusi számában. Sajtó László fordítása)

Jegyzetek

¹ Joseph Rothschild: *Return to Diversity: A Political History of East Central Europe Since World War II.* 2000, 40.

² Elie Wiesel, Nemeskürty István, Berend T. Iván, Török Bálint, Juhász Gyula, Gosztonyi Péter, Horváth János, Csicsery-Rónay István, Kovács Imre, Domonkos István, Karsai Elek, Vigh Károly, Tsvi Erez, Hantó Zsuzsa, Asher Cohen – hogy csak néhány nevet említsünk. Romsics Ignác ezt írja: „noha Horthy [az erőszaknak engedve] nevezte ki az új kormányt, [...] a kabinet nem vele hagyta jóvá intézkedéseit, hanem Edmund Veessenmayerrel, Hitler teljhatalmú megbízottjával, aki felváltotta a korábbi német nagykövetet. Öt hónapos kormányzása alatt Sztójay igyekezett teljesíteni a németek és a magyar szélsőjobb minden olyan követelését, amelyek a konzervatív rendszer ellenállása miatt mindaddig meghiúsultak. Március 28-án feloszlatta a baloldali és a polgári demokratikus ellenzék minden pártját, köztük a Független Kisgazdapártot és a Szociáldemokrata Pártot. Márciusban és áprilisban több mint háromezer ember került a Gestapo, valamint a magyar rendőrség és csendőrség fogságába. [...] A jogfolytonosság látszatát azzal próbálták megőrizni, hogy megengedték az Országgyűlés további működését, közben azonban tömeges tisztogatásra került sor az államigazgatás és a hadvezetés élén (a 41 főszolgabíró közül 29-et és a polgármesterek kétharmadát leváltották).” (*Hungary in the Twentieth Century.* 1999. 211–212. Kiemelés tőlem.)

A tisztogatás sikeres volt. A németek ki akarták irtani a magyar zsidóságot, és céljuk elérését „megkönnyítette az a tény, hogy sikerült kiiktatniuk a korábbi magyar politikai vezetést. A magyar gazdasági, diplomáciai és katonai elit németellenes csoportjait eltávolították a hatalmi pozíciókból. Azok a liberális konzervatívok, baloldali liberálisok és szociáldemokraták, akik tiltakoztak a zsidóellenes törvények ellen, német börtönökbe vagy koncentrációs táborokba kerültek, illetve bujkálni kényszerültek”. (Deborah S. Cornelius: *Hungary in World War II.* 2011, 292. old.) „Ettől fogva [1944. március 19-étől] Magyarországot valójában az SS és Edmund Veessenmayer teljhatalmú birodalmi megbízott kormányozták.” (Lucy S. Dawidowicz: *The War Against the Jews: 1933–1945.* 1975, 379.)

A bekövetkezett fejlemények nyomán Horthynak hallgatnia kellett volna Kállay tanácsára, s lemondásával még a jogfolytonosság látszata sem maradt volna fenn. Chorin Ferenc, Kornfeld Móric és más zsidó vezetők viszont arra biztatták, hogy ne mondjon le, mivel attól tartottak, hogy a zsidókra biztos halál vár, ha a kormányszónak nem sikerül leszerelnie a németeket. (Lásd Deborah S. Cornelius: *i. m.*, 281.)

„Magyarországon a mai napig heves viták folynak a kormányzó döntéséről.” (Cornelius: *i. m.*, 286.)

A kormányzói tisztét megtartó Horthy megmentette Budapest 250 ezres zsidóságát. De vajon tehetett-e volna többet is? Charles Fenyvesi szerint „Horthy mint államfő kellő hatalommal rendelkezett zsidó állampolgárainak legalábbis egy ideig tartó védelmezésére. [...] Horthy alábecsülte cselekvési szabadságát és túlbecsülte a német megszállók erejét.” (*Mikor az angyalok túljártak a világ eszén.* Fordította Walkóné Békés Ágnes. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001, 51.) Veesenmayer 1944. július 13-én Berlinbe küldött táviratában ez áll: „[Horthy] immár maradék hatalmát is elvesztette, ami abból is látszik, hogy még Baký és Endre belügyminisztériumi államtitkárok elmozdítására is képtelen.” (Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Lóránt – Juhász Gyula: *A Wilhelmstrasse és Magyarország: Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1945.*, 881.)

³ Randolph L. Braham: *The Uniqueness of the Holocaust in Hungary, The Holocaust in Hungary Forty Years Later.* Braham and Vago, 1985, 185.

⁴ John Lukacs: *Budapest 1900: A Historical Portrait of a City and its Culture.* 1988, 217.

⁵ Randolph L. Braham: *i. m.*, 186.

⁶ György Ránki: *The Germans and the Destruction of Hungarian Jewry.* 77.

⁷ N. F. Dreisiger: „Hungary in 1945”, in: *Hungarian Studies Review* XXII, n° 1, Spring 1995, 5. Bryan Cartledge is leszögezi, hogy Magyarországnak óriási árat kellett fizetnie balsorsú háborús részvételéért: „A halálos áldozatok száma 900 ezer volt, köztük 550 ezer zsidó. 600 ezer magyar állampolgár (köztük 120 ezer polgári személy) került szovjet fogolytáborba, s ezeknek a fele sohasem tért vissza hazájába. Az ország nemzeti vagyonának mintegy fele (az ipari létesítmények 54 százaléka, a vasútvonalak 40 százaléka, az állatállomány több mint fele) elpusztult, vagy katonai célokra vették igénybe. Mindenestül elvesztek azok az ajándékok, amelyek ígézetében Magyarország fausti paktumot kötött a hitleri Németországgal. Ráadásul az ország eljátszotta a nemzetközi közösség jóindulatát. 1945 februárjában a jaltai konferencián senki sem emelt szót büntetésének enyhítése érdekében, senkit sem foglalkoztatott az ország jövője. Feledésbe merült Churchill és Sztálin nem hivatalos megegyezése, miszerint a háború után a Nyugat 50 százalékos befolyással rendelkezik majd Magyarországon (ami már Molotov és Eden hallgatólagos megállapodása nyomán 25 százalékra csökkent). Az ország szovjet megszállását mindenki kész ténynek tekintette. Az 1944–45-ös év eseményei – talán a XIII. századi tatár invázió kivételével – elhomályosították a magyarok történelmének minden korábbi tragédiáját és sorscsapását.” (Bryan Cartledge: *The Will to Survive: A History of Hungary.* 2011, 412. Kiemelés tőlem.)

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy „a második világháború kitörésekor világos volt, hogy Magyarország bele fog sodródni a

háborúba. Az országot Németországgal szövetséges, vagy a németek által elfoglalt államok vették körül Közép-Európában, s ez a geopolitikai helyzetet a semlegesség megőrzésére tett erőfeszítések ellenére előrevetítette, hogy az ország képtelen lesz kivonni magát a háborúból. A kérdés csak az volt, hogy erre Németország szövetségeseiként vagy a németek által megszállt országgént kerül-e sor. [...] Az elcsatolt [magyar többségű] területek visszaszerzésének ígézetében és Németország lenyűgöző kezdeti sikerei láttán sokan úgy vélték, hogy az ország Németország szövetségeseiként kaphatja vissza az elveszített területeket. Ezt a meggyőződést erősítette az a tény, hogy a magyarok élete egészen az 1944. márciusi német megszállásig meglepően normális keretek között zajlott, noha a zsidó állampolgárokat korlátozások sújtották.” (Cornelius: *i. m.*, 5. Lásd még: John Flournoy Montgomery [az USA rendkívüli és meghatalmazott magyarországi nagykövete 1933 és 1941 között]: *Hungary: The Unwilling Satellite*. 1947.)

⁸ A magyarországi holokauszt ötvenedik évfordulóján Tom Lantos liberális demokrata kongresszusi képviselő, aki maga is a Holocaust túlélői közé tartozott, s az USA Kongresszusa külügyi bizottságának elnöke volt, a következő szavakkal méltatta Koszorús Ferenc ezredes érdemeit: „Koszorús ezredes tette [1944 júliusában] volt az egyetlen olyan eset, amikor a tengelyhatalmakhoz tartozó egyik ország fegyveres erőt alkalmazott zsidók deportálásnak megakadályozására. E rendkívüli bátorságra valló, a kiszámíthatatlan helyzetben nagy kockázattal járó tett három és fél hónappal hátráltatta a náciuk budapesti hatalomátvételét. Ez idő alatt zsidók ezrei kerültek biztonságba Budapesten és menekültek meg a kivégzéstől. Ennek volt köszönhető, hogy az 1944. július 9-én Budapestre érkező Raoul Wallenberg alaposan előkészíthette sikeres és hatékony embermentő küldetését. [...] Nagy megtiszteltetést és büszkeséget érzek, amikor ma Koszorús Ferenc bátor hazafias tettei elismerésének érdekében emelkedem szólásra. Sok ezer család köszönheti az életét egy olyan ember hősiességének, aki ebben a bizonytalan és vészterhes időkből kiállt meggyőződése mellett. Hazájához való hűsége és az emberiség iránti szeretete példaként szolgál azok számára, akik az elnyomás és a rasszista fanatizmus ellen küzdenek. [...] Sajnos túl gyakran fordult elő, hogy azok, akik szembeálltak a náci elnyomással, nem kapták meg a méltó elismerést. Ebben az évben, a magyarországi holokauszt ötvenedik évfordulóján az egész világ elgondolkodhat a tanulságok fölött. Büszkeség tölt el, midőn megemlékezem Koszorús ezredes hazafiságáról, emberbarátságáról és hősiességéről.” (Hon. Tom Lantos: *Ferenc Koszorús: A Hero of the Hungarian Holocaust*. Kongresszusi Évkönyv, 1994. május 26.)

A *The American Jewish Yearbook* 46. kötetében (szerk. Harry Schneiderman, 256.) a következő olvasható: „A közvélemény döntő többsége nem állt a náci pártjára a zsidókkal szemben. Az emberek alapvetően

náciellenes voltak, és többnyire tisztességesen viselkedtek a zsidókkal szemben.” Ide kívánczok – természetesen a teljesség igénye nélkül – még néhány magyar hős neve: Nagybaczoni-Nagy Vilmos (a Kállay-kormány honvédelmi minisztereként véget vetett a munkaszolgálatos alakulatokban szolgáló zsidók életét fenyegető kegyetlenkedéseknek); Baránszky Tibor (Angelo Rotta pápai nuncius titkáraként menleveleket osztott ki erőltetett menetre kényszerített vagy más fenyegetett helyzetben levő zsidók között); Kálló Ferenc katolikus pap (keresztlevelekkel látott el zsidókat, amiért a nyilasok 1944. október 29-én meggyilkolták); idősebb Antall József (polgári menekültekért felelős belügyminisztériumi kormánybiztosként zsidók és lengyelek biztonságáról gondoskodott); Serédi Jusztinián hercegprímás; Ravasz László református püspök; Bethlen István (1944-ben a deportálások elleni tiltakozásokat juttatott el Horthy kormányzóhoz).

OROSZORSZÁGI LEVELEK

Hadifogolynapló, 1945. október 6. – 1947. június 26.

Mátyus Aliz közlése

Egy, a szabadságharcra a pápai református kollégiumból verbuválódott diákot Újszövetsége mentette meg „a harctéren, felfogván a kabát belső zsebében a szívnek irányított puskagolyót”. A pápai diák életét megmentő Bibliát, miután előkerült a szabadságharc dokumentumai és tárgyi emlékei közül, 1931. február 8-án, a Jókai Kör estélyén mutatta be Pongrácz József könyvtárigazgató.

A pápai születésű, a Pápai Tanítóképzőben 1939-ben végzett kántortanítót, Mátyus Ferencet szintén az imakönyve mentette meg és hozta haza orosz hadifogolytáborokból.

Az imakönyv első bemutatására, amely egyben Mátyus Ferenc hadifogoly 1945 őszétől 1947 nyaráig íródott naplója, levelei is, 2011. október 20-án, szintén a pápai Jókai Körben került sor.¹

A szabadságharcos pápai diák az imakönyv fizikai tényének köszönhette megmenekülését. Mátyus Ferenc annak a lelki támasznak és erőnek, amit hite és feleségéhez írt levelei jelentettek a számára, s amelyeket az imakönyv nyomtatott sorai mellé – azaz leggyakrabban fölé, kétoldalt mellé és alá – írt.

Mátyus Ferenc leveleket írt, mint ahogy a rodostói száműzött Mikes Kelemen is. Én pedig, bármennyire csábító volt is, hogy a napló kezem alatt irodalmi alkotássá, regénnyé váljék, fontosabbnak találtam – a tudomásom

szerint – egyetlen Magyarországra hazakerült orosz hadifogolynapló szöveghű közlését.

A táborokból indulás tartozéka volt – nem csak a hazaút előtt, de egyik táborból a másikba is – minden személyes tárgy kipakoltatása a zsebekből, a dughelyekről (átkutatták a szálláshelyeket, ha egy ilyen léte kitudódott). Hazafelé indulva, az utolsó tábor elhagyásakor az imakönyv megtartása élet-halál kérdése volt. Mátyus Ferenc nem tudott megválni tőle. Oda kellett írnia az utolsó, 242. oldalára, hogy: „És most!!! Itt ülünk a vagonban. Kondek Géza mellettem ül, és utazunk.”

És mellette az imádságoskönyv sorai: *Téged Isten discsérünk, Téged Úrnak ismerünk.*

Mátyus Ferenc húszévesen, 1940 decemberében vonult be katonának², majd 1947 októberében, túlélve a táborokat – amiket imádságoskönyvében gyakorta pokloknek nevezett, s ahonnan Istenéhez imádkozott, hogy segítse vissza szeretteikhez – ért haza. 1947 októberétől 1948 karácsonyáig házat épített és áttelepítette családját felesége falujából, Zalalövőről a szülővárosába, Pápára. Gondoskodott felesége zalalövői, kulákká nyilvánított földbirtokos családjáról. Magát pedig igazoló papírokkal védte meg, hogy nem népellenes bűnös.”

Az élet nem engedte meg, hogy a leveleket tartalmazó imakönyv a címzett kezébe kerüljön. Az csak a már elveszett, Zalalövőn hagyott védettségben lett volna jó olvasmány.

MÁTYUS ALIZ

Levélnapló

Drága Kisanyám! Mivel nincs egy kis darabka papirosom sem, elhatároztam, hogy az imakönyv üres papiros szélein fogok Neked naponta írni. A jó Isten talán nem haragszik meg rám ezért. (...)

Ma **október 6.** van, már napok óta azon töprengök, hogy apa vagyok-e már vagy sem. Az az érzésem, hogy még nem, de nagyon közel állok már az apaság örömehez. Istenem! Még ezt sem érem meg, hogy ott lehetek a fiam születésénél. Bízom a jó Istenben, hogy rövidesen hazasegít bennünket ebből a pokolból, és szenvedéseimet azzal jutalmazza, hogy otthon foglak találni egészségben, drága Életem, karodon egy drága, szőke, barna szemű kisfiúval, a kis Ferivel. (...)

Most **Obojánban** vagyunk, Bjelgorod és Kurszk között. Iași-ból ide jöttünk. (...) Kicsi táborban vagyunk német és pár magyar legénységgel összezárva, vagy 1000–1200-an, ebből nyolcvan magyar tiszt. Egy szobában vagyunk emeletes priccseken tisztek. Kb. 10 millió poloska van a szobánkban, egész éjjel csípnek.

Éppen ma nagy esemény történt: a cseh, a jugoszláv, az osztrák legénységet összeszedték és hazaengedték, illetve a végzabra után kidavajozták őket az állomásra. Tudod, Kisanyám, ez aztán mindig reményt táplál bennünk. Közünk sok már a csüggeteg, pesszimista, azt mondják, mi már talán csak egy év múlva jutunk haza. Én az ellenpárton vagyok, és azt állítom, hogy karácsonyra legkésőbb, a kis Jézus ajándékaképpen, még az idén hazajutunk. (...)

Be kellett tegnap hirtelen fejeznem, mert sorakozó volt. Aztán beesteledett. Jött az éjszaka, szenvedés. (...) Most itt a besötételéssel a poloskák tevékenysége megkezdődik és reggelig tart. Reggel fele a kimerülésben elalszom, pár perc múlva ébresztő, még sötétben reggeli, és a beosztás szerint ki munkára megy közülünk, ki benn marad. Állandó sorakozók egymás után, létszámenlőrzés popijáty³. (...) Az utóbbi napok nagyon rosszul teltek el. Rengeteget fagyoskodtam. (...) Istenem, milyen hihetetlennek tűnik az innét való hazajutás. Olyan érzés rá gondolni, mint aki a pokolba jutott, és azt reméli, hogy a jó Isten megkönyörül majd rajta, de nem következik az

be soha, és ő tudja ezt jól. Most ismét jönnek a hírek: a legutóbbit egy orosz százados mondta, hogy a napokban a magyar foglyok zászlósig bezárólag haza lesznek szállítva, hadnagytól felfelé tanfolyamra megyünk 1 hónapra Kurszkba, és ott megtanuljuk, hogy hazajutva hogyan kell a kapitalizmussal elbánni. Persze, nem hiszszük el. Nem úgy néz itt ki a dolog. Meggyalázva, megszegyenítve, a tisztí mivoltot sutba dobva bánnak velünk. Ilyen rossz még sehol sem volt. Éjjel a poloska, még ki sem világosodik, már a munka. Hajnalban reggeli 7 deci káposzta vagy köleskásás leves. (A benne lévő dolgok csak mutatóvényszámban.) Ezzel du. 3-ig robot. Akkor ua. ebéd, sötétig munka, a sötétben vacsora u.az.⁴ Néha 2 szem krumpli. Néha szerencsénk van, és kinn munkán tudunk sütni pár szem krumplit, répát vagy tököt, esetleg céklát. Egy pár szem vadalmát szerzünk néha.

Drága Életem! (...) Határozottan az az érzésem már, hogy apa vagyok.

Ma **14-e van, vasárnap.** (...) Semmi kilátás a gyors hazajutásra, de azt tudjuk, hogy borzasztó vége lesz, ha itt kell maradni, ilyen körülmények között kell kitelelni. A legénység fele elhullik, mint ősszel a legyek. (...) Pedig még nincs tél! (...) Az elkeseredés kezd felütni vészt hozó fejét! (...) Pedig, ha karácsonyig nem jutunk haza, minden reményünk szétfoszlik, és ezek a halált hozó állapotok fognak bekövetkezni. Hát még egy fertőző betegség, kiütéses tífusz, pl. Borzasztó lenne bármi ilyesmi. (...) Hangulatunk, kedvünk múltóban, már ritka a nevetés, annál több a panaszos szó, a rimánkodás. Érdekes, a káromkodás itt már nem szokás. (...) Most vettem észre, hogy ide értem az imakönyvben: *Hallatlan dolog: – hogy te bárkit is gyámoltalanul magára hagyta!...* Szűz Anyám, segíts haza karácsonykor, Ámen. (...)

Drága Életem! Ismét elmúlt néhány nap. Kinn jártam, munkán. Az emberek holt fáradtak, élni akarásuk

nulla. Legjobb példa erre az, hogy a teherautó majdnem felborult velünk, rendes viszonyok között simán leugráltak volna, ők csak ültek, semmivel sem törődve, néztek. A kötőrőben hasonló példa. (...)

Azon töröm a fejemet – Édes – már napok óta: kisfiunk van-e vagy kislányunk. Nem baj ám a kislány sem, de jobb lenne egy kisfiú, és az az érzésem, az is. Istenem, csak már láthatnálak Benneteket. (...) Tegnap kint dolgoztunk, és nem kaptunk ebédet. Nyers káposztát szállított egy autó, ledobott párat, felfaltuk. Reggel 5-től este 8-ig nem ettünk, és homokbányában dolgoztunk, homokot termeltünk ki, és teherautóra raktuk egész nap, megállás nélkül. (...)

22-e van ma, éjjel szörnyű invázió volt, a poloskák nem bírtak megnyugodni, és emiatt mi sem. Késő éjjel aludtam el. Tegnap éjjel jobban aludtam és érdekes álmom volt (...). Álmomban kora reggel hazaértem, csendesen bementem kicsi szobánkba, és ott láttalak Édes, aludni, melletted egy Édes Kicsivel. Istenem, azt az örömet! Nézegettem a Picit, és nem tudtam megállapítani, fiú-e vagy lány. Amint ott térdeltem az ágy mellett, egyszer csak felébredtél. Azt mondtad, szóról szóra: Édes-apa, Te vagy itt? (...) Később a picikém is felébredt, előttem tisztába tetted és félreérthetetlenül megállapítottam, hogy kisfiú! Mennyire örültem Nektek!⁵ Istenem, mikor lesz ez valóság? Szeretlek, édes, végtelenül.

(...)

Okt. hó 25-e van, Édes Angyalom! (...) Itt ülünk szállásunkon a pokoli sötétségű barakkban. Egy omladozó, régi rom-épületben. Tegnap voltam munkán, ma itt benn vagyok. Itt ülnek az urak: Balla László alezredes úr (XII. ker. Ráth György u. 44.), épp sárgarépát eszik. Hamvas Gyula zászlós úrral (Zalaegerszeg, Wlassics Gy. u. 7. Posta). (...) Mellettem ül az asztalnál Zentarévi Gábor őrnagy úr (Miskolc, Eperjessy u. 3. I. em. 8.), épp mahorkavágással foglalatосkodik. (...) Bartha Andor ezredes úr a

legöregebb és legcsendesebb közöttünk. Varrogat, amint látom. Beteg szegény, most ugyan egy kicsit jobban van (Eger, Türk Frigyes u. 6.). (...) Kondek Géza alszik. El van ő is keseredve, de ügyesen leplezi. Ketten vagyunk együtt a régi gárdából.⁶ (...) A többi tag szintén vagy tétlenül ül, fekszik, alszik, vagy varr, mosogat 2 cseppben, ugyanis nincs víz, csak a konyha számára, annak is rendszertelenül. Így aztán néha éjjel vacsorázunk. Sokkal nagyobb baj, hogy itt már tél van. (...) Tegnap este nagyon hideg volt. (...) Éjszakánként – átfázásunk és a levesek miatt – 6-7-szer ki kell menni, és ilyenkor egy bokáig érő sártengeren kell keresztülmenni, a leghetetlenebb „WC”-hez. (...)

Október 28-án változás állt be fogolyéletünkben, 10 társammal kihelyeztek bennünket egy cukorgyárba. Megérkeztünk és szokatlan megkülönböztető bánásmódban részesítettek bennünket. Külön szobát kaptunk és délben 10 deka húst adtak, ebédhez főtt marha volt, Sorokpolány óta először ettünk 10 dkg-os hússzeletet. Vacsorára dupla köleskását kaptunk. Persze vízben megfőzve, de finom volt, mert nem leves volt. Egy éjszakát aludtunk ott, mert **okt. 29-én** 6 tiszt rabot, velem együtt, és 343 legénységet kihelyeztek egy kolhozba. Tegnap este érkezünk ide, Kondek is itt van. Ma már folyik a munka. (...)

Nagyon szeretlek Kisanyám! De sokat vagy eszembe a kicsivel együtt... Életem egyetlen örök álma, vágya beteljesült: gyermekem van, és nem láthatom, nem játszhatom vele, nem szoríthatom drága anyjával együtt magamhoz, nem dédelgethetem őket. Istenem, könyörülj rajtam. Segíts oda hozzájuk, a karácsonyfa tövébe. Drága kis Jézus! Legyek én az ő karácsonyi ajándékuk, és ők az enyém! (...) Isten, ki Úr vagy, akard, hogy valóban öröm legyen szent fiad érkezése az egész világon. Segítsd haza ezt a pusztuló tömeget, bocsásd meg vétkeinket, kegyelmezz nekünk, ne engedd, hogy szolgálid vigasza nélkül kelljen elpusztulnunk. (...) Ámen.

Tudom, Édes, Te is naponta ezért imádkozol. Az egész drága család ezért könyörög az Úrnak, az egész világon ez most a legnagyobb kérélem. (...)

Tudod, Édes, nagyon furcsa ez a fogolyélet. A táborban örök vigyáznak csuda módon az emberre, így kihelyezetten pedig senki sincs, aki őrködik, oda megy az ember, ahova akar. (...) Innét megszökni egyáltalán nem lenne tudomány. Egyszerűen felcsomagolna az ember és elindulna. Azonban a hazajutás a hosszú táv miatt kilátástalan. Ha valamelyikünk bírná a nyelvet, esetleg megpróbálkozhatna. Igaz, a hideg lehetetlenné tenne minden kísérletet. (...)

7-én, 8-án nagy nap lesz itt. Oroszország legnagyobb ünnepe. A forradalom évfordulója. Sokan vannak közöttünk, akik e naptól nagyon sokat várnak, én azt mondom, épp oly semmitmondó nap lesz, mint a többi, azzal a különbséggel, hogy – ígérték – talán munkaszünet lesz. Mindenesetre szép gesztus lenne generalisszimusz Sztálintól, ha azt mondaná, nincs többé hadifogoly, mindenki pasli damoj. A mesében így is lenne, de sajnos ez nem mese... Hogy itt mesébe illő dolgok történjenek, ez kizárt dolog. (...)

(...) Drága Életem! Jó néhány nap elmúlt utolsó írásom óta. Változás történt ismét, Kondek Gézával együtt bekerültem a gyárba, 12-én. Mindjárt éjjeli munkafelügyelő lettem, este 10-től reggel 6-ig. (...) Ma **vasárnap** van, **18-a**. Erősen közelgünk szent karácsony felé, de semmi komolyabb eredetű hírt nem kapunk hazajutásunkkal kapcsolatban. Pedig, hogy hazaérjünk, már jól el kellene indulnunk. A reményt – sajnos csak ez van – nem adom fel dec. 5-ig. (...)

Nov. 23. Drága Életem! Nagyon változatosak és eseménydúsak a napok. Tegnaplőtt jött egy orosz tiszt és a lengyeleket magával vitte. Mennek haza. Hogy kerültek ide??? Ma jött egy orosz tiszt ismét, és az osztrák, román,

cseh foglyokat viszi azonnal magával. Csak mi maradunk itt a németekkel. Nem értem! A végén kiderül, hogy az egyetlen bűnös a magyar királyi tisztikar. Mi dolgozunk legtöbbször Oroszország felépítésén. Érthetetlen. (...)

Azért itt jobban érezzük magunkat, mint Obojánban. Itt nincs davaj-legénység. Egy orosz főhadnagy a parancsnok, máshoz semmi közünk. Ő pedig jó ember. Nem sokat zavar bennünket. (...)

Nov. 26. Hétfő. (...) Itt mostanában egymás közt nem nagyon unatkozunk, mert nagyon érdekes természetű urak verődtek össze. Van 1-2 egészen fiatal zászlós, akik állandóan vitatkoznak. Itt a kötelező tisztelet a feljebbvaló iránt megszűnt hivatalosan. Illetve, a kényszerhelyzet szűnt meg. Így mindenki úgy viselkedik az idősebbekkel szemben, ahogy azt jólneveltsége diktálja. (...) Kondek Gézával csak jól megvagyunk. Egymás mellett fekszünk, aztán csak elbeszélgetünk. A többiek közül Barabás főhadnagy komolyabb, idősebb úr, a többiek gyerekek. Rakoncátlan gyerekek. Komolytalanok és nagyszájúak. Okoskodók mindenben. Tudod, Édes, nem vesződöm velük. A többiek szóváltásán, a vitákon csendesen elszórákozom.

Édes Szívem! Mostanában nagyon sokszor visszagondolok az együtt eltöltött utolsó időkre. Amikor megérkeztél **Tófejre**. Mennyire örültem. Istenem! Milyen boldogok voltunk... Aztán **Sárhida**. Milyen jó emberek voltak a házigazdáink! Milyen sár volt! **Pat**. Milyen szép volt a tó, csónakázás. Milyen jó ráchalat csináltál. Utolsó békés, szép emlékünk volt március 28., a születésnapom. De jó volt a rakott palacsinta, no és a bécsi szelet. Milyen kedves társaság volt. Morgen rőte, Mittelnacht. Szegény Géczy hol lehet? Angol fogságba került. Talán otthon van már? Azt hallottuk, az angolok hazaszállították magyar foglyaikat. 30-án a változás. 31-én búcsúzásunk, este az összetalálkozásunk. Amikor utánad mentem, a nálam

maradottakkal. Lóhátton, Kanizsa felé. Ez volt a jó Isten első nagy csodája, a mi találkozásunk. Mert, hogy az csoda volt, tény! Aztán a menekülés, katonanyelven a visszavonulás. Luttenberg (ágyban aludtunk). Elválásunk: Mallegendorf. Kisfalud, Wisch. Összetalálkozásunk. További menekülés: Ligist. Menet hazafelé. Lócsere. Szombathely! De sokszor elmondják itt a társaim, milyen marhák voltunk, hogy nem mentünk haza. Úgy hagytuk magunkat orrunknál fogva vezetni, mint a barmok. A vöröskeresztes nő: ne várjanak semmire, menjenek haza! Az ellenhang, Rozsnyai: bűdös k....! Szeretné, ha elfognának bennünket bumáska nélkül. Sorokpolány. Látogatásaid. Mikor utoljára 5 percig együtt voltunk és megsimogattam a kis Bucakot, már akkor szépen meglátszott. Május 12. volt. Emlékszel, Édes? Istenem, azóta már fél év elmúlt. Már a világon lévő Kisbucakot simogathatnám, ha otthon lennék. Na, majd karácsonykor! A kicsinek is lesz a karácsonyfa alatt valami? Ez a borzasztó, ami örületbe kerget: nem tudom, mi van Veletek. Van-e kicsi? Él-e? Te Édes, egészséges vagy-e. Simán ment-e a szülés? Borzalmas ezeket nem tudni.

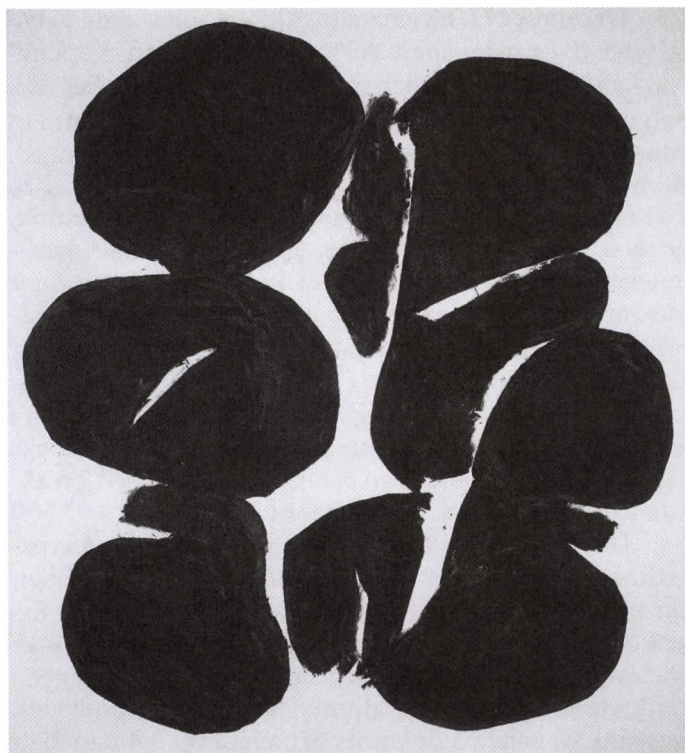
Ezek után már csak csúnya emlékeim vannak. Kivéve Viki néniel való találkozásom Budapesten. Szegény nagyon sírt. Olyan jó volt, amikor az ő áldott jó, szerető szívébe bepillantottam és megéreztem azt a végtelen szeretetet, ami felém sugárzott a bedrótzott ablakon keresztül. (Negyven tiszt a vagonban, 28 napig összezárva. Napi egy vödör moslék.) (...) Isten Veled, Édes, csókol a Te urad: Ferid

Nov. 29-e van. Édesem! Lehangothság okozta 2 napi hallgatásomat, ugyanis itt volt egy orosz százados egy orvosnővel, és megtartották a szabványos orvosi vizsgálatot. A százados nincs megelégedve a munkánkkal, mondta, hogyha nem dolgozunk jobban – mert hiszen mi vagyunk az okai a rossz munkának – elszállíttat bennünket

Szibériába, hogyha jól dolgozunk, hamar hazamegyünk. Szóval, még a további munkáktól teszi függővé hazamenetünk idejét. Amikor mi már indulásról beszélünk. No, de azért fel a fej! Még valamiről nem emlékeztem meg. Egy hegedű! Kecskés zászlós komámnak a tulajdonában. Egész úton együtt cipeltük, mentettük meg. Nagyon szépen játszik Karcsi, neki köszönhetjük kellemes perceinket. (...) Borzasztó itt az élet. Látjuk és tudjuk, hogy itt ránk semmi szükség nincsen. Csak kimegyünk az emberekkel és bejövünk velük, egy szót sem szólva egymáshoz. (...) A munkahelyen orosz a munkavezető, úgyhogy ránk semmi szükség. És ezt az oroszok is tudják. Sztálin generalisszimusz parancsa, a tiszt nem dolgozik. És ezt a nép rossz szemmel nézi. Talán a legénység közt is van ilyen.

Visszaemlékszem sok mindenre, ami az életben történt... és elmúlt. Pl. diákéletemben milyen sokszor gondoltam, másodéves képzős koromban, de jó lenne ötödévesnek lenni. Három év múlva, de bekövetkezett. Vagy pl. milyen jó lenne, ha a háborúnak vége volna. Évekig szenvedtünk, no meg a front, és bekövetkezett. Most is bekövetkezik a hazamenetel, s éppen úgy fogok rá viszagondolni, mint a diákévekre, a háborúra, frontra. (...)

1945. dec. 5. Az elmúlt napok történései eddigi fogásunk legszomorúbb korszaka. November 30-án tudunkra hozták, hogy szobánkat el kell hagynunk. Másnap csakugyan kiköltöztettek bennünket a legénység közé. 278-an lakunk egy hatalmas teremben, emeletes priccseken. 10-en egy kis magyar szigetet képeztünk. (...) Dec. 4-én reggel összehívott bennünket a főhadnagy és tudunkra adta, hogy két napig követ kell a tiszteknek törni, mert különben leáll a gyár. Tiltakoztunk ellene, de aztán egymás közt megállapodtunk, hogy a 2 napot végigdolgozzuk. (...) Vége rózsaszínű álmainknak. (...) Dec. 5. van, nem indulunk, most már itt fogunk karácsonyozni és szilveszterezni. Csendben, imádságban, munkában. (...)

HANTAI SIMON: MEUN, 1967
Olaj, vászon, 248×225cm (KMFA)

Csodálatosan megáldott a jó Isten nyugalommal. Tudok uralkodni magamon. Hatásom óriási a társakra... (...)

December 8. Drága Szívem! Most fejeztem be a szentmisét. Elimádkoztam. Ott ültem melletted az első padsorban, kicsi templomunkban. Eszembe jutott egész ifjúságom, kongreganista életem. 13 évvel ezelőtt, e napon, az avatásom, szép gyülekezetünk, jó lelkipásztorkunk. (...) Az utolsó misét Sorokpolányban hallgattuk. Holnap lépünk a 8. hónapos fogságunkba. (...)

December 11. Ez a hatalmas terem sötét, ablakai befalazva, üveg hiányában. Állandóan hideg van. Köpenyben kell lennünk, pokrócba burkolózva. 40 cm széles fekhelyünkön ülni sem lehet, mert a felső polc, az emelet nem engedi. Örökké félhomályban, nem is látjuk egymást. A múlt napokban répát raktunk le vagonokból, össze volt fagyva. (...) Ma hatalmas kalapáccsal követ törtünk, kezünk, lábunk majd lefagytak. (...) A legénység ruházata teljesen lerongyolódott. A 298 között nincs több mint maximum 40 ember, akinek jó a lábbelije. (...) A munkáról bejöttek és a betegek adják át a lábbelijüket azoknak, akik mennek munkára. (...) Óriási iramban megy a munka. A cukorgyár teljes energiával dolgozik, úgy, hogy az emberek napi 13-16 órát dolgoznak. A répa erősen fogy, a gyár e hónapban biztosan befejezi a munkát. Mi jön akkor, fogalmunk sincs. Borzalmasan fázom. (...)

December 16-a van. (...) Kondekkal erősen tervezgünk, lehetőségeket mérlegelünk, van itt egy német, aki tud oroszul és vele szeretnénk kezdeni valamit. Estétként tárgyalunk. Ő nappal érdeklődik a civilektől az utazási lehetőségek felől. Még semmi időről, sem egyéb konkrétumról nem tárgyaltunk. Nagyon tanácstalanok vagyunk és nehéz a dolgunk. Szerencsével 3-4 nap alatt Romániában lehetnénk, mint szabad emberek. Onnét már könnyűnek véljük a hazajutást. 800 km-ről van szó. Ezen kellene keresztüljutni. Csak egy baj van. Ha elcsúsznak bennünket: Szibéria! Ha maradunk, tán biztosabban, ha későbben is, hazaérünk. Viszont az az érzésünk, jövő ilyenkor előtt – legális úton – nem kerülünk haza. Ebben a hidegben valóban életpróba lenne a szökés. Mindent megfontolunk, és majd döntünk. (...)

Fogalmam nincs, mi lehet otthon. Hallottuk, hogy Bárdossyt és Imrédit felakasztották és még több főbüntöst. Tudunk a Kisgazdapárt győzelméről és örülünk neki. Erre is számítottunk. Egyébként milyen lehet ott-

hon az élet? Fogalmunk sincs. Az üzletekben van-e áru? Kíváncsi vagyok, kapod-e a fizetésem? Mert ez jár! Remélem, utánaéztél. Mi lehet a pengő értéke? Jobb-e már a pénz? Fogalmunk sincs semmiről, így még elméletben sem tudunk beleilleszkedni az otthoni életbe. (...) Számталanszor csókollak mindnyájatokat, kezedet és mindenedet csókolom, örökké szerető Ferid

Kurszk 1945. dec. 19. Drága Kisanyám! Megpróbáltatásunk egy újabb szakaszához értünk, melyet komolyan és joggal megpróbáltatásnak nevezhetünk. Tegnap du. otthagytuk RZSAVÁT, a cukorgyárat és 11 magyar tiszt, beérkeztünk Kurszkba. Valamikor 1942-ben május 10-én itt rakodtunk ki. Ebben látszik az élet megcsúfoló gúnya, most itt vagyunk, fogolytáborban. (...) Fűtés egyáltalán nincs. Aztán elrendelték, hogy a rendfokozati jelzéseket le kell vágni. Az is megtörtént. Megtudtuk, hogy itt a tisztek is dolgoznak, mint a legénység. Szóval, Édes, még ilyen rossz helyen nem voltunk. (...) Koszt: reggeli 3 deci fagyos krumplileves, ebéd, vacsora ua. Van itt 1400 fogoly, ebből 500 súlyos beteg, naponta 4-5 halott. Azt mondják, a múlt napokban 15-20 halott volt. Most már akaratlanul is arra kénytelen gondolni az ember – hiába hessegeti el a gondolatot –, hogy csendes elhullásra lettünk ítélve. Innét haza még nem ment senki, kivéve néhány beteg, valami alkalmi szerelvényel. (...) Miért nem mehetünk mi haza? A háború nem követelt annyi áldozatot, halottat, mint a fogság. Hát a jó Isten, nem tekint már le erre a nyomorult világra?

(...)

Dec. 23. Drága Életem! Halott fáradt vagyok ugyan, de nem mulaszthatom el, hogy ezen a napon ne írjam le, amit reggel óta érzek. Egész nap majd megőrülök. Minden percem otthon van, Veled. Mondhatom Szívem, hogy lélekben végigcsináltam az egy év előtti eseményeket, időrendi sorrendben. El akartam már hessegetni a gondolato-

kat, mert már alig bírtam zokogás nélkül, de hiába, percről percre végigéltem mindent. (...) Drága Szép Anyám, házasságunk évfordulóján odaszállok Hozzád, megcsókolom drága homlokod, könnyes szemed, és kívánok Neked olyan boldogságot, amilyen boldog még soha senki sem volt, mert nem szenvedett asszony még annyit, mint Te, Te kis hősöm, életem, mindenem. (...) Bocsásd meg, Édes, hogy miattam ennyit kell szenvedned, és feltétlenül bízz az Úristenben, aki most büntet ugyan bennünket, sok-sok bűneinkért, de feltétlen haza fog segíteni, érzem, nem hagy itt, és akkor, minden percem csak a Tiéd lesz. Drága anyám, jó éjszakát! (...) Aludj jól, és sohase feledd, hogy örökké csak Téged szeret és teérted él a jó urad, Ferid.

December 24. (...) Drága Szívem! Kívánom Neked szent karácsony estéjén, hogy a jóságos Isten áldjon meg Téged, az én és picinyeink örömére, hosszú, boldog étellel. Adja meg azt, hogy ez legyen életed utolsó boldogtalan karácsonya. (...) Most Ti biztosan ott álltok a karácsonyfa alatt és imádkoztok. Nekünk is lesz itt karácsonyfánk, ma este kis ünnepséggel, és holnap munkaszünet. Képzeld, az oroszok munkaszünetet adtak, pedig nekik nincs is most ünnepük. Megyek be a terembe, Édes, mert a magyarokból egy kis énekkart csináltam, és két éneket énekelünk: *Fel nagy öröme* és *Ó, gyönyörű, szép*. (...) Egész este Veletek leszek gondolatban. Szeretettel csókollak mindnyájatokat, kezedet csókolom, Ferid.

Dec. 26. Drága Életem! Karácsony másnapja van, otthon ilyenkor este mindig valami kis zajos összejövetel szokott lenni. Itt sajnós a nappalok zajosabbak. Tegnap, természetesen, a beígért pihenő elmaradt, reggeltől estig dolgoztunk (...). Nemrég értünk be, csak vacsoráztunk. Szóval, ettünk. Fél csajka moslékot. Az előbb került rám a sor az orvosi vizsgán, 3-as lettem. Miokarditist és reumát mondtam be. Meghallgatta az orvosnő a szívemet és beírta a 3-ast. Ez azt jelenti, hogy napi 6 órát kell dol-

goznom, nem 8-at. Ez a szabály. Hogy aztán mi lesz a gyakorlatban, majd meglátjuk. Az énekkar szereplése szépen sikerült. (...) Az egész előadás szép volt, mondják, én nem tudtam oda figyelni, mindig otthon voltam Köztetek. (...)

Dec. 28. Drága Kisangyalom! Dél lesz nemsokára, most ébredtem fel. Álmomban otthon voltam. Olyan tiszta volt az álmom, hogy amikor felébredtem, valódi csalódást éreztem. Jól voltakatok mindnyájan és sokat játszottunk a kicsi Bucakkal. Vadast ettünk zsemlegombóccal, igen jó volt. Nagyon sokat ettem, ezért volt olyan furcsa éhesen ébredni. Drágám! Örömhírt közlök Veled, nem kell nekem többször kimenni lapátolni, mert (...) kaptam egy írást, hogy csak egész könnyű munkára vagyok igénybe vehető. (...) Már ma nem kellett kimenni. Nagyon jót aludtam délig, e mellett a koszt mellett teljesen tönkrementem volna pár hét alatt. (...) A hazameneteli hírek teljesen elmaradoztak. Nincs már még csak rémhír sem. (...) Lehet, hogy éppen a nagy csendre valami következik. Tudod: így vigasztalom magamat, Édes! Jót tennél Te is, ha így vigasztalnád Magadat, nem vennéd a dolgot nagyon a szívedre. Látod, Édes, úgy kerültem én ide, optimisták voltunk, hittünk a mesének. Milyen szépen hazamehettünk volna. Kocsival Szombathelyről. De hát, hittünk. 13 000-en csak itt! Egy magyar tiszt nem hazudik, ha vöröscsillag van is a sapkáján. Hiába, az ember mindig tanul és tapasztal. Hogy hazudtak! Írást kaptok, mehettek haza. Ha hazajutok, azt sem bánom, hogy itt voltam. Tanul itt az ember. Ennek az iskolának is hasznát vesszük még az életben. Csak valami nyavalya el ne vigyen bennünket, mert itt naponta 4-5 halott csak van. (...)

Vagyunk 1300-an, ebből 600 beteg, 300 OK-s osztályozású, vagyis munkaképtelen, ezek közül halt meg tegnap három, jajszó nélkül. Elaludtak, végelgyengülésben. Kb. 3-400 dolgozó van összesen. (...) Öltözetlen, ét-

len emberek 20 fokos hidegben dolgoznak. Mit gondolsz, mennyi idő kell, hogy tönkremenjenek? (...)

December 31. Drága Szerelmes anyám! Megint olyan naphoz érkeztünk, amikor végtelenül fáj, százszor, ezerszer jobban, mint máskor a távollét. (...) Vajon mit is csinálsz éppen most, Édes? Egy csendesen sírdogáló, gyermekét simogató asszonyt látok lelki szemeim előtt, aki az urát nagyon, de nagyon haza várja. Te vagy az, Édes? Az egyetlen az egész világon, az egyetlen örömöm, hogy tudom, hogy nagyon szeretsz. Ez az egyetlen kincsem, gyönyöröm. Ezt őrzöm lelkemben, és ezért a szeretetért élek, szenvedek, ez ad értelmet az életnek, ezért féltém az életemet. Szilveszter este van. Karcsi barátom elhúzta mindegyikünk nótáját. Még mindig megvan a hegedűje. (...) Drága Kisanyám! Kívánok Neked egy boldogabb új esztendőt. (...) Aldjon meg benneteket a jósa-gos Isten, és hallgassa meg könyörgéseiteket. Kérem a jó Istent, áldja meg a magyart, jó kedvvel, bőséggel. Legyen végre minden család együtt. Szárítsa fel a könnyeket minden szenvedő arcáról, oszlasson el minden bánatot és árásson a világra isteni szeretetet. (...) Isten Veled, Édes. Légy boldog, a mielőbbi viszontlátásra, csókol Ferid.

1946. január 6. Drága Kisanyám! Ne haragudj, hogy ilyen későn köszöntlek az új esztendőben, de utolsó napjaim olyan bonyodalmasak és mozgalmasak voltak, hogy nem tudtam írni. Hogy előlről kezdjem. Már említettem a kis cédulát, Kizárólag könnyű munkára. Ezek után jelentkeztem a magyar parancsnoknál, Répási Sanyinál, aki egy oroszul tudó felvidéki (most már orosz terület) zászlósnál, aki azt mondta, maradjak csak nyugodtan itt bent és aludjak nagyokat. Itt kezdődött a jobb sorsom. Másnap aztán behívatott és említette, hallotta, hogy nagy zenész vagyok. Megcsinálhatnám a jövőmet. Egyvalamit kellene ismerni, zenekarra komponálni, betanítani, ez pedig a (mit gondolsz mi?) a *Cigánybáró*. Van Isten! Vál-

laltam. Papirost, vonalzó, ceruzát kaptam, meg helyet a stábon és egész éjszaka dolgoztam. (...) Reggel még, azon álmosan, fáradtan, bemutattak a 26 tagú német hivatásos zenekarból álló zenekarnak, az ungarisch kapellmeistert! Nagy határozottsággal elkezdtem a betanítást (...), korrigáltuk a kisebb tévedéseket, és a nyitány első fele 2 órán belül jól szólt. Néhány napra rá elkészült az egész mű, 35 perc lejátszási idővel. Tegnap este megvolt a premier. Óriási taps, óriási siker. (...) Visszavarratták rendfokozati jelzéseimet, kitüntetéseimet és meistar lettem. Előnyöm óriási: dupla kosztot kapok (melyet kiverekedtem a zenekarnak is, amiért nagyon szeretnek), dupla kását + halat (ha van). A zenekar teljes segítségével óriási tekintélyem lett, mint karnagynak. Látod, ilyen Szívem az élet. Most fizetődik vissza a zene iránti érdeklődésem és Hatvany Lajos tanár úr sikeres pedagógiája. Most aztán meleg zeneszobában komponálok, és a zenekarnak tanítom be a darabjaimat. Most készül egy másik egyveleg a *Lehár operettek*ből. (...) Képzeld Édes, milyen úr vagyok. Amíg kinn dolgozó tiszt társaim még sötétben sorakoznak és mennek ki munkára, cementet raknak ki vagonokból és hordanak raktárba, este egy merítést kapnak, addig én jóllakom. (...) A másik nagy esemény: szállást változtattunk. Egy másik barakkba kerültünk. A magyar parancsnok jelölte ki helyünket: Kecskését, Kondekét és az enyémet, 3 helyet a kályha mellett, villany alatt. Ez a barakkban a legjobb hely. (...) Nem akartam a zenekarhoz költözni, itt tudok segíteni a magyarokon, tiszttársaimon, ha kapok valamit (ennivalót, mahorkát). Édes Kisanyám! Most hála Istennek, a viszonyokhoz képest „jól” megy sorom. Lehet, hogy ennek köszönhetem hazatérésemet.

1946. január 7. Drága Szívem! (...) Este megvolt a díszelőadás. Amikor számom elején meghajoltam, már nagy tapsot kaptam. A szám után szünni nem akaró, óriási taps. Jutalmunk az előadás utáni kása, melyet a sze-

replők kaptak. Mindenki annyit, amennyi belefért. Én másfél csajkával ettem csak, de volt, aki 3-at. Egyszóval jól sikerült az est. (...) Ma hétfő van, reggel fél 7. Most jöttünk a reggelizésből. Elég jó ízű leves volt. Persze karnagyi sűrűséget kaptam. Már ismernek a szakácsok! Többet ér, mint 5 tábornok ismeretsége. Persze akadnak irigykedő szempillantások is. Most indultak ki munkára a fogolytársaim. Én pedig kitakarítottam és rövidesen nekilátok a következő slágerom előkészítéséhez. (...) Drága Anyám, nem tudom eléggé hangsúlyozni, mint jelent az ilyen időben nem kimenni, hanem melegben komponálni, hangszerelni. Kétségbeesett munka helyett élvezni. Élet a megbetegedés, a halál helyett. Most már biztos vagyok benne – újra meg újra érzem –, hogy a jó Isten mennyire szeret, hogyan segít, és hogy rövidesen haza is segít. Tehozzád, Édes! (...)

Na, az urak, kinn voltak dolgozni az állomáson, mondják, láttak egy szállítmányt, állítólag magyarok voltak, mentek haza. Volt ennél már igazabb hír a hazamenetelről, tavaly, aztán csend. Mindig így szokott lenni. Amikor közeledik egy dátum, csend. És jön egy új dátum. Kész. Ez mind tervszerűen, de mesterségesen kötött, megnyugtatóra szánt, bevetett hír.

Január 10. Ma kaptunk tisztí produktot, mostanában egész rendszeren adják. Naponta 1 ½ deka vaj, 2 csapott kanál cukor. Reggel 20 dkg és délben 20 dkg kenyeret. Uzsonnakor ettem meg a vaját az esti kenyérral, egész jól érzem most magam, ami az éhséget illeti. Mostanában előfordul, hogy nem vagyok éhes. (...)

Készül az új műsor. A *János vitézt* dolgozom fel, énekkel. Egy másik számot is csinállok: az *Egy kis itóka ha bennem van* című slágert. (...) Most kénytelen vagyok este és kora reggel dolgozni, ilyenkor ég a villany a fejem felett. (...) Éjjel dolgozom – legtöbbször –, nappal alszom. Itt minden fordítva van.

Édes Kicsinyem! Most már mindennap – szomorú szívvel, de – kevesebbet fogok írni, mert erősen fogynak a lapok. (...) Hazamegyek. Eljön az idő, mert el kell jönnie. Tűröm a lélek kínlódását, mely nagyobb a kiéhezett, szennyes, fáradt test szenvedésénél, melyre keményedéseket és kék-zöld foltokat tört a deszkapriccs, amitől fájnak a kiálló csontok, ahogy az ízület a hidegtől, megfázástól, reumától. A lélek szenved itt, szinte elfásult, érzéketlen a test, a lélek hazavágyik, azok után, akiket szeret, aki hiányzik. Semmit sem találsz itt, ami otthon természetes: a mindennapi eledel, a mindennapi szeretet. Itt csak DAVAJ van, kergetőzés, üldözés, káromkodás. (...) Add Uram, hogy megismerhessem, akit Te adtál nekünk, hogy láthassam, megfoghassam, magamhoz öleljem, drága anyjával együtt. Nem ezt a világot szántad nekem hála legyen ezért Neked. Szabadíts hát meg belőle. (...)

Január 14. Drága Szívem! Tegnapelőtt végtelen örömmel láttunk hozzá a levélíráshoz, ugyanis végre a sokat ígérgetett vöröskeresztes válaszos levlapok megérkeztek, és mindnyájan kaptunk egyet. Kevés reményünk van ugyan, hogy mostanában hazaér, de hát egyszer csak megkapjátok Édes, és tudtok rólunk. A választ igazán nem lenne jó itt megvárni, mert ahhoz, véleményem szerint jó pár hónap kell... (...)

1946. január 25. Drága Kicsi Szívem! 11 napja, hogy utoljára írtam Neked, takarékoskodom nagyon a hellyel, mert az az érzésem, hogy az ősz visz haza bennünket, de legalább a nyárvég. Múlt vasárnap nagy sikerem volt a hangversenyünkön. (...) A legnagyobb tapsot kaptam, háromszor kellett a számot előadnunk, szünni nem akaró tappsal jutalmazták műsorunkat. Az elmúlt hétfőn este szintén történt valami. A tábor magyar parancsnoka összehívta a magyarokat és bejelentette, hogy szeretné, ha alakítanánk egy magyar egyesületet. Azonnal meg is

alakítottuk a MAGYAR ANTIFASISZTA KÖRT. A kör vezetésével és egyben a tábor magyar propagandista teendőivel engem bíztak meg. Ismét egy óriási alap, itt benn maradásomra. (...) Tevékenykedem, de a melegen. A kórházban a betegeket látogatom. Papi teendőket végzek. Visszahozom az életet azokba, akik már lemondtak. Jó hangulatot teremtek a magyarok között. Ez a legnehezebb, mikor magam is legszívesebben sírni tudnék. Így bohóckodni, viccelődni, próbálja meg, aki még nem csinálta. (...)

1946. február 26. (...) Drága Kicsinyem, sajnos a hazamenetelről semmi hír. Rossz az annál több. Kiütéses tifusz a lágerban. Az oltásokat kapjuk. Tegnap kaptam a másodikat. A fertőtlenítés ész nélkül folyik. Tetű hála Istennek egy szem sincs. Reméljük, és úgy is látszik, sikerül megakadályozni. Biztosan sikerül. Ma volt az osztályozó vizsga, egy vén skatulya tartotta, 2-es lettem (csakugyan, szó, ami szó, most egész jó húsban vagyok). (...) A dupla kosztot már rég nem kapom. Most rettenetes a koszt. A zárlat miatt (flekktifusz) nem járhatnak ki dolgozni, és olyan kosztot is kapunk. Reggel, délben, este fél liter forró víz. Van benne néhány szem hajdina. Ma este aztán még kenyeret sem kaptunk, mert kifogyott. A barakkban nincs fűtés, ruhában alszunk. Egy pokrócunk van, a legénységnek még az sem. Borzasztó.

1946. március 1. Drága Kisanyám! Beköszöntött március, születésem hónapja, itt a tavasz. Egy év előtti események jutnak eszembe, azok a kedves kis községek, melyekben olyan boldogan éltünk. Sokat mesélek Karcsi barátomnak ezekről az időkről, olyan jól esik mesélni róluk. Olyan jó is most a múltból élni, hisz tervezgetni nem tudunk. Mert fogalmunk sincs, mi van otthon. Az újság, amit mi kapunk, érdekes. Az egyik helyen azt írja, a hadifoglyok semmi hátrányban nem részesülnek, ha hazajönnek. A másik helyen: állásaikat nem kapják vissza azok,

akik Nyugatra távoztak. Érthetetlen. Engem Kicsinyem, őszintén szólva, nem nagyon érdekel, mert kocsisra és kocsmárosra mindig lesz szükség, akkor pedig megélünk. Itt a lapátolást és földmunkát is megtanultam, vagonból kirakodó specialista vagyok, akár répát, akár szenet, salakot, akár homokot, égetett meszet kell „abládenolni”.

Újabb sikereim: egyveleg a *Marica grófnő*ből és egy Csárdás egyveleg, melyet most tanítok be. Hála Isten benn maradtam, mint a zenekar nélkülözhetetlen vezetője, meg mint propagandista. Most tehát a 2-es osztályzásom mellett sem kell kijárnom dolgozni. (...) Ma 9 halottja volt a tábornak. Van még néhány haldokló, igaz, ebben soha nincs hiány. Ha ez így megy, egy esztendőre biztosan elfogyunk. Nem lesz gond a szállítással, és otthon sem az állásadással. Nem kell majd félni tőlünk, hogy esetleg reakciósok leszünk. No, de most van egy bizodalunk, a békekötés. A békeszerződés aláírása után, tehát legkésőbb ősszel, hazamegyünk. (...) Sokszor eszembe jut Édes, amit mondottál a légitámadások alkalmával: „A jó Isten velünk, nem félek!” Én is úgy érzem, a jó Isten velem van, nem kell kétségbe esnem. És erős szent hitem: hazakerülök! És Veled én még egy boldog életet fogok végig élni, Kisanyám, a Bucakokkal, akiket a jó Istennek tetsző módon fogunk nevelni. Amelyik netán katona akar lenni, leküldjük idegenlégióba. Az én gyerekeim csak ott katonáskodhatnak. Másutt nem. Nagyon késő van már, búcsúzom Édes Kisanyám...

1946. március 4. Drága Kicsi Anyám! Bizony, nagyon hideget hozott a március. Olyan hideg van pár nap óta, hogy egész télen nem volt ilyen. Reumás lábaim fájnak is, ám. (...) Ma hallottam, hogy a főlágérbe jöttek válaszok a haza küldött lapokra. Istenem, de boldog lennék, ha én is kapnék Tőled. (...) Különben kicsi Szívem, unalmasan és éhesen telnek napjaink, a zárlat még mindig tart. Hála Isten, már tegnapelőtt megkaptuk a 3. oltást, és tetű sincs

egyáltalán, úgyhogy megnyugodtunk. Megbetegedés sincs már: tifusz megbetegedés. Egyéb, pl. végelgyengülés, végkimerülés, van elég. Ilyen fiatalon! Úgy érzem, a jó Isten megsegít, és akkor nem lesz semmi baj. Lassan megtelelik ez a kis imakönyv. Spórolok vele, nagyon. Ne haragudj, Édes, ezentúl röviden írok, inkább gyakrabban. Búcsúzom is. Gondolatban melletted vagyok, kívánok nyugodt, jó éjszakát, szép álmokat, csókol szerető férjed: Ferid.

Március 12. Drága Életem! Borzalmas március szakadt ránk. 10-én egész nap az udvaron, a napon sütkéreztünk és azt hittük, vége a télnek, itt a tavasz, két nap óta megállás nélküli hóvihár van. Borzalmas ÉK-i szél vágja a havat, szakadatlanul. Természetesen a munka folyik. Szegény gyerekek borzalmasan megfáznak odakinn. De mivel a baj sohasem jön egyedül, van egy óriási másik baj is. Ma sem reggel, sem délben nem kaptunk kenyeret. 400 grammal már tartoznak, amit nem fognak megadni. Most már 1 kg kenyérral károsodtunk. (...) Éhségtől, hidegtől szenvedünk, lelkileg gyötrődünk, ez már nem is szenvedés, ez már olyan, mint az ájult állapot. A fagy, ami a lelket körülveszi, ha kap egy kis forróságot – eszébe jut otthona, felesége, családja –, sisteregve pattogzik, török széjjel és a törött jég vágja, marja a lelket. A lélek, Istenem, és van, aki nem hisz benne. Nem hiszi, hogy van örökkévalóság, van Isten! Itt nagyon sok van ilyen. Érezzük ezt a tényt a bőrünkön. Szeretetlenség, részvétlenség, nincs szóanalom. Itt brigád van, munka van, lelketlenség. Adná Isten, hogy vége lenne ennek a borzalmas életnek. (...) Hála Isten, jó az egészségem. Ez biztos és fontos! Ha ez megmarad, hazajutok. Ha az idén nem, jövőre. Drága Kisanyám, remélem a kis Bucakkal együtt nagyon jól vagytok. Jó lenne, ha írtál volna, és megkapnám. Millió csók, szerető urad, Ferid

Március 25. Drága Kisanyám! Mióta nem írtam, sok esemény történt, melyekről beszámolok. Először is egy

érdekes dolog történt velem kb. 1 hete. Az itteni orosz instruktor hívott magához, kikutattak. Elvettek tőlem minden iratomat, csak a fényképeket és az imakönyvemet adták vissza. Kellemetlenül érintett a dolog, mert fogalmam sincs, miért történt, de már napirendre tértem felette. Az volt a különös, hogy név szerint, pont engem keresett, hívatott. (...) A másik újság: megvolt az orvosi vizsgálat és 2-es lettem. Hála Isten, valóban jó kondícióban vagyok. Valószínű, sőt biztos, hogy elsejétől nekem is ki kell mennem dolgozni. Na, de egy szavam sem lehet, mert a telet ott benn éltem végig. Ha bejön a jó idő, nem lesz rossz kijárni. De lehet, hogy meg tudom játszani, hogy nem kell. A jó Isten megsegít. Ahogy ő irányítja, úgy lesz jó. Gondoskodó kezét mindig érzem. Nem hagy el. A következő, csakugyan érdekesség, hogy az elmaradt 1 kg kenyeret napi 20 dkg-s pótlással megkaptuk. Jóllaktunk – majdnem – párszor. (...) Mostanában ellenőrzést várunk, és ilyenkor jó a koszt. Sűrű borsó, krumpli, korpaleveseket kapunk, és délben jó édes kását. Ma hajdinakása volt, de kitűnő. (...)

Állítólag Truman három követeléssel fordult az oroszokhoz. 1. hadifoglyokat engedje haza 2. zabra beszüntetése 3. német területek kiürítése. Ehhez kértek 3 hét időt. Nem tudom, Édes, bár igaz lenne. Churchill és Sztálin beszéde nagy izgalmat okozott táborunkban. De én csak annyit mondok, Isten őrizzen meg bennünket egy háborútól. (...) Most már csakugyan mindent megírtam, éjjel van, befejezem. Elimádkozom közös imánkat és elalszom. Te már, Édes, alszol. Remélem, a pici nem sír, jól megnevelted. Vagy tán nem hagyja magát? Álmodjál szépeket, kicsi Mindenem, kézcsókomat küldöm, számtalanszor csókollak, végtelenül szeretlek, a Te hűséges jó urad, Ferid.

Március 28. (...) Napsugaras, szép márciusi nap van, csupán a szél teszi zorddá, hideggé. Most szül.na-

pom du.-ján gondolatban hazamegyek. Érzem a langyos levegőt, látom a zöldellő, rügyező fákat, zöld határt. Mennyivel másabb minden. Melegebb lesz a szívem, mikor haza gondolkodok, és nem győzők hálát adni a jó Istennek, hogy az az én világom, az az enyém. (...) Délelőtt írtam Nektek lapot. Tábori válaszos levél, olyan gondolat írtam, remélem, megkapod. Már ez a harmadik. Már úgy szeretném egy lapodból megtudni, hogy megkaptad üzenetemet. (...)

Március 31. Drága Kisanyám! Elmúltott a március és mi még mindig itt vagyunk. Úgy látszik, már az 1 évet ki kell húzni fogságban. Ki hitte volna ezt tavaly ilyenkor? Szombathelyen keresztül, hazafelé menetelve. PAPIROSÉRT. Bár... no de hagyjuk. (...) Végtelenül szeretlek Benneteket. Búcsúzom, az éjjel fertőtlenítés volt, fáradt vagyok, lefekszem. De jó lenne a mi kis szobánkban! Melletted. Heverőnkön, paplannal, a jó melegben. Tejet inni, puha kenyérrrel. Rádiót hallgatni, hálóingben, tisztán, jószagúan és megcsókolni Téged, forrón, szerelmesen, Te Drága, Te Életem, Mindenem! Kezedet csókolom, a téged örökké rajongó urad: Ferid.

Április 11. Sebesen múlnak a napok egymás után. Hiába látszik olyan kilátástalannak, azért mégis minden nappal közelebb vagyunk a hazajutáshoz. Erdélyi Laci-tól ismét kaptam levelet. Olyan hangulatban ír, mint aki biztos, hogy máris indulunk haza. Legfeljebb 1-2 hónap már a fogság. Tegnap este egy nagyon jó újságot hallottam. Sajnos a forrást nem ismerem, újság vagy rádió, azt mondták, hogy Nagy Ferenc miniszterelnök és a külügyminiszter Gyöngyösi és valami hadifoglyokkal foglalkozó repülőgépen Moszkvába érkezett. Ha ez igaz, akkor rólunk tárgyaltak, és akkor csakugyan remélhetünk. Úgy érezzük mi már, hogy a magyar kormány egyáltalán nem törődik velünk, leírtak minket, mint a II. hadsereget. A többi nemzet foglyai milyen szépen elmentek

már haza. Csak pár román felejtődött itt, és a magyarok. No, de most komolyan reméljük, aratásra otthon leszünk. Komolyan úgy érzem, mire az imakönyv betelik, otthon leszünk. Spórolok vele, mert az úti élményeket is szeretném megörökíteni. Sőt, az utolsó lapot otthon szeretném teleírni. (...)

Április 13. Drága Kisanyám! Igaz, hogy a kormánydelegációnk 9-én, repülőgépen érkezett Moszkvába. Már a faliújságon minden magyar láthatja képen, Molotov és Dekamarov között Nagy Ferencet és Gyöngyösi Istvánt. Nézik is a bajtársak és reménykednek, könny csillog a szemükben. Az *Izvesztyijából* közölt kép és szöveg van kitéve, magyarra lefordítva. Valóban olyan fogadtatás volt, hogy nem hinné az ember. Egy kis, 8 milliós állam férfitit egy ilyen hatalmas birodalom ilyen megtisztelő, ünnepélyes fogadtatásban részesítse. (...) Amikor Répánszki Sanyival lefordítottam a szöveget, biztosra vettük, rólunk nem feledkezhetek el. Most már biztos, nem csak valószínű. (...) Most én is azt mondom, Kisanyám, ha erre fel sem megyünk haza, akkor soha. Ha most nem tudják elintézni, akkor az Isten legyen velünk irgalmas. Csoda jó a hangulat a magyar bajtársak körében. Én, mint propagandista azt mondom nekik, június végéig otthon leszünk, és hogy ne tévedjek, ezért imádkozom. Most, vagy soha. (...) Most tehát, ha megkezdődik a foglyok hazaszállítása, a jószívűség összeesik a jóakarattal, barátsággal és kötelességgel az oroszok részéről. Most sok függ attól is, hogy nyúztatók-e otthon eleget a minisztériumosokat érettünk. Tudom, ebben nem volt hiba. Szóval, Édesem, most ettől a látogatástól várjuk májusi hazaszállításunkat. Azt minden körülmények között várjuk, hogy Nagy nyilatkozik hazajutásunkról. Nem tudom elképzelni, hogy Sztálin elzárkózik a baráti magyar nép itt lévő hadifoglyainak elengedésétől, már csak azért is, mert végeredményben kevesen vagyunk a német tömeghez

viszonyítva és eltűnésünket a munka szempontjából észre sem veszik. Itt is 1000 német és 57 magyar van. A többi táborban is ilyen az arány. Mivel kevesen vagyunk, hazaszállításunk sem jelent gondot. Az egész kurszki körzet magyarjainak elég lesz a 30 vagonos szerelvény. Most nagyon izgulunk. Kítettük magunkat egy nagy csalódás bekövetkezettségének. Sokszor csalódtunk már, de ez egyike a legnagyobbaknak lesz, ha még júniusban is itt leszünk. Milyen jó Nektek, a rádióból rögtön értesültök mindenről. Millió csók, szeret nagyon, imád, urad, Ferid

Április 19. Drága Életem! Nagypéntek. Nem haragszik meg rám a jó Isten, ha nem böjtöltem, hisz eleget éhezünk. Megtöltöm naponta 3x a gyomromat korpás levesel, de mindig éhezem. No, de ez már csak nem változik meg, viszont megszokni nem lehet. Jóllakunk majd, csak otthon legyünk. (...) A jó Isten meghallgathatja az értem elmondott imákat, mert nagyon jól vagyok, viszonylag, a többi bajtárshoz képest. Pár nappal ezelőtt ugyanis az összes tiszték legénységgel keverve, 80-an elmentek innét, ide 120 km-re, vasutat építeni. (...) Egyedül maradtam magyar tiszt azok közül, akikkel együtt jöttünk. Csáki Laci hadapród őrmester és Scher Kálmán maradt itt még. Őt jó kommandóba sikerült betétetnem. Szegény fiúk, vajon hol hálhatnak. (...) Ma kaptunk friss újságot, ebben is az van, hogy milyen szép és nagylelkű cselekedet, hogy a SZU a magyar hadifoglyokat még a békeszerződés előtt hazaengedi. Írja. De nem vesszük észre. Nem kívánunk mi szállítást sem, csak engedne el bennünket. Igazán kíváncsi vagyok, mi fog történni a közeljövőben ill. egyáltalán, történik-e valami. A békeszerződés után – mondják – nincs hadifogoly. Nem tudom, akkor, ha júniusban csakugyan meglesz, és mi még itt leszünk, akkor fácánoknak fognak nevezni bennünket? Borzalmas, Kisanyám. Ez a csürhe német tömeg, ez a szállás, ez a koszt, ez az élet, ez az örökös davaj. Mintha nem is emberek len-

nénk. Istenem, egyszer tehessem be a lábam a mi kicsike szobánkba. Nem lesz nálam boldogabb a földkerekségen. Nagyon várom, hogy egy lapot kapjak tőled. Érzem, valamelyik lapomat megkaptad, tudsz rólam. (...) Befejezem Életem, Kisanyám! Kívánok Nektek nagyon boldog Húsvéti Ünnepeket, kezeidet csókolja sok-sok szeretettel, a pici Bucakot csókolom, Téged, Mindenem, örök szeretettel ölel, csókol, a Tehozzád vágyó szerető párod: Ferid

Május 6. Az első örömteli nap, mióta Oroszországban vagyok, Drága Kisanyám! (...) Parancsot kaptam a nacsalnyiktól, hogy a mai nap folyamán a magyarokat és a románokat egy barakkban gyűjtssem össze. Ez a jel: hazamegyünk! (...) Nem találom a helyem, mint az örült járok fel-alá, borzasztó izgalomban tart kétségem: Tisztek is? Mert tudod, Édes, mi történt 8 hónappal ezelőtt Iaşi-ban?! Ha az most is megismétlődik?! Nem, a jó Isten velem van. Nem hagy el. Az izgalomtól nem tudom folytatni...

(...)

Május 23. Drága Életem! Az este összejövetelünk volt, mely jól belenyúlt az éjszakába. 1 óra volt, hogy nyugovóra tértünk. Nem bírtam elaludni. Rágyújtottam egy cigarettára. Elszívtam. Majd imádkozni kezdtem. Ugyanúgy, ugyanazt, mint otthon szoktunk. Majd azután, hogy éretted imádkoztam, mint mostanában szoktam, a következőt imádkoztam: Édes jó Istenem, segítsd meg az én kisfiamat, majd elgondolkozva így imádkoztam tovább: Édes Istenem, minden este kisfiamért imádkozom, add, hogy valóban kisfiam legyen! Amint ezen tűnődöm, előttem áll Sándor és csak annyit mondott: gratulálok, fiad van! És kiment a barakkunkból. Nem tudom, ez most álom vagy valóság. Azonnal felkeltem, kimentem és láttam, itt a kenyeres autó, és felkerestem Dorogi nevű magyar sofőrt, akitől megtudtam, hogy 2 lapom van a főlágerben, beszéltek Erdélyi Lacival, aki újságolta nekik, hogy mindenki jól van otthon stb. Gon-

dolhatod, Édes, mit tudtam aludni, alig vártam a reggelt, mert tudtam, hogy el fogják hozni a lapot, még délelőtt. Valóban meg is kaptam. Együtt a III. 28-án és IV. 3-án írt lapjaidat. Mióta drága kezéd írását olvastam, nem tudok hová lenni a boldogságtól. Még hadifogságom dacára is életem legboldogabb napja ez a mai. (...)

Drága Tündéri anyám! Életem legboldogabb napján köszöntelek Téged. Köszönöm Neked, hogy világra hoztad legdrágább közös kincsünket, kicsi gyerekünket, kis Ferikét! Nem aggódom a jövő miatt, mert velünk az Úristen, ki imámat meghallgatta, és ismét jelét adta szeretetének: Atyai gondviselésének. Csodálatos, hogy milyen pontosan tudatta velem október 21-i álmomban, kisfiunk születését. Bizonyítja ez az imakönyv, rövidesen olvashatod. Az az érzésem, aratásra biztosan otthon leszek. Erre kérem a jó Istent, és ő megadja. Ez az első alkalom, amikor tudatosan búcsúzom tőletek, mindkettőtöket teljes apai szívem minden melegével csókollak, aludjatok jól, álmodj Édes szépeket, hogy Veled vagyok, végtelenül szeret a Te örökké hűséges férjed, Ferid.

Június 19. Drága Kisanyám! Rengeteg beszámolni-valóm van. Ne haragudj, hogy ilyen soká nem írtam, de olyan idők voltak ezek, hogy képtelen voltam írni, és idő sem volt rá. V. 27-én eljöttünk Bakuhof Lägerből, Kurszkból Riskovóra. Mindjárt megérted, hosszú hallgatásomat. Ide érkeztünk, azzal, hogy itt összegyűjtenek bennünket és megyünk haza. Valóban, mindennap érkeztek különböző helyekről magyarok és románok, úgyhogy pár héten belül 444-en lettünk. Természetesen kijártunk dolgozni, mert tudtuk, hogy ingyen nem etetnek bennünket. Dolgoztunk, mint a barmok, de szívesen tettük. Lassan aztán múlni kezdett a hazameneteli láz, és ma már úgy áll a do-

log, hogy hálát adnánk a jó Istennek, ha karácsonyra hazaezernénk. (...) Ne ijedj meg, Édes, szerencsétlenség történt velem. Egy sín esett a hüvelyk lábujjamra, és összezúzta. Már 5 napja nem járok ki dolgozni. Hála Isten nem olyan nagy a baj. Sokkal nagyobb, hogy semmi kilátás a hazamenetelre. (...) Talán otthon már befejeztétek az aratást. Amióta itt vagyok, szimpla koszt és nehéz fizikai munka reggeltől estig. 8 kilót fogytam. De nem is bánom, mert mint Ok-s, biztosan hazajutok, ősszel. A békeszerződéssel annyit vacakolnak, talán nem írják alá előbb, mint jövőre. Egye meg a fene a kormányunkat...

1946. december 31. Drága Egyetlen Kisanyám! Édes Kicsi Fiam! Félév eltelte után ismét megszólal az imakönyv, hogy tanúja legyen az én óriási nagy szeretetemnek, melylyel oly rengeteget gondolok Rátok. Szilveszter este van. Itt fekszem a riskovói láger kórházában, sebes lábammal. Csend és nyugalom van itt. Csak imádkozom, és rátok gondolok. Ma megajándékozott a jó Isten egy lapotokkal, melyet aug. 3-án Pápán írtatok. Végtelen örömmel szorongatom, olvasgatom és égető az én fájdalom, hogy nem lehetek köztetek. Ki hitte volna: 1947-et itt érjük. Ki tudja, mit hoz az újév? Február 10-én aláírják a békeszerződést, írja az Igaz Szó. De már ezt sem hiszem el. Húsvétig hazamegyünk, suttogják. De ki hiszi ezt el?! Egyszer hazamegyünk, egyszer biztos!!! De mikor?? Nem tudok rá feleletet adni. A hitet ölték ki belőlem. Életem, nagyon sokat imádkozom, csak így bírom idegekkel. (...) Isten veletek. Boldog viszontlátás az új esztendőben. És akkor bizonyára ez lesz a legboldogabb újesztendő. Szerető csók, Ferid.

1947. május 3. Drágám (...), gondolatban mindig köztetek voltam. Sajnos már épp egy hónapja nem kaptam postát, remélem, hétfőn. Most már pedig 2 is esedékes. (...) Már a fogságból nagyon elég. Végtelenül megszese vagyok Hozzatok. Fáj a szívem, fizikai fájdalommal, kiszakad a lelkem a mellemből.

(...) Minden rendben volna, csak már mennénk – mint Te is írtad, Édes. De semmi komolyabb rémhír. Ezek szerint már 20x el kellett volna mennünk. Legújabbán máj. 10-én megyünk. Aztán eljön a 10., és egy új dátum születik, de mi maradunk. 2 éves hitegetés után már... Befejezem Édes, mert a hátra lévő lapokon örömhírt szeretnék írni, a hazaindulást! Megörökíteni a pillanatot. Végtelen szeretettel csókollak Benneteket, a mielőbbi vizionlátás reményében: Feritek.

Kurszk – Kolozski – Kiev – Lemberg – Sztrigy – Staniszlau – Kolonea – Gernovic – Iasi – Marosesti – Irokien

VI. 8-án: És most!!! Itt ülünk a vagonban, Kondek Géza mellett ül és utazunk. Kisanyám! Berakodtunk a riskovói állomáson, hova gyalog ill. autón mentünk. 17-én értünk Focşaniba, és most várunk, hogy mikor öltöztetnek fel bennünket. Olyan rossz gúnyát kaptunk Kurszkból, hogy ezzel nem engednek tovább. Édes Kicsinyem! De nyugtalanul várom már innét az indulást. Pár nap és ismét együtt leszünk, ez vigasztal.

Jún. 26. 19 órakor ki az utolsó tábor kapuján.

Jún. 29-én 0.45-kor Biharkeresztúr, 7 h-kor Debrecen. De jó lenne, ha véletlenül Bpsten lennél, Édes?!!

Jegyzetek

¹ Előadó Mátyus Aliz, a napló írójának lánya. Részleteket a pápai Jókai Kör tagjai olvastak fel.

A napló az idei Könyvhéten a Helikon Kiadó gondozásában jelenik meg, *Imakönyvbe írt levelek. Orosz hadifogolynapló 1945–47* címmel.

² Mátyus Ferenc életrajza:

1920. március 28-án születik Pápán.

1939. október 1-től tanító, előbb Döbröntén, majd Pápán.

1940. december 5-én vonul be katonának, korengedéllyel, a 17. honvéd gyalogezred III. zászlóaljához, Zalaegerszegré.

1940 őszétől hadapród őrmester.

1942 májusában kerül hadműveleti területre: Kurszk, Matvejevka

1942 júniusában Nagyezüst Vitézségi Érmét kap (Tim-i áttörés); erőltetett menet a Donig, védőállás kiépítése.

1942. december 23-án kerül kórházba sebesüléssel, légnyomással.

1943. március 4-én visszakérül alakulatához Csáktornyára a II. zászlóaljhoz, itt zászlóalj-segédtszti beosztást kap. Vitézzé avatják, majd zászlóssá léptetik elő.

1944 áprilisában titkos megbízásban levante körzetparancsnokként Zalalövőre helyezik a feladattal, hogy egy meghatározott körzetben ismerkedjen meg a tartalékos tisztekkel, értelmiséggel, földbirtokosokkal, hogy egy angol ejtőernyős megszállás esetén kikre lehet számítani.

1944. június 4-én hadnagynak nevezik ki.

1944. december 8-án áthelyezik a körmendi Kiegészítő Parancsnokságra.

1944. december 23-án nősül Zalalövőn, felesége Czencz Alice.

1945. január 7-én szabadsága lejártával Sárhidára, Bakra, végül Patra megy – a Margitvonalban veszi át egy századnyi egység parancsnoklását.

1945. március 28-án ünneplik születésnapját, 22 órai takarodóval.

1945. március 29-én 0 órakor futárposta érkezett „Morgenröte” felhívással.

1945. március 30-án tömegesen menekülő német katonák rohtantak át védőállásukon.

1945. május 9-én vörös csillagos magyar hadnagy biztatására Sorokpolányban várták az igazolóbizottságot. Azzal tartották őket ott, hogy csak igazolópapírral térhetnek haza. Az elkülönített katonákat még mindig a papírra hivatkozva bevagonírozták. Az Mátyus Ferenc a hatodik turnusban indult: egy vagonban 40 tiszt, kétezres szerelvényben, 28 napos utazással, napi egy vödör híg moslékkal. Július 22-én érkeztek Iași-ba, „ahol is úgy estünk ki a vagonból. Szerencsénkre esett az eső, így nagy nehezen magunkhoz tértünk.”

1945. július 25-én 8 tisztársával Obojánba, majd Rzsavába viszik.

1945. december 23-án a kurszki vasúti táborba került, itt egy 28 tagú zenekar karnagya lett

1946. december 23-ától a riskovói haláltábor következett.

1947. március 25-én 44 kg-mal, lábszárfekélyvel került a kijevi hadifogolykórházba.

1947. június 19-én érkezett haza.

1950 áprilisában tanítói kinevezést kapott Pápasalamonban.

1959. augusztus 28-án kap katonai igazolványt.

1961. augusztus 28-án megfosztják rangjától.

1971. március 18-án a hadköteles nyilvántartásból törölték a felső korhatár elérése miatt.

³ Az orosz hadifogságban mindenki által megtanult kifejezés az ötösevel: popijáty. Az első világháborúban hadifogságba esett Mátyus Móric, a naplóiró apja szókincsében szintén szerepelt a kifejezés, bár lényegesen több orosz szó és kifejezés között. Igazololja ezt, hogy beszélt annyira a nyelvet, hogy megkísérelje fiát, a Sorokpolányból induló, Pápán áthaladó, s ott rövid időre megálló hadifogolyvonatból kiváltani. Az erre szánt aranyóra alkalmas váltságdíjnak bizonyult volna, de Mátyus Ferenc századost nem sikerült megtalálni.

⁴ A számok, a rövidítések a hely minél jobb kihasználását szolgálják, amire, mert az imakönyv szövege mellett csak felette, kétoldalt és alul adódik hely, s csak az új fejezetkezdéseknél ennél nagyobb a terület, ekkor még ez a technika is biztonságosnak látszik. Később, a veszély láttán, hogy az imakönyv betelik, a naplóirásban már újabb szempontok is érvényesülnek, végül annak érdekében, hogy belekerülhessen a megmenekülés és hazautazás ténye, az utolsó évről – kiemelt alkalmakat kivéve – semmi feljegyzés nincs, nem íródnak levelek, s egyáltalán semmi nem kerül rögzítésre.

⁵ Az álom valóban ifj. Mátyus Ferenc megszületésének napja: 1945. október 21.

⁶ Az egy barakkban elhelyezett tiszték nevének felsorolása mellett – hiába a Petőfi-hangulatot idéző helyzetkép – ott szerepel a lakcím, amin, ha minden jól ér véget levelezni lehet, de ez egyben az értesítési cím is, halál esetén.

1% METAFIZIKA

Rovat Szabados György emlékére

Írók tudósításai 1944. március 19-éről

Márai Sándor
Napló

Márciusi hó. Ötödik éve nem jártam külföldön. Ötödik éve mindig ugyanazok az emberek, ugyanaz a néhány utca, ugyanaz a sors, kellék, díszlet. S lehet, hogy évek telnek bele, míg újra láthatom a tengert vagy azt, ami Párizsból vagy Firenzéből megmarad. S lehet, hogy mindezt nem látom soha többé: bezár ez a sors, néhány utca, ez a környezet, s eltemet itt valamilyen erő, egy bomba, ellenség vagy betegség. S az ifjúság elmúlik közben, az úgynevezett „legjobb évek”. [...]

Bezárva az országba, amely ma még sértetlen, a házba, amely ma még sértetlen, a lakásba, amely ma áll még és az enyém, a pincébe, amely ma még sértetlen, s ahol elbújhatok a bombák elől: s mindezért térden állva kelle-ne hálát adni az Égnek, hogy így van. S adok is hálát, teli tudóval: nagyszerű és csodálatos, hogy így van.

Csak éppen érzem, hogy már nem bírom sokáig az egészszet. Ezt a bezártságot, reménytelenséget, a vinnyogó és szűkölő emberi aljasságot, mely körülvesz – minden hónappal rosszabbul bírom. Az utazás lehetősége megszűnt. De a halál lehetősége nem szűnt meg. A sárga bőrtáska, melyet óvóhelycsomagnak készítettem össze, éjjel-nappal ott áll ágyam mellett, egy váltás fehérneművel, kézirataimmal. Talán utazni is lehet e csomaggal – utazni, messzebb, mint vonaton. [...]

Most, mikor nap mint nap irtózatossá érve bombázzák Berlint, gondolnom kell e könyveimre. [...]

Ahogy múlik az élet, mind mélyebben, szenvedélyesebben, bensőségesebben érdekel az irodalom; s mind kevésbé érdekel az irodalmi élet.

Érzem, hogy valami ringat. Isten tenyere?... Mind-egy, néha szédülök.

Háború előtti, csacsi francia mozgókép a pesti mozi-
ban; a hős diplomata, s egyszerre hatalmas gépkocsijába
ül, végigsiet Párizs utcáin, a pályaudvarra megy, éppen
idejében érkezik, hogy beugorjon a pompás pullmanok-
ból összeállított „Paris-Genève” jelzésű vonat egyik há-
lókocsijába...

A képet nézem s olyan mélységes fájdalom, kétség-
beesés kísért meg, mint mikor egy kedves ember halálhí-
rét hallja az ember. Hol van már mindez? Ez az Európa,
a párizsi utcákkal, melyeken hatalmas gépkocsik suhan-
nak jólöltözött emberekkel, a pullmankocsikkal, melyek
dolgozó vagy szórakozó embereket szállítanak az euró-
pai városok között... Nincs többé sehol. Talán soha, soha
nem láthatom többé. [...]

Aztán arra gondolok, hogy én, az ember is meghalok;
miért ne haljanak meg a kövek, az életformák, a városok? [...]

„Soha kis nép nem üzent még hetykébben hadat
nagy hatalomnak, mint Magyarország a Szovjetnek...” –
írja egy svájci újság. Kis nép? A kis nép nem üzent hadat
senkinek. Még a nép nevében határozó országgyűlés sem
üzent hadat. Egy kis klikk üzent hadat, a nép és az or-
szággyűlés megkérdezése nélkül, néhány vak vagy becs-
vagyó katona és politikus. A nép megrendülten hallga-
tott. A fényképen, mely az országgyűlés termét ábrázolja
e pillanatban, mikor Bárdossy bejelenti az orosz hadüze-
netet, mindenki – a kormánytagok is – lehajtja a fejét.

Nyugtalan éj. Kétóránként felébredek. Félálomban
emberek hangját hallom, kikkel napközben beszéltem.

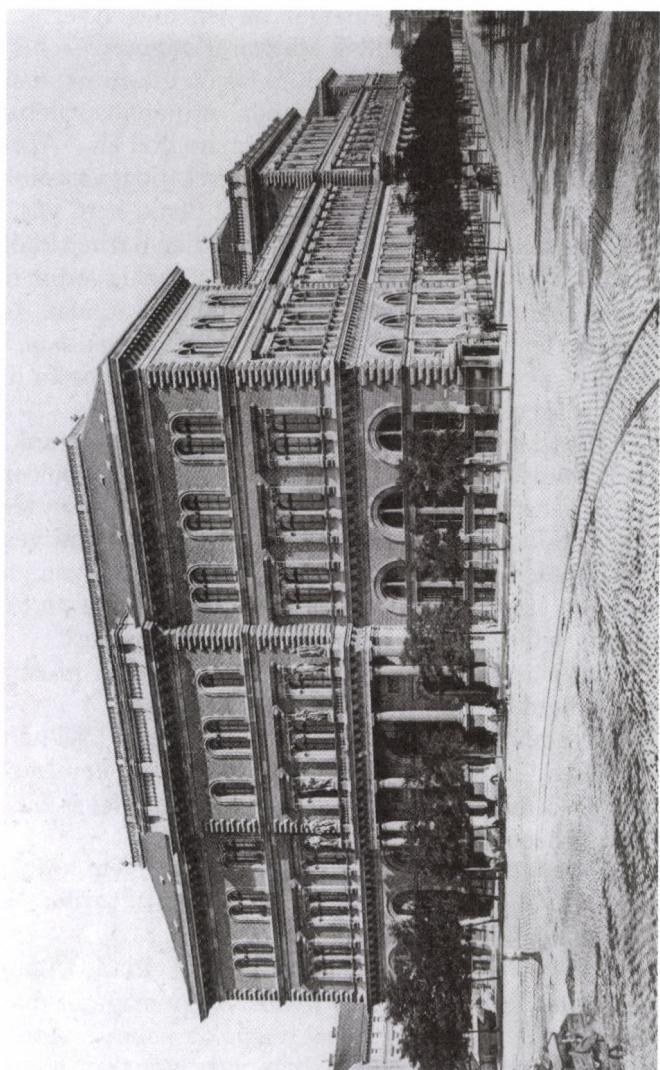
Vijjognak, nyögnek, sivalkodnak. A bombák. Az élet, a pénz, a lakás.

Igen, mindez halálos veszélyben. De mit hittetek, nyomorultak? Miben bízattok? Az állandósított erőszakban, az intézményesített agresszióban, a legalizált tyúktolvajlásban?... Minden ezért történt. S most csodálkoztok, hogy a világerők – melyek nem erkölcsösek, csak erősebbek – megmozdultak?

Az ámokfutó gép, amely gyilkol, nem hallgat meg többé semmiféle érvet. Csak a csoda segíthet. [...]

Hogyan él az ember egy városban, mely kijelentetten bombázási célpont? Ugyanúgy, mint máskor? Ez hazugság lenne. Egymilliós nagyváros, amely körül zuhannak a bombák és pusztulnak a környező milliós nagyvárosok – tegnap Szófiát bombázták, háromszor huszonnégy óra alatt, s Bécsset, két hét előtt Zágrábot stb. –, természetesen feszültségben él. Minden pillanatban várja mindenki, hogy bekövetkezik az, amit vár. Egyszerű látogatásokat bizonyos stratégiával kell végrehajtani – van-e a közelben túrhető óvóhely stb. –, mert a „zavaró repülés” jelzésére a város tökéletesen elsötétedik, a villamosok nem járnak, az ügyelgő és sétáló órákon át idegen kapualjak alá szorul. Otthon állandó készültség, rádióval, baráti telefonokkal, víz a fürdőkádban, homok az ajtók mellett, meleg ruha, óvóhelycsomag, hócipő az ágy közelében. Így élünk, s várjuk az elkerülhetlent.

S közben dolgozom. Ez magam számára is meglepő, nem vagyok „hős”, nem. Fantáziám túlságosan élénk ahhoz, hogy ne féljek. S mégis dolgozom, mindennap, a magam munkaterve szerint. Más kérdés, valóban odafigyelek-e arra, amit dolgozom? Értelmekkel igen, idegimmal valószínűleg nem. S lehet, hogy ez megérzik majd e hónapok munkáján.

Magyarország címerét két lebegő angyal tartja. Már csak e két angyalban bízom. Igaz, ez nem csekélység. [...]

A németek megszállták Magyarországot.

Negyedik napja Leányfalun. Hajón érkezünk, március végi hóesésben és szélviharban. A március valóban sajátos hónap; nem csak Caesar számára volt az. – Alkonyatkor érünk be egy parasztszekérrel, poggyászaikkal, a falu végén egy lakatlan házba. Senki nem vár; a tulajdonosok elutaztak messzire. A fűtetlen házban kitört ablakok, jeges szobák fogadnak. Fa akad az udvaron, de nedves, füstölögve ég. Mindez máskor barátságatlan, kedélytelen lenne. Most teljesen közömbös. *„Was mich nicht umbringt, macht mich stärker”* – mondta Nietzsche és dr. Göbbels. Egyetértünk.

A házban lassan berendezkedünk. Ételt hozatunk a közeli, falusi vendéglőből. Találok könyveket egy polcon, köztük néhány olvasni érdemeset is. Deák gyűjtését régi magyar asszonyok leveleiből. Hat évvel a mohácsi vész után Forgách Kata legnagyobb gondja volt, hogyan juttassa el a süldő disznót táborozó urához. Esik a hó. Az ablakból a Dunát látni, a vattás ködöt, semmi mást.

Csak a csoda segíthet. Van csoda, de azt hiszem, meg kell érdemelni.

Egy hete nem olvastam, nem dolgoztam. Éjjel néha kimerülten alszom, mint az agyonütött – az ember ott szedi hasonlatait, ahol a legközelebb találja –, fél éjszakát ébren fekszem a sötétben.

És mégis, egy hang – kinek a hangja? Nem tudom! Talán az őrangyal! – azt mondja, hogy még nincs itt a pillanat, mikor jogom van itthagyni az életet. [...]

Tahiban ér az április 13-i, délelőtti légiriadó. Az országút mentén állunk, az ég felhős. Nagy magasságban, láthatatlanul, félelmes robajjal húznak a nehéz amerikai bombázók Pest felé. Nyomukban olyan vonalsor marad az égen, mint a hangjegyfűzetek vonalai.

Vádra komp visz át; az aknaveszély megint időszerrű. (Néhány nap előtt a közelben futott aknára és süllyedt el az „Erzsébet királyné” nevű szalongőzös.) Este hatig csellengünk az állomás közelében. Sok, nyomorult, sárga csillagos zsidó, koldusok és trógerek a sárga csillaggal, melyre senki nem figyel. Az emberek, komoly tapintattal, iparkodnak nem látni a jelvényt.

Este Gyarmaton alszunk, harmadrangú, valóban gyarmati szállodában. Gyarmatról hajnalban Losoncra.

Ma elkobozták a zsidók minden vagyonát. Betiltottak minden tisztességes lapot. Budapestet rendszeresen bombázzák, sok a halott.

„Műsoromat – mint a rádió mostanában gyakran mondja – bizonytalan időre beszüntettem.”

Az ember bizonyos következetes sorrendben oszlatja fel életét: először a lakásomtól búcsúztam el, melyet távollétemben a bomba pusztít el, vagy a rekvirálók ülnek bele; aztán – s ez már fájdalmasabb – munkámtól és munkahelyeimtől. Aztán egy életformától: be kell rendezkednünk egyfajta nomád életre, nyeregben élni, mint a régi magyarok; aztán elbúcsúzik az ember sok mindentől, ami az élethez kötötte. Marad a teljes szabadság, kilátással a meglepőre, a váratlanra és a halálra.

(Forrás: Márai Sándor: *A teljes Napló 1943–1944, Helikon, Budapest, 2009, 181–187.*)

Németh Magda

Mélységből mélységbe

Sorsdöntő események körülményeire rendszerint élesen emlékezünk. Ilyen nap volt 1944. március 19-e, a német megszállás napja Magyarországon. Gyerekejjel is éreztem az esemény tragikus jelentőségét, az izgalmat.

Anyám értünk jött az Erzsébet Nőiskolába, ahol Judit húgommal voltunk bentlakók, és a bombázások elől rövidesen kivitt Felsőögdre apai nagyszüleimhez.

A felsőögdi napokból jól emlékszem a ragyogó napsütésben Budapest felé húzó, a magasban csillogó Liberátorokra, majd később a bombák becsapódásának tompa távoli morájára.

A felsőögdi, majd később a szilasi elhúzóadás azért is jelentős, mert ezután Németh László szinte sohasem tartózkodott folyamatosan 6-8 hónapot vagy hosszabb időt Budapesten, egészen betegsége súlyosbodásáig, azaz 1970-ig. Tehát gyakorlatilag megszűnt budapesti lakos lenni.

A megszállás híret Németh László a Törökvész úti lakásban kapta; Kristó Nagy István közölte telefonon. Lerohant a városba híreket gyűjteni. A történetet *Mezőszilas* című írásában folytatja, amint este hazafelé tart.

„[...] jó sötét volt már, amikor a Törökvész úti keresztől a homályban derengő kockaház felé kezdtem mereszteni a szemem; az ugyanis, hogy Nagy Istvánék akasztófával fenyegettek, egyáltalában nem volt biztosíték, hogy a németek vagy az uralomra került nyilasok (mert biztosra vettem, hogy ők kerülnek uralomra) meg ne emlékezzenek 1940-41-es szerepemről. A homály akkor bukta elém Illyést. Én a bal oldali járdán mentem, ő szembe, gondokba merültem, a széles út túlfelén. Illyés nyilván nem szokott erre sétálgatni, főként ilyen napon, s ilyen késő este. Ha szembejön, engem keresett. – Persze, ő még nagyobb gondban lehetett, mint én. – Gyula? – szól-
tam rá. – Laci, te vagy az? – meresztette arra ő is a szemét. Elmondta, hogy nem tud semmit, el van vágva a világtól. Darvasnál, aki szintén rózsadombi lakos volt, már volt, de azok is eltűntek valahová, azt gondolta, eljön hozzám, tanácskozzuk meg, mit kellene tennünk... Hívtam vissza, hogy jöjjön hozzánk. A ház magasában azonban: —

Gyerünk tovább – súgta hirtelen oda; két fiatalember ácsorgott a vaskapunál, s a ház kivilágított ablakát figyelte. Elég nagy pánikban siettünk tovább a Nagybányai út felé. Ott a vendéglő előtt volt egy telefonfülke, ahol azt gondoltuk, felhívjuk a házat, hogy mi folyik ott. A telefon nem akart működni. Illyés öklével verte a perselyt. Végül is jelentkeztek. Ella épp indulóban volt; vitte ki a gyerekeket Felsőgödre. Nem azért, mert az elfogatásomtól félt, hanem mert valaki azt mondta neki, hogy az angolok most már Budapestet is összbombázzák, mint Kölnt, s az Erzsébet-iskola, ahol a gyerekeink voltak, ott van a vasút mellett. Hívott, hogy menjünk mi is a Nyugatiba: az egész család ott találkozik.

A detektívekről, akik miatt mi nem mertünk bemenni, nem tudott semmit. Később derült ki, hogy két diák volt, akiket a külügy-minisztériumból küldtek azzal, hogy tűnjünk el valamerre. De látták a nélkülem vacsorázgató családot, s nem akarták megijeszteni. – Akkor hát döntünk el, együtt maradjunk-e – kérdezte Illyés a telefonfülke előtt a sötétben. – Van olyan felfogás is, hogy ilyenkor külön jobban megússza az ember – adta meg a gyávaságnak a látszattfelmentést is. Én azonban tudtam, hogy ez a felmentés látszólagos; az ő helyzete súlyosabb, mint az enyém; amikor hozzám jött, fedelet jött kérni, s ha a maga útjára küldöm, gyáva elutasításnak fog számítani. – Nem. Mért? Kijössz te is Felsőgödre – mondtam egyszerre véve erőt a megnőtt félelmen s orv diadalérzetemen...

Az erősen elsötétített Nyugati kék papírajai mögött már ott volt az egész család; a szabadság fölötti örömet a riadalom izgalmával leplező diákok is. A városból azonban nem volt olyan könnyű kikeveredni. Ezen az estén száz és száz házban folyt le olyanféle tanakodás, mint köztem és Illyés közt – s emberek ezrei húzódtak a vidék vagy jobb híján a budai erdők felé. A pályaudvarokon mindenkit igazoltattak, s az olyan vonatoknál, mint a mi-

énk, csak a helyiérdekű járatok bérlete vagy a kintlakás igazolása ment fel a gyanú alól. Az apósom azonban ismerős portásokon és harmadosztályú éttermen* át a népes családdal együtt minket is kicsúsztatott, s a kalauzok a vonatban a történelemtől meg nem rendítetten, az évtizedes szokás közönyével világítottak rá a jegyeinkre. Az ezután következő két-három nap alatt – a legnehezebbek, amiket Felsőgödön töltöttem –, úgy hiszem, igen alkalmas kísérleti alany lettem volna a különféle forrású izgalmak interferenciájának áttanulmányozására. A világtól teljesen el voltunk vágva, a rádió nem adott politikai híreket, az értesüléseknek ez a hiánya, mint egy légüres tér, mohón szívta magába a rémképeket. A nehéz kertkapu minden nyikorgására az ablaknál voltam, készen arra, hogy dobozom tapogatva a fürdőszobába zárkózzam. Illyés azon törte a fejét, hogy lehet öngyilkosságot elkövetni, ha már a kezükben vagyunk: ekkor osztottuk ketté a zsilettet, s dugtuk a cipőtalp repedésébe. Az izgalmak másik forrása Illyés volt. Én eleinte bújtatni próbáltam, eltitkolni, hogy itt van, de ő mindjárt az első délután áttámolygott a rejthelyül kijelölt szobájából az ebédlőbe, ahol a doktorné élvezte a Németh családdal a viszontlátást. – Hát maga? – nézett elámulva Illyésre, akit ismert, s akiről mind ez ideig nem hallott. Persze rögtön megértette, miről van szó...

A feszültségbe némi enyhülést Flóra látogatása hozott, aki diáklányos sapkájában s szürke kabátjában mint valami nemtő ide is kijött. Náluk idáig senki sem járt, arról sem hallott, hogy írók elfogtak volna, csak Kállay bujdosik a hírek szerint a rózsadombi török követségben...

Ő még kinn volt, amikor a nagy bejelentés előjátékaként a rádióban indulókat kezdtek játszani. Órákon át folyt az indulózás, a *Klapkától* az emlékezetes *Édes Erdélyig*

* Démusz János, Németh László apósa volt a pályaudvar éttermeinek bérlője.

— akkor tört ki rajtam az a roham, amit az *Égető Eszterben* mint Józsefét írtam le: vad dühvel kezdtem magam is énekelni, táncolni ezeket az idegvillanyozó dallamokat.

Kormánylista még sosem okozott olyan megkönnyebbülést, mint ez. Már az is, hogy nem Szálasi nevével kezdődött. Ezt is ismerem – mondta Illyés a harmadik vagy negyedik névnél; ehhez baj esetén el lehet menni.

De maga az, hogy a kormányzó a helyén maradt, miniszterek az ő embereiből toborzódtak, számunkra legalább tizedére csökkentette a veszélyt. Flóra mindjárt vitte az urát, ha nem is haza, de egy rokoni búvóhelyre, a rizstermesztő Ferenczy unokatestvéréhez. Annak, hogy ezt a néhány veszélyes napot együtt töltöttük, fontos következményei lettek. Ezután nemhogy leszakadni nem iparkodott rólam, sőt valóságos véd- és dacszövetségben állt velünk a veszélyek idejére, s Flóra támogatta ebben. [...]

(Forrás: Németh Magda: *Mélységből mélységbe. Németh László és családja, 1944–1945, Nap Kiadó, 2010, 7–11.*)

Illyés Gyula
A Nyugat vége

...a folyóirattól való megválásom szinte kiáltóan színpadszerű volt, csaknem oly harsányan „történelmi”, akár egy romantikus dráma végjelenete, amelynek szokvány határosságát az ember csak tréfával vegyítve tudja elviselni.

A német megszállás napján, 1944. március 19-én, délben, annak a szemlőhegyi családi háznak a kapuján, ahol ma is lakom, becsöngetett M. Gy. barátom. A szomszéd utcában lakott. Azzal jött, hogy miként őt, félős, hogy a németek engem is keresni fognak. Tanácsos tehát nem otthon töltenünk legalábbis a most következő hetet.

Irattáskáját föllebbentve mutatta, hogy ő – irományait összecsomagolván – már megy is el hazulról.

Hihetetlennek tartottam. Nem éreztem magam oly fontos személyiségnek. De a délután folyamán a baljóslatú értesüések szaporodtak. A városból már csak igazolás után lehetett kimenni. A rémlátás – akár a villamosság – két pólus közt kerengve kap igazán erőre. Németh Lászlóval, aki szintén a közelben lakott, estefelé úgy döntötünk, kimegyünk Gödre, a szüleihez.

Ipa révén a Nyugatin igazolás nélkül is vonatba szállhattunk. Nem rémlátás volt, amit odamenet láttunk. Lent a városban rabszállító gépkocsik száguldoztak.

Gödön közös véleményünk ez volt: a megszállás nekünk egyénileg tán katasztrófa lesz. De az országnak ez a kevésbé rossz „út”. A gyalázat mélyébe még látszólag sem önszántából, hanem idegen erő lökésétől-rúgásától zuhan.

A Sztójay-kormány megalakulása ezt a bölcs mondást megfordította. Mi tán megmaradunk, de az ország elvész.

Az ország immár menthetetlen becsülete helyett tehát legalább az egyén mentse a becsületét.

Vagyis, amíg itt Hitleré a szó, mi nem szólhatunk. Legfeljebb tettel.

A Sztójay-kormány megalakulásának harmad- vagy negyednapján ezzel a gondolattal jöttem vissza Pestre. Pusztán azért, hogy rendbe tegyem abbahagyott ügyeimet, elsősorban a *Magyar Csillag*ét. A dolog előkészítésére – így a *Magyar Csillag* szerkesztőségének összehívására – feleségemet kértem meg. Némethnével napot váltva járt ki hozzánk Gödre.

A fenyegetetés legkisebb érzete nélkül mentem végig a városon. Elképzelhetetlennek tartottam még mindig, hogy atyáim országának szívében baj érhesen. Hogy oly fontos – történeti – személy vagyok.

Gellért Oszkár és a két segédszerkesztő: Örley István és Keresztury Dezső a szerkesztőséghez legközelebb

MAGYAR KIRÁLYI DALSZÍNHÁZ, MA MAGYAR
ÁLLAMI OPERAHÁZ (FK)

eső kávéházban, a „Parlament”-ben várt rám. Ott volt az Arany János utca s az akkori Vilmos császár út sarkán. A pályaudvarról egyenest odamentem.

Jóformán csak üdvözlöttük egymást; az ilyenkor szokásos hír- és találgatáscsere elején tarthattunk, mert a váratlan és meglepő esemény, amely az egész találkozás helyszínét, arcait, mondatait kivételesen s oly színpadszerű élességgel megőrizte emlékezetemben, épp akkor kezdődött, amikor a pincér elem tette a kávé.

Az történt, hogy Gellért Oszkár fia, az, aki akkor a szerkesztőség adminisztrációs munkáját végezte, egyszer csak ott állt az asztalnál, és csaknem papírfehéren, a vészes hírt hozó követek döbbenetével azt mondta felém fordulva:

– Egy csendőr százados keres.

– Hol?

– Fönt a szerkesztőségben.

– Most?

– Most.

Semmiféle csendőr százados ismerősöm nem volt.

Megkérdeztem, már állva:

– Hivatalosan? Fegyveresen?

– Fegyveresen. Igen szigorúan – mondta az ifjú Gel-
lért, s úgy tekintett hátra, az ajtó felé, hogy az embernek
akaratlan is a csendőr belépését kellett várnia.

– Fölrírta a lakáscímedet is.

Nem lehetett kételyem.

Őszintén szólva először is elrösteltem magam, a
történelmi, azaz színpadszerű pillanat, a hazafias tabló
hibátlansága miatt.

Ott volt előttem – már szintén talpon – három hű
harci társam, némán a rettenettől, három férfi, akit be-
csültem is, szerettem is. Olyan voltam, mint a menekülő,
az épp csónakba lépő Kossuth, az olajnyomaton. Mert
hisz a valóságban Kossuth Lajos nem csónakon, hanem
kocsin hagyta el a hazát.

Valamennyiünk közül a legfiatalabbat, Örleyt bé-
nította legkevésbé a félelem, az olajnyomattól. Melegen
átölelt, ő valóban utoljára.

Visszaöleltem, de közben a pincér után néztem, aki
mellesleg szintén írt verseket. S mivel messze, az óriási
terem végében volt, Keresztury ölelése után ezt mon-
dta, kényszerű nevetéssel:

– Fizessétek ki a kávé! S ha valami mégis történ-
nék... hadd legyen ez az „utolsó” szavam.

A nemzetnek persze.

S azzal mentem ki, igyekezve minél hétköznapi-
ban, emberiben.

Ez március 23-a vagy 24-e lehetett.

Gellért Oszkárt ezután csak egy év múlva láttam viszont. A *Magyar Csillag* következő, április 1-i számát, amelynek a munka rendje szerint ekkor már nyomás alatt kellett lennie, ugyancsak ekkor – egy év múlva – láttam újra. Nem akkoriban.

Más gondom volt. Kimentem az utcára és – csodás hatás – végre ismert férfinak éreztem magam. Minden szemről azt hittem, engem fürkészhet.

Semmiféle használható vagy hamis iratom nem volt. Viszont tárcám vizsgálata közben fölfedeztem, hogy kivételesen alig van nálam valami pénz. Nem írásból éltem, nem is szerkesztésből; abból, hogy hivatalnok voltam, a Nemzeti Bankban.

Betelefonáltam oda, egy jó barát kartársamnak.

Azt felelte – könnyed francia mondatokban –, hogy ott is épp most keres egy csendőr. Elvitte a lakásom címét.

Így haza egyelőre nem telefonáltam.

Ott álltam az akkori gróf Tisza István utcán, még egyre félig józanodván csak rá, mi is történt velem, őseim országának fővárosában.

Azt hiszem, más gondom volt, mint az, hogy irodalmi működésem ügyében megváltoztassam-e gödi álláspontomat. Nyilván illuzórikus is lett volna. Behúzódtam egy kapuba, s máson törtem, de ugyancsak, a fejem. Hova meneküljek, azon.

Ezt véltem hasznosnak elmondani Gellért Oszkár emlékirásának kiegészítésére.

Az olvasó kíváncsiságára pedig, ha netán felajzottam, záradékul csak azt, hogy ott annak a Tisza István utcai kapunak dánieli oroszlánbarlang-mélyiségében ért életem első latolgotásra méltó csodája.

A túlsó járdán egyszerre csak – a gazdatisztek zöld lódenkabátjában, jelvényes kalapjában – egyik unokatestvéremet, anyám húgának velem egyívású, hozzám hasonlóan Rácegresen született fiát pillantottam meg.

Aki akkor – úgy tudtam – az ország másik felében, egy Bihar megyei pusztán élt, Sarkad mellett.

Akárhol élt is, most ott ment.

Gyerekként volt egy füttyjelünk.

Ő hívta fel a feleségemet.

A csendőr százados lakásomon is megjelent.

Később kiderült, hogy ez a keresés utánam nem volt veszélyes, sőt jóakarátúan épp a később bekövetkezett veszélytől igyekezett eleve megmenteni: a százados, az ellenállás tagjaként* épp arra akart figyelmeztetni, hogy listán lévén, rejtőzzem el.

A *Magyar Csillag* április 15-i száma? A megjelenés betiltásának kiprovakálása?

Két nap múlva már engem magamat tiltott el bárhol való megjelenéstől egy kedvesen erélyes nagynéni hangja, egy vidéki szűk tanítóház éléskamrájában.

(Forrás: *Illyés Gyula: Iránytűvel, II. kötet, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975, 175–180.*)

VÁLOGATTA KODOLÁNYI JUDIT

* Mint később kiderült, a százados Dienes András volt, a későbbi Petőfi-kutató.

SZÁVAI CSÁBÍTÓ ÖRVÉNYEI

A Magyar Szemle Könyvek sorozat legújabb kötetének címe: *Pascal örvénye avagy a progresszió hullahegyei*, szerzője Szávai János irodalomtörténész. A könyv borítója már első látásra a mondanivaló hangulatát idézi. A cím alatt világos alapon egy színpompás – első látásra gondúzó – festmény invitál a Szajna partjára, ám a bal felső sarokban nyugtalanító mélykék felhők örvénylenek fenyegetően a kép közepe felé, a Conciagerie morgorva, sok francia Jónást magába nyelő épületkolosszusára irányítva a tekintetet.

Hálátlan az összehasonlító irodalomtudós „szakmája”: a művész *alkotó-szenvedélye*, illetve annak *formába* öntése közt ő csak az összekötő és. De az ő értelmező altruizmusa nélkülözhetetlen a naiv olvasók számára, akik némelyikében ott szunnyad egy későbbi író.¹ Neki köszönhetjük a mű második, esetleg a harmadik olvasatát, s így a mélyebb önismeretet, a szembesítéseket. Szávai János glédába szedett kisebb írásai, esszéi, gondolatfutamai, olvasónaplói, interjúi – így együtt – egy jól ácsolt kilátónak tűnnek, ahonnan visszatekinthetünk a szerző kivételesen gazdag életútjára, munkásságára, könyveire, de ugyanakkor előre is nézünk, és önző olvasóként kémeleljük a jövőt: a csak tőle várható emlékiratot, naplót vagy valami ehhez hasonlót.

Szenvedély és forma: memoárt remélni a memoárok doc-tusától.² E kötetben a szerző akarva-akaratlan letér szakmai könyvekkel mérhető életútjáról, s így az olvasó maga elé képzelheti a kezét, ahogy ír, az arcát, amelyet addig a kiváló egyetemi tanár, a példás nagykövet, Céline műveit magyarra átültető műfordító, az irodalmi művek példás értelmezőjének szerep követelte maszk takart. Egy közvetlenebb hangú, magáról is szót ejtő szerzővel találkozhat az első olvasó, vagy a szerző korábbi munkásságát ismerő érdeklődő. A könyv címe Szávai életfilozófiáját jeleníti meg, amely szerint – Rilkével szólva – „bizonytalanul vagyunk mi otthon a megfejtett világban”.

A kötet képes arra, hogy felhívja a figyelmet szerzője korábbi, a szakmaiság jegyében született könyveire, vagy a „miért szép és miért nélkülözhetetlen?” kérdés jegyében született írásainak elolvasására. Ez történt velem is, aki – hogy beszédhelyzetemet tisztázzam – a filozófia- és politikatörténész érdeklődésével közelítettem a könyvhöz, és kezdetben arra voltam kíváncsi, hogy mit ír a kor kiemelkedő személyiségeiről: Illyés Gyuláról, Gyergyai Józsefről, Jean Starobinskyról, Jean-Marie Lustigerről vagy Antall Józsefről. Jó szándékkal ajánlhatom figyelmébe azoknak is, akik – eltérően tőlem – az összehasonlító irodalomtörténetben avatottabb olvasóként kíváncsiak Szávai János műértelmezései és kivételes élettapasztalatai mögött fölsejlő bölcsességére. Pascal gondolatvilágából azt az aforizmat emeli ki a szerző, miszerint az ember valaha boldog volt, de most csak a hiányt érzi, azt próbálja pótolni: ki a hatalommal, ki a különlegességekkel vagy a tudománnyal, ki a kéjjel. Mindhiába: a hiányt, a tátongó szakadékot, a lába alatt örvénylő mélységet nem tudja sem feltölteni, sem átugorni. Descartes nagy ellenfelének aforisztikus gondolatát ugyan egy Baudelaire-vers kapcsán említi, de azzal, hogy a kötete élére helyezte őt, könyvének metaforájává emelte.

A nyolcvanas évek elején egy, az általa szerkesztett, novellaértelmezéseket tartalmazó kötet előszavában Szávai János azt írta: ha az értékes művek elsődrendű sajátossága a *jelentéssűrűség*, akkor az értelmezés nélkülözhetetlen, hiszen a jelentések teljes gazdagságát csakis a mű figyelmesebb vizsgálata nyomán közelíthetjük meg.³ A *Pascal örvényében* a jelentéssűrűség hatványozottan van jelen. Már a cím is vallomásra késztet engem, az olvasót: egy olyan, az ötvenes évek végén született generációhoz tartozom, amely a nagy művek elé írt kimagyarázó és eligazító előszavakon kérődzve nyelte félre és köhögte vissza az elidegenített és hidegen tált szellemi teljesítményeket. A kilencvenes évektől egy újabb, a zsugorodó Gutenberg-galaxis keltette űr vesz körül minket, ahol a kimondott, a leírt vagy az adott szó értékvesztése a kultúra értékvesztését vonja maga után, de amelyben – Szávai szerint – a blogbejegyzés és a blognapló egyfajta reménysugár lehet a jövőre nézve. Az európai kultúra egyértelműen a Szóra, a Logoszra épül, ezért a Szó értékvesztése ennek a kultúrának

az értékvesztését vonja maga után. A blog, ha teljesen új módon is, újból a szót helyezi világunk centrumába – véli az összehasonlító irodalomtörténész, a párizsi IV-Sorbonne és az ELTE professzora, az új, immár 20. kötetében, amely kivételesen gazdag – irodalmi, történeti, művészeti–tematikát foglal magában.

Pascal reflexiói közt több éles riposztot találunk Descartes filozófiájára válaszul, aki a gondolkodás tárgyáról a gondolkodó lényre irányította a figyelmet. A bizonyosság arkhimédeszi pontját megtaláló Descartes, akinek a „gondolkodom, tehát vagyok” Én-je generációról generációra silányodott, és a 20. század végére a laikus skolasztikusok érvkészletében már a politikailag korrekt vallás, a neoliberais progresszió reklámszava lett. Erre utal a *progresszió hullahegyei* alcím is, amely a szerző Bergyajev-olvasónaplójából került a kötet élére. Amióta az eszemet tudom, a haladás szóval bombáztak – méltatlanodik a szerző, majd így folytatja: „A kereszténység ugyanis feltámadást ígér, s ez az ígélet mindenkinek szól. A progresszió viszont a mindenkori jelen emberiségének önfeláldozását követeli a jövő hasznélvezői érdekében. A csúcsra, ahová a progresszió igyekszik, mondja az orosz filozófus, hullahegyeken át vezet az út.”

Nem hiszem, hogy nyugat-európai, Wilhelm Meister-i tanulóéveiben – melyek során jó néhány „epizódja volt a genfi tavn” Jean Starobinski és más mesterek társaságában –, vagy párizsi nagykövetként a szerző ne találkozott volna külföldön is a progresszió hamis narratívájával. Szolzszenyicinnel szólva, ha a kapitalizmust és a szocializmust nem érinti meg Isten lehelete, és nem korlátozza emberi lelkiismeret, akkor mind a két rendszer visszataszító. Bergyajevvel szólva – Szávai interpretációjában – a kommunizmus és a kapitalizmus nem ellentétes egymással, a kettő ugyanazon éremnek a színe és visszája, hiszen mind a kettő a materializmusra épül és mindkettő megbillenti a szellemi és anyagi világ közti egyensúlyt. Csak olyan rendszer tudja megtartani az emberiséget, amelyben a szellemi világ ismét megfelelő súllyal van jelen.

A pascali úr, a szakadék vagy az örvény léte nyomasztó és felelősségre int. Nekem Kemény Zsigmond szavait juttatja eszembe, miszerint, ha az ember sokáig tekint az örvénybe, az

visszanéz rá. Vagyis, a kor romantikus megfogalmazásában: magába rántja. A csábító örvény szókapcsolatot azért választottam recenzióm címéül, mert e kötet visszahúzott Szávai János életének közel- és félmúltjába, s így elolvastatta velem a számomra ismeretlen könyveit. Csábított a feladat, hogy rekonstruáljam magamnak a szerző pályáivét. Pedig kezdetben, az 1987–90 között zajló magyar forradalmi élményeiről, Antall József miniszterelnökről, a szerző párizsi nagyköveti élményeiről, a *Céline* fordítása közben felmerülő műhelygondjairól akartam olvasni. Már csak ezen írásokért is érdemes kézbe venni a könyvet. Leszámítva a Martin du Gard világáról és André Malraux szellemi portréjáról írt könyveket, bevallom, nekem – akinek a kilencvenes évek elejéig erdélyi filozófiatanárként a budapesti nagykönyvtárakról csak misztikus látomásaim voltak – csupán két Szávai-könyv járt a kezemben: Szávai Nándor: *Emberek és művek* című esszékötetete és Szávai János: *Az önéletírás* című könyve. Az előbbi élményszerűen vezetett be a francia irodalomba, ez utóbbi olvasmányos, lényegre törő és szakszerű megközelítést adta annak a műfajnak, amelybe alaposabban beleolvastam magam. Az erdélyi emlékirodalomról van szó, amelynek értékéről Cushing professzor úr Angliában olyan elismerően írt. Szávai János: *Az önéletírás* című műfajmonográfiáját Erdélyben, az Olt partján olvasni kivételes élmény volt. Elütött azoknak az évtizedeknek az esszéisztikus megközelítésű, tárgyi pontosságot enigmatikus körülírással helyettesítő, áthallásos írásmodorától, amely annyira divatos volt mifelénk a kinek puha, kinek kemény diktatúrában.

E sajtós olvasói élménytöredék eszembe juttat egy mást, ma már sterilnek tűnő összehasonlítást. Kierkegaard-ról írt diplomamunkán dolgozva, annak idején ellenszenvvel olvastam Aldous Huxleynek a *Pont és ellenpont* című regényében megfogalmazott hitvallását, miszerint: „A regény és az életrajz és a történelem: együttesen az igazi műformák. Úgy gondolom, sokkal többet el lehet mondani elvont eszmékről konkrét alakokkal és helyzetekkel, akár képzeletbeliekkel, akár valóságosakkal, mint absztrakt fogalmakkal. Műveim közül sok történelmi vagy életrajzi írás... Ezekben az egyedi életekben és eseményekben azt elemzem, ami számomra fontos és egyetemes gondolat. Alighanem minden filozófiát

ilyen formában kellene írni... Hitemre, Dosztojevszkij hatszor olyan mély, mint Kierkegaard, mert regényt írt... A regényben úgyszólván összebékül az abszolút a relatívval, és megjelelik az általános az egyediben. És ez lenyűgöző, úgy hiszem, az életben éppúgy, mint a művészetben." Szávai könyveit olvasva győződtem meg Huxley igazáról. Igaz, hogy a regény egyfajta szabadságharc, amely hadat üzen a civilizáció megmerevedett formáinak, és az is, hogy ifjúkorunk nagy olvasmányélményeit nem hagyhatjuk parlagon. Újra kell olvasni azokat, hiszen az irodalmi szöveg lényegénél fogva többjelentésű, és nem maradhatunk „ártatlan olvasók”. Amíg nem olvasom el újra *A félkegyelműt*, Miskin herceget még mindig a falunk közepén átfolyó patak hídjára képzelem, mint 17 éves koromban, Jeszenyin még mindig az almáskertünkben sétál, és ott várja epekedve Isadora Duncant, a táncosnót. Laurence Sterne delizsánsza a falunk feletti sűrű bükkerdőből kivezető szekérúton bukkan fel, hogy megálljon a kocsmá előtt, ahol nagyapám borozott. Balzac kurtizánjai pedig még mindig a falu kultúrotthonában rendezett csőszbálon tündökölnek emlékeimben, ami nem egészen helyén való. Miután Párizst több ízben bebolyongtam, illetet volna – a lapos pénztárcájú keleti cicisbeoként – egyenként hazakísérni a kékharisnyákat a gázlámpás rue de Bacon.

Szávai a sikeres detektív sajátos módszerével nyomozza ki e könyvében is az írók által alkalmazott megoldások, technikák fortélyait. Ráadásul kevesen tudnak annyira inspirálóan írni a Bibliáról mint kútforrásról, meg arról, hogy a szent könyvek mennyire magukba foglalják az emberi totalitást, és micsoda példatárai a modernnek nevezett irodalomnak.⁴ A régebben is elemzett próféta–szépiro viszonytal ezúttal a kötet egyik legjelentősebb írásában, a Tolsztojt és a *Kreutzer-sonáta* című elbeszélését elemző *Démoni zenében* találkozhatunk. A *Pascal örvényeit* olvasva szembesülünk azzal, hogy a szerzőt legalább annyira jellemzi a zenerajongás és zeneértés, mint a franciás műveltsége. A kötethez írt előhangban Szávai János szép példázata adja az irodalommal összekötött életének. Tekinthejtük számvetésnek is, amikor a sors által felpörgetett élet-érem két oldaláról ír: János jelenéseiben a próféta megérinti a nyitott könyvet, amely szájában édes, mint a méz, de a gyomrot keserűvé teszi.

A keresztény jelképek ismerőjeként és a keresztény értékek vallójaként készséggel nevezném a szerzőt keresztény humanistának, ha nem tőle tudnám, hogy korunk és annak nyugatias önkifejezési formája, az irónia és önirónia a viszonylagosságok jegyében fogan. Az irodalomtudomány külföldön is elismert művelőjeként viszont tudja, hogy a kereszténység söpörte le az ég kárpitjáról az ott tanyázó tengernyi kitalált létezőt, a fél- és segédisteneket, a nem nélküli angyalokat. Azt is tudnia kell, hogy a kereszténység nemcsak az istenség fogalmát tisztította így meg, hanem a tudományhoz is előkészítette az utat, és megkezdődhetett a vizsgálódás az égi mechanikáról, a természet működéséről, amelyről Pascal örökérvényű mondatokat mondott. A kereszténység ugyanakkor az embert etikus lénynek tekintette, akit Isten méltósággal ruházott fel. Noha az istenfélő Pascal azt is tanította, hogy az ember bűnre hajló lény, de a kereszténység megalkotta számára azokat a feltételeket, amelyekkel értelmes politikai és társadalmi cselekvést lehet folytatni olyan intézmények keretében, amelyek egyszerre alapulnak spirituális és evilági lojalitáson.

A fiatal Szávai genfi mestere, Starobinski szerint az értelmezés nem törekedhet totalitásra, és az értelmezés célja nem lehet tárgyának bekebelezése. Ezt készséggel a recenzens is tudomásul veszi. Mottónak azért odaírja a kötet könyvjelzőjére a költő szavait: „Aki megért és megértet, egy népet megéltet.” És bízunk abban, hogy ismét zsendülni fog a fügefá ága!

S. KIRÁLY BÉLA

Jegyzetek

¹ Lásd: Szávai János: *Szenvedély és Forma. Francia regénytörténet Voltaire-től Céline-ig*. Kalligram, 2011.

² Lásd: Szávai János: *Az önéletírás*. Budapest, Gondolat, 1978.

³ *Boccacciótól Salingerig*. Novellaértelmezések. Szerkesztette és az előszót írta Szávai János. Budapest, Tankönyvkiadó. Műelemzések kis-könyvtára, 1982, 18.

⁴ Lásd bővebben: Szávai János: *Írástudók és próféták* című kötetét. Krónika Nova, Budapest, 2002.

ÚJDONSÁG A NAP ALATT

A 2010-es nagy bukás után látszólag osztódással szaporodó, majd plasztikai sebészeti eljárásnak alávetett és újból egyesült baloldali tömb pártjai sokan vannak. Megfiatalodtak, átalakultak, tagságuk kicserélődött, ők már nem is azok, akik korábban voltak. A ráncfelvarrás sikerült. E fiatalodás ellenére 2014-es választási programjukat nem túlságosan bonyolult áttekinteni. Talán a közvélemény-kutatásokból és a baljós tendenciákból megrajzolható választási esélyeik miatt, talán mert a politikai hatalom elvesztésével sokat veszítettek anyagi hátterükből és szellemi támogatottságukból is – nem volt módjuk komolyabb elemzések elkészítésére. De bármi volt is az oka, a programalkotással nem sokat pepecseltek. Legalábbis a nyilvánosságra hozott szövegek alapján.

Lehetséges, hogy ez a különös programtalanság nagyon praktikus és gazdaságos, hiszen a választók úgysem a hosszabb-rövidebb írásművek, hanem inkább érzelmi készletek alapján döntenek pártpreferenciájukról. A „szakértői” stáb kártyája 1994-ben még nagyszerűen kijátszható volt, 2014-ben valószínűleg már nem lenne az. És mivel a hatalom megszerzése érdekében e sokszor meglehetősen bizonytalan támogatottságú pártszerű érdekcsoportok négy éven keresztül az egymással szemben megmutatkozó „értékkülönbségeiket” hangsúlyozták, markáns programok esetén könnyen előfordulhatott volna, hogy teljesen összegegyeztetetlen javaslatokkal állnak elő.

Részben persze ez is történt, de az inkompatibilitás sehol a világon nem okoz komoly nehézséget a koalíciós partnerek számára, így aztán nálunk is hamar túltették magukat a már idő előtt megmutatkozó nehézségeken. Valószínűleg a választási programok és ígéretek tekintetében a legérdekesebb és legszignifikánsabb különbségek nem az eltervezett új gazdasági és pénzügyi eszmék terén, hanem az elgondolt régi-új társadalomkép vonatkozásában figyelhetők meg. Ennek talán legmeghatározóbb területe az egyházpolitika. A rendszerváltás idején a baloldali utódpartok egyházpolitikai kérdésekben, a valláshoz, hithez való viszonyuk tekintetében súlyos örökséget cipeltek magukkal, és gyors változás értelemszerűen nem

is volt várható. Húsz évvel a fordulat után azonban némileg árnyalódott a kép. Vagy inkább új pártokra osztva jelent meg a korábbi ambivalencia.

A nagybetűs Összefogás e sorok írásakor vállaltan legkisebb ereje, a bevallottan csupán mintegy tucatnyi embert képviselő Modern Magyarország Mozgalom „Itthon, Európában. Emeld fel a fejed, Magyarország” címet viselő programja a párt spiritus rektorának, Bokros Lajosnak sajátos módon megszerzett európai parlamenti képviselőségére épít. Alacsony támogatottságuk miatt választási esélyeik nem számottevők, ezért a – saját meghatározásuk szerint – jobboldali képződmény kívülről, azaz pénz- és pozíciókérés nélkül támogatja a baloldal erőit. Ennek értelmében kívánnak visszatérni a rendszerváltás előtt létrehozott egyházi törvényhez, egy megalkotandó, de pillanatnyilag ismeretlen új szabályozás keretein belül: „A szabadságjogok egyenlő esélyű és akadálymentes gyakorlásának biztosítása végett hatályon kívül helyezendő a mai állampárti egyházi törvény és helyébe megalkotandó egy, az 1990-es szabályozáson alapuló új törvény” – olvashatjuk a tervezetben. A részletesebb kifejtés a hajdani, legendásan jobboldali SZDSZ eszméit idézi: „Az állam és az egyházak teljes mértékben elválasztandók. Lehessen szabadon alapítani új egyházakat, amelyek azonban ezzel nem nyernek jogot állami támogatásra. A hitéleti tevékenység természetesen maradjon adómentes, de legyen élesen elválasztva az egyházak gazdasági, illetve oktatási, gyógyítási, szociális tevékenységétől. Az előbbi nyeresége után adót kell fizetni, az utóbbiak költségeihez viszont az állam normatív módon hozzájárul. A történelmi egyházak hitéletének és az egyházi szervezetek költségeinek fedezetét alapvetően saját híveik biztosítják.” Ez a jozefinista szemlélet az egyházak társadalmi hasznosságát a pénzügyileg mérhető eredményre korlátozza. Tipikus jobboldali program.

Hasonlóan csekély támogatottságnak örvend Fodor Gábor liberálisnak nevezett pártja, melynek elgondolásai „Az együttérző Liberalizmus Programja” című, sajátosan liberális helyesírású szövegből rajzolódik ki. Az együtt érző szívű liberálisok az egyházalapítás kérdését a parlamentnél nagyobb kompetenciájú, teológiai kérdésekben járatos bíróságokhoz helyeznék, és ennél sokkal több nem is nagyon derül ki a 35

A KIRÁLYI DALSZÍNHÁZ (AZ OPERAHÁZ) LÉPCSŐHÁZA
AZ UDVAR SZÁMÁRA (FK)

oldalnyi írásból. Figyelembe véve azonban Fodor Gábornak az elmúlt húsz évben e téren mutatkozó aktív és gyakori politikai állásfoglalásait, talán nem túlzás azt állítani, hogy nézetei azonosak lehetnek a virtigli jobboldali Bokros Lajoséval.

A közfigyelmet teátrális akciókkal felhívó hajdani szocialista politikus parlamenti bejutási határon billegő pártja, a Demokratikus Koalíció az idő szorításában először rövid,

lényegre törő, néhány pontos tervezettel rukkolt elő, melynek pontjai akár május elsejei táblákra is felírhatók lennének. Később e pontokat gondos fogalmazással az „Európai Magyarországot! Demokráciát, biztonságot, fejlődést!” című dolgozattá bővítették, amely sok tekintetben nem képes elszakadni a „békét, biztonságot a világnak” típusú optatív bölcsességektől. A hullámzó színvonalú, hatvannégy oldalas írásmű helyenként láthatólag a gyakran rögtönző pártvezér politikai beszédeiből lett összevágva, ezért nem minden esetben fedezhető fel benne koherens társadalomkép. Az egyházak társadalmi szerepének megítélése azonban nagyon egységes, radikális katolicizmusellenesség jellemzi, s valószínűleg a párt harcos baloldali törzsközönségéhez szól. Gyurcsány sikeresen próbálja becsempészni a rendszerváltás idejének sokszorosán meghaladott ideológiai vitáit is a szövegbe: „Szükséges a vatikáni megállapodás felülvizsgálata vagy akár felmondása, a nagyegyházak állami kedvezményeinek és támogatásainak összhangba hozása az állam és az egyház elválasztásának alkotmányos elvével. Meg kell teremteni a világnézetileg semleges oktatás törvényi feltételeit.” A program legismertebb egyházpolitikai része kétségkívül a vatikáni szerződés felmondása, vagyis a Szentszékkel való diplomáciai kapcsolatok lefokozásának célja lett, nem is véletlenül, hiszen 1950 óta ilyen drasztikus lépésre nem volt példa. De nem kevésbé fontos része a szövegnek az, amelyből kiderül, hogy szándékukban áll az 1990-es egyházi törvény újjáélesztése és a bizniszegyházak rendszerének helyreállítása, valamint az iskolai hitoktatás ismételt betiltása: „Az állami és az önkormányzati iskolák tanrendjében nincs helye a hitoktatásnak.”

Nem teljesen világos, hogy a tervezet 6.1.4. pontja a csaknem teljes magyarországi egyházi oktatás szétzúzását hirdette-e meg, vagy csupán az alábbi mondatot kissé szerencsétlenül fogalmazták meg: „Csak az olyan, állami feladatot átvállaló egyházi, civil és magánintézmény kaphat állami finanszírozást, amely részt vesz a hátrányos helyzetű diákok nevelésében, oktatásában is.” Összességében a nyilvánosságra hozott baloldali ellenzéki programok közül a Demokratikus Koalíció foglalkozik legnagyobb terjedelemben egyházpolitikával, az egyházak

társadalmi szerepével mindvégig a következetes támadás álláspontjára helyezkedve.

Bajnai Gordon programtervezete ennél sokkal óvatosabb és szűkszavúbb. A szintén liberális helyesírási elveket követő, „A te jövőd – Haza és haladás, szolidaritás és Európa” című fogalmazvány társadalomképe éppoly széteső, mint a címdalra photoshopolt tömeg. Egyházakról két helyen, de a Demokratikus Koalícióhoz képest lényegesen óvatosabban esik szó: először az egyházalapítás elbírálásának bírósági jogkörbe való utalásánál – itt azonban, talán feledékenységből, nem említik, hogy a korábbi, tarthatatlan és elképesztő visszaélésekre lehetőséget adó finanszírozási rendszert is újjáélesztenék-e. Másodszor pedig akkor, amikor liberális, gázrezsós szenvedélytől fűtve váratlanul letegeznek az olvasót: „A polgárok magánéletéből visszahúzódó, de az esélyek kiegyenlítésében határozott és erős állam, amelyet mi ajánlunk Magyarországnak, tiszteletben tartja politikai, erkölcsi, vallási meggyőződésedet.”

A legnagyobb baloldali erő, az MSZP szintén egy május elsejei transzparens bölcsességű címet választott tervezetének. Az „Igazság, biztonság, szabadság, jólét” című fogalmazvány egyházakkal kapcsolatos első, kifejezetten meglepő megállapítása szerint az Orbán-kormány önkényesen megszabja, ki milyen valláshoz tartozhat, s ezen a lelki terroron a szocialisták változtatni is fognak. Mint ahogyan a vallási kisebbségek megfélemlítésének rendszerén is. Ennél több egyházpolitika sajnos nemigen rajzolódik ki az egyébként nagyon biztató szövegből, amely ráadásul a szocialista választási programok nemes hagyományát követve igen alaposan foglalkozik a hittel, leggyakrabban a „mi baloldaliak hisszük...” fordulat alkalmazásával.

S hogy mi a tanulság? Talán az, hogy nincs új a nap alatt. Az MSZP 2014-ben ugyanannyit foglalkozik az egyházakkal, mint húsz évvel korábban, Horn Gyula miniszterelnöksége alatt tette. Semennyit. A sokfelé robbant SZDSZ örökösei pedig szavakban már fenik a kést.

FÁY ZOLTÁN

YBL MIKLÓS, A „MŰÉPÍTÉSZ”

Ybl Miklós 200 évvel ezelőtt, 1814. április 6-án született Székesfehérvárott. A 19. században élte 77 évét, amikor az építőtechnika nagyot fejlődött. A hagyományos téglafalak és boltozatok mellett ekkor tűnnek fel a beton, majd a vasbeton tartószerkezetek, a fafödémek helyett acélgerendás megoldások terjedtek el. Ybl élete végén még láthatta volna a szegecselt acélszerkezetből felépített párizsi Eiffel-tornyot és ugyanott, a világiállításon a 110 méter fesztávolságú „gépek csarnokát” is. Ezek az új szerkezetek hatottak az építészeti megjelenésre, a formára, a stílusra, amit a klasszicizmusból a romantikán át a historizmusig az időben egymást váltó periódusok tanúsítanak. Ezt a váltakozást az új feladatok sokasága is gerjesztette: palotákön és templomokon túl most már operaházakat, múzeumokat, pályaudvarokat, tőzsdét, lovardákat, valamint a régiéktől eltérő igényű iskolákat, kórházakat, törvénykezési épületeket kívántak a városok, melyek gyors tempóban növekvő lélekszámukkal szétfeszítették saját keretüket. Ybl Miklós alkotói tevékenysége így az európai és az abból kisugárzó civilizáció nagy urbanisztikai fejlődésének évtizedeire esik. Ennek az időszaknak volt ő nagy hazai építőművésze: a hírneve nem csak iskolázottsága, hanem alkotásai révén is túlhaladt pátriája határain. Azt a helyet és hatást, amit a magyar kultúrában a 19. század második felében a szépirodalomban Jókai Mór, a festészetben Munkácsy Mihály töltött be és sugárzott, az építészetben Ybl Miklós jelentette.

Hajós György szerint* Ybl Miklós teljes életműve 272 tételt tesz ki, aminek mintegy ötöde papíron maradt. A meg nem valósult elképzelések között tervpályázatok vagy más okokból megghiúsult építkezések rajzai szerepelnek. A fóti és nagycenki templomokat, az ókígyósi és turai kastélyrekonstrukciókat is számba véve, Ybl építészeti alkotásainak legtöbbször Budapesten valósult meg, életművének központjában a főváros felvirágzása állt. Leghatásosabb művei a főváros általa tervezett középületei.

* Hajós György: *Építészek, mérnökök, építők*, Budapest, 1911.

Rajztehetségének láttán szülei már ifjú korában Bécsbe küldték, ahol a Polytechnisches Institut reáliskolájában tanult, és jó osztályzatokat kapott. 18 éves korában hazatérve Pollack Mihálynak, a neves építőmesternek az irodájába került, itt négy éven át dolgozott. Pollack ajánlásával került ismét Bécsbe Heinrich Koch építészhöz, aki a prágai Kinsky-villa építésénél foglalkoztatta. Tanulmányait végül 1840-től két éven át Münchenben a Bajor Királyi Művészeti Akadémián folytatta. Ezt követően észak-itáliai tanulmányúton ismerkedett ennek az országnak építészetével. A német Gottfried Semper és a francia Charles Garnier operaházai a historizáló architektúrát a neoreneszánsz stílus felé vezették, így ezen a két hónapos úton és a nemsokára következő további itáliai tanulmányútján, melyek immár mind délebbre vezették, Ybl is sok hasznos inspirációt nyert ennek a stílusnak a magyarországi meghonosításához.

Korai műve a Vas megyei Ikerváron a Batthyány-kastély átépítése, amit még Pollack Ágostonnal (Mihály fiával) együtt tervezett. A Károlyi családdal történt kapcsolatfelvétel révén jutott további kastélyok (Csurgó, Nagykároly, Fót) rekonstrukcióinak tervezéséhez és a pesti Károlyi Lajos-palota építéséhez. Ybl Miklós közel egy évtizeden át volt Károlyi István építésze, és a fóti kastélyon kívül az ottani gazdaság épületeit is építette, átépítette. Fótra is költözött. Életművének első kimagasló alkotása is máig itt áll: a fóti római katolikus templom. Minden bizonnyal a megbízó Károlyi kikötése volt a középkorra utaló, romantikus stílusnak nevezett architektúra, melyben Ybl a német kora középkor és a francia gótika szemléletét nagyon is egyéni módon alkalmazta, s így az eredmény nem egyszerű utánpótlás a középkori példákra. A háromhajós templomteret sík mennyezet fedi. Kereszthajó nem épült, ami az épület egészének elegáns egyszerűséget és alkotói egyéniséget kölcsönöz. A főhomlokzatot két sisak nélküli torony szegélyezi, a szentély mentén két kisebb torony épült. A templom építése 1845-ben kezdődött, a szabadságharc alatt megszakadt, majd az alkotás 1855-re készült el.

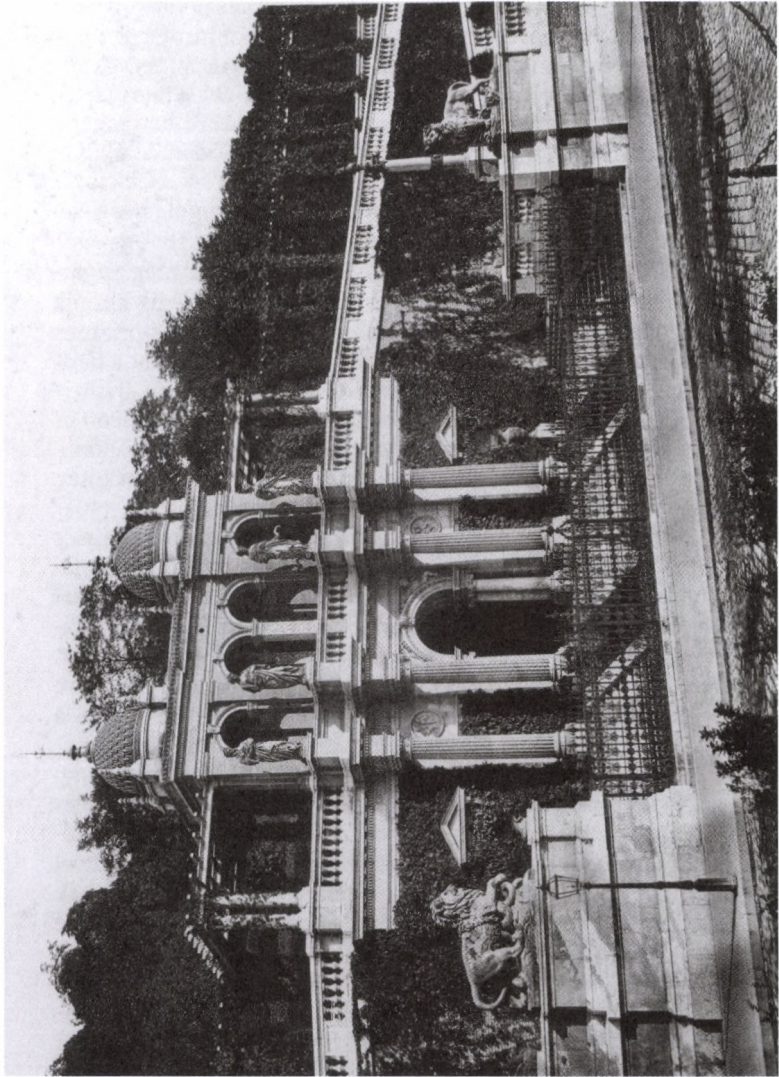
Miután Ybl visszaköltözött Pestre, az 1860-as évek elejéig még itt is a romantikus stílusban épített. A Múzeum körúton az Unger-ház, valamint a Nemzeti Lovarda ennek jegyében épül-

tek (1857–1858). Széchenyi István röviddel halála előtt megbízta Ybl Miklóst, hogy Nagycenken építsen „imoda”-t (ezzel a névvel illette döblingi írásában Széchenyi a cenki templomot). Ybl ez alkalommal a Bécshez kötődő Döblingben kereste fel a mecénást és nyilván a megbeszélés alapján épült fel – már Széchenyi halálát követően – romantikus stílusban a cenki templom (1860–1864). A középkori román építészet elemeivel rokonszenvez Ybl Miklósnak a Bakáts téren épített ferencvárosi plébániatemploma is (1867–1869).

A Budával és Óbudával 1873-ban egyesített Pest régi belvárosában, a Nemzeti Múzeum környékén az ország arisztokráciájának több családja is építtetett palotát (Pálffy-, Degenfeld-, Festetics- és a már említett Károlyi-paloták), melyeket Ybl Miklós immár a reneszánszot mutató historizmus formáival tervezett. Az ekkoriban épülő többemeletes pesti bérházak közül is többet tervezett, így a Kálvin téren a Geist-házat. A Sándor utcai képviselőház, melyet még a kiegyezés előtt a király szorgalmazott (1865) és Első Pesti Hazai Takarékpénztár épülete (1868) ugyancsak az itáliai reneszánsz formáit mutatják. A következő évtizedekben Ybl Miklós neoreneszánsz stílusú homlokzatai főleg jól megkomponált arányaikkal elégitették ki a kor igényeit, s a magyar építészet egészének mutattak irányt.

A margitszigeti fürdőt egy évszázaddal később Ybl Ervin a nagybátyja életművének egyik gyöngyszemének nevezte. Az épület Budapest 1945. évi ostroma alatt súlyosan megrongálódott, és ezért – ötévi tanakodás után – sajnos elbontották. Szerencsére a budai vár tövében 1875–1878 között épített Várkertet és abban a Várkert-kioszk épületét most helyreállították. Ez méltó tisztelgés Ybl Miklós emléke előtt.

A pesti Vámház (1870–1874) méretét tekintve az egyik legnagyobb Ybl-épület. A Duna-parti, 170 méter hosszú főhomlokzat jól tagolt. Középső rizalitján oszlopos portikuszba foglalt a főbejárat, a két végen markáns épülettömbök állnak. A három hangsúlyos elemet magasságban és homloksíkban egyaránt visszafogott épületszárnyak kötik össze. Ez a kompozíció országszerte mintaképe lett a nagy épülettömeget igénylő középületeknek. Az épület ma a Corvinus egyetem igényeihez igazítva áll.

Az Ybl-életmű legszebb és egyben bizonyára a leginkább ismert alkotása a budapesti Operaház. A Dalszínház építését Andrassy Gyula javasolta. Zártkörű pályázatot hirdettek, négy jeles hazai és két ismert külföldi építésztt kértek fel tervek benyújtására. A nyolctagú zsűri hét szavazattal Ybl Miklós tervét javasolta megépítésre. Ennek nyomán kapott 1874-ban megbízást a tervezésre, s egy évvel később megkezdődött az építkezés. Az 1877-ben megtartott bokrétaünnep városi eseménnyé emelkedett, ami az Operaház építésének a városi polgárság életében betöltött társadalmi jelentőségét mutatja. Az 1884-re elkészült épület szinte szerényen illeszkedik az akkor még Sugárútnak nevezett új budapesti bulvár házsorába, mégis kitűnik belőle előkelőségével: a reneszánsz stílust mutató historizmus egyik legszebb magyarországi alkotása. A főhomlokzat a bejáráttal és az emeleti csarnok érzékeltetésével, a záró főpárkány nyál és a visszalépő tetőfelépítménnyel finoman kidolgozott és megnyerő architektonikus kompozíció. A belső terek, különösen a lépcsőfeljáratok és az előcsarnok, nemkülönben a nézőtér, a belsőépítészeti remekművei.

Hild József halálát követően, 1867-ben, a Pest Városi Tanács Ybl Miklóst bízta meg a pesti Bazilika (Lipótvárosi Plébániatemplom) építésének folytatásával. Ybl célszerű módosításokat javasolt, de még mielőtt beavatkozhatott volna, 1868 januárjában a kupola összeomlott. Az építkezés az Ybl által készített, erősen módosított tervek alapján csak 1875-ben folytatódott. Új boltozat is készült, a kupola tetejére 1889-ben került fel a kereszt. Amikor Ybl meghalt, a munkák belül még tovább folytak, ezeket immár Kauser József vezette az 1905. évi befejezésig.

A kiegyezést követően Andrassy Gyula a budai királyi vár épületének kibővítését kezdeményezte. Az Ybl Miklós által készített tervek kivitelezése azonban elhúzódott, és csak fél évvel az ő halála előtt indult meg. A palota Duna felőli oldalának meghosszabbítása és a délnyugati oldalon a Krisztinaváros felé hatalmas homlokzattal mutatkozó bővítése Ybl tervei szerint (posztumusz) valósultak meg. A második világháborúban, a budapesti ostrom során súlyosan megrongált épületének ugyan csak elhúzódott a helyreállítása. A funkcionális változtatások (könyvtár, Nemzeti Galéria) módosításokat követeltek, de a kupolával koronázott épülettömb ma is Ybl koncepcióját mutatja.

Említsünk meg végül az ezeknél a középületeknél egy mérettel kisebb, műfajban is eltérő, mégis a városképet ékesítő Ybl-alkotást. Ez a Kálvin tér egykori Danubius díszkútja (1883), melyet Fessler Leo szobra koronáz. Ezt az értékes alkotást a főváros áthelyezte az Erzsébet térre.

Ybl Miklós 1891. január 22-én meghalt. A Kerepesi temetőben levő sírkövén az arcélét mutató embléma alatt a nevének és a születési, valamint halálozási időpontokon kívül egy tömör szóban áll foglalkozása: Műépítész. Majdnem egész életműve Budapestet gazdagította. Neki köszönhetjük, hogy jeles lakóépületeivel és kiváló középületeivel egyaránt megadta azt az urbanisztikai alaphangot, mely – szerencsére még a második világháború pusztításait is túlélve – maradandónak és értékesnek bizonyult.

KUBINSZKY MIHÁLY

(A lapszámban szereplő fotók forrásai: Hermann Rückwardt: Budapesti építészeti tanulmányok / Architektonische Studienblätter aus Budapest. Berlin, 1890; Rozinán István – Divald Károly: Budapest építményei. I–IV. Budapest-Eperjes, 1883.)

NEKROLÓGOK KORA

Már megint nekrológot írok, akár két hónapja. Ismét lehullt egy csillag a magyar filmművészet egéről. Ráadásul az egyik legfényesebb. Jancsó Miklós 93 éves korában, hosszú betegség után elhunyt. Várható volt, ami bekövetkezett, s mégis valahogy készületlenül ért bennünket. Nem voltunk ugyanis kész a számadásra, s még kevésbé a hiányra, az ürre – mondjuk ki, az ürességre: Jancsó halála egy felkiáltójel, hogy vegyük végre tudomásul, valami végleg lezárult. A kor, amit Jancsó neve fémjelez, a hatvanas évek, a filmművészetnek, s a magyar filmművészetnek is teremtő, nagy korszaka volt. A film viszszavonhatatlanul felnőtt, show-bizniszből a hetedik művészet lett, megtanult magyarul is beszélni. Ezt a magyar nyelvet, a magyar film nyelvét nem szigetelte el semmi, mert a képek univerzális nyelvén beszélt. S mert magyar volt, egy leigázott, kis

nép művészete, hát mi sem természetesebb, mint hogy a szabadságról kezdett beszélni.

Mi más juthatna eszünkbe Jancsóról, mint a fiatalságunk, a hatvanas-hetvenes évek, amikor hála a filmművészetnek, a szabadság illúziójának bűvöletében éltünk. Ezt az illúziót, sok más mellett, leginkább a Jancsó-filmek táplálták. A *Szegénylegények*, a *Csillagosok, katonák*, a *Csend és kiáltás*... S voltak természetesen még erős, jó filmek a trilógia után is – *Fényes szelek*, *Még kér a nép* –, de minden a *Szegénylegényekkel* kezdődött, amely Jancsó negyedik filmje volt. Mondhatjuk, hogy ez az első igazi Jancsó-film, mert bár harmadik filmje, az *Így jöttem* (1963) már tartalmaz eredeti, jancsói formanyelvi eszközöket – hosszú beállítások, nagy távlatokat befogó horizontális kameramozgás –, mégis a *Szegénylegények* az a filmje, amely tartalmilag és formailag is a radikális, nagy filmújítók közé emelte. Az elnyomók és az elnyomottak örök, egyetemes harca itt jelenik meg először, s lesz belőle vezérmotívum pályája legjelentősebb szakaszában. A *Szegénylegények* szemlélete és formanyelve új korszakot nyit nem csak a magyar, de a világ filmművészetében is. A hosszú percekig tartó beállítások, amelyek néha addig tartanak, amíg a nyersanyag ki nem fut a kamerából, a végtelennek tűnő magyar Alföld keretében mívesen megkoreografált tömegmozgatás, az egyenruhás katonák kontra kiszolgáltatott meztelen nők hamar a rendező stílusának védjegyeivé váltak. A *Szegénylegények* ráadásul a magyar történelem legismertebb, legsajátábbnak érzett időszakát, az 1848-as forradalmat, illetve a bukás utáni megtorlást idézi föl, de nem lehet kétségünk, hogy szól az amnéziába burkolt 1956-os forradalomról is.

A *Csillagosok, katonák* bravúrja, hogy egy ünnepi évfordulóra készített szovjet–magyar koprodukción képes az egyetemes filmnyelv segítségével felülemelni a vörösök és fehérek konfliktusán, s megint csak a hatalom és az áldozatok viszonyának mechanizmusát tárja fel érvényesen. Olyannyira elemelt és általános lesz, s a rendező állásfoglalása annyira egyértelmű, hogy a filmet a Szovjetunióban egész más változatban mutatták be.

A *Csend és kiáltás* alig néhány beállításból álló filmparabola, megint történelmi időkben játszódik, 1919-ben, és a félelem és a megalázottság koreográfiájára épül. 1969-ben megkapja a film-

kritikusok összes díját, és külföldön is sikeres. Mindenekelőtt ez a hatvanas években forgatott három film forrt össze Jancsó Miklós nevével, és emelte őt olyan rendezők sorába, mint Fellini, Antonioni, Bergman.

S hogy mi lett később, amikor a hatvanas évek forradalmi is „elzúgtak”, arról a legautentikusabban talán Orbán Ottó tud szólni. Az ő költészete lenyomata annak a folyamatnak, amely során a hatvanas évekből mítosz lett csupán és nosztalgia.

„láttam nemzedékem legjobb elméit én is de nem az örület
romjaiban hanem filmgyári vágószobákban és tanszéki
egérlyukakban
kik szabad levegő voltak és a tehetség naprobbanása és
nádszálderekú intelligens lázadás/
eljött értük a siker a ragacsos polip és szívükre tapasztotta
undok szívókorongjait
csak lassan lassan hogy ne fájjon ez volt a szörnyeteg trükkje
mindig egy csőppel kevesebb vér egy csőppel kevesebb indulat
egy csőppel több megalkuvás”

(A hatvanas évek – részlet)

Jancsóért is eljött a siker. A „ragacsos polippal” ő sem tudott megküzdeni. 1968-78 között tíz évet Olaszországban, Rómában tölt, s csak rövid időre látogat haza. Az olasz évek sztárrá teszik ugyan a filmvilágban, de művészi hozadékuk kevés. A *Pacifista*, a *Technika és rítus* és a *Róma visszaköveteli Cézárt* nem újítják meg művészetét, noha nem nélkülözik a stílusbravúrokat.

A nyolcvanas években hazatér, s az egyre puhább diktatúrában botránnyoktól sem mentes színházi előadásokat rendez Kecskeméten. Elkészít két filmet az önmagát felszámoló, csődöt jelentő szocializmusról: *Szörnyek évadja* (1987), *Jézus Krisztus horoszkópja* (1988). Ezek azonban nem katartikus, lényegláttató filmek, inkább műfaji játékok a horrorral, a krimivel – ez jellemző rá majd a kilencvenes években is.

Az 1989 után készített filmjei pedig, talán összefüggésben a direkt politikai szerepvállalásával az SZDSZ-ben, már nem egy független alkotó filmjei. Nagyon nagy művész is lehet rö-

vidlátó politikus – szögezhetjük le szomorúan, hiszen a magyar filmgyártás felszámolásában, bankok kezére játszásában Jancsó is szerepet vállalt. Az évről évre készülő blódliket, bohóctréfákat nézve a káosz-történelemtől pedig nem lehetett nem feltenni a kérdést, hogy a magyar társadalom sorskérdései mellett elkötelezett magyar filmből hová lettek a morálisan is megformált életek? A magyar film erkölcsi tőkéje erodálódott. A közelmúlt elhallgatása, a szembenézés hiánya, a pártok árnyékában önmaga javáért felsorakozó értelmiség – ez volt a Kádár-kor fojtogató öröksége, amelyből Jancsó sem tudott kitörni.

A sors ajándéka, hogy utolsó emlékem Jancsó művészetéről mégsem Kapa és Pepe. Temetése napján az Uránia moziban levetítették néhány be nem mutatott dokumentumfilmjét. A filmek, amelyeket életképeknek nevez, a cigányságról szólnak. Hagyományait vállaló cigányok temetése, esküvője, gyásztörése. Lóvásár, építkezés. A hagyományok, a szertartások, amíg nem üresednek ki, mindig egy népcsoport lényegét képesek megmutatni. Ezt a lényegét, az életszeretetet, a hűséget, a tartást a megalázottságban, a szegénységben is fölmutatták a filmek, ahol a rendező csak szemlélőként, empatikus, kíváncsi emberként van jelen, percig sem kényszerítve szerepjátszásra a résztvevőket, jóllehet a romák szívesen szerepelnek. Szívesen táncolnak, énekelnek, hiszen ebben otthon vannak: a mozgás, a zene életük elidegeníthetetlen része. A filmek célja a megismerés, a megismertetés, amely nélkülözhetetlen az előítéletek oldásához. A kilencvenes évek közepén még nem üzletelt olyan gátlástalanul a romákkal a politika, mint később, még nem adták-vették üveggyöngyért a szavazataikat, s nem használták ki a rasszizmust. Ezekben a filmekben ismét Jancsót, a humanistát, a megalázottak szószólóját láthatták a nézők, s búcsúzhattak tőle.

TÓTH KLÁRA

GONDOLATOK UKRAJNA KAPCSÁN

Rendszerváltoztatások gazdagsága

A történelmi előélet eltéréseiből sok fontos következtetés adódik a követhető politikákra nézve. A térségünktől keletre és délre a rendszerváltozás nem lehetett más, mint törés-szerű, míg a mi esetünkben volt esélye bizonyos fokozatosság-nak is. Ez akkor is igaz, ha akár a tulajdoni változásokat, akár a gazdaságszerkezet átalakulását tekintjük, a magyar rendszerátmenet is igen gyors volt, és előre nem látott mély visszaeséssel járt: a hivatalosan mért GDP az átalakulási válság éveiben (1990 és 1993 között) összesen mintegy 17 százalékkal zsugorodott. Ám még ennél a visszaesésnél is nagyobbat szenvedett el Ukrajna, Oroszország, Moldova, egy sor ázsiai volt szovjet tagköztársaság: ebben a körben a mért GDP gyakorlatilag megfeleződött ugyanezen évek alatt.

Talán reális statisztikai alapon egy árnyalattal kisebb lenne mind a visegrádi térség, mind a FAK-országok hivatalosan mért visszaesése: a bázisként szolgáló szocialista időszak outputját aligha regisztrálta megbízhatóan a hivatalos statisztika (ugyanis túlbecsülte), míg az éppen kifejlődő magángazdaság teljesítményét inkább alulbecsülte a statisztikai rendszer. Azonban tény, hogy a közepesen fejlett ipari társadalomnak számító szovjet térség utódállamai a korábbi fejlettségi szintről nagymértékben visszaestek. A társadalom többségének hosszú éveking tartó materiális romlást hozott az új rendszer, miközben keveseknek óriásira nőtt a magánvagyon.

A nehéz objektív viszonyokat bonyolítják az egész térségben a társadalom várákozásai. A kielégíthetetlen várákozásoknak (és a csalódottságnak) fontos a kihatása a gazdaságpolitikára. Álljon a mindenkori kormány bármilyen eszmei alapon és politikai platformon, az *utolérési reményekkel* és várákozásokkal számolnia kell. Hosszú idő óta él a térség államainak közfelfogásában a felzárkózás-utolérés gondolata. Az 1990 utáni negyedszázad gazdasági növekedési teljesítménye rendszerint túl szerénynek bizonyult ahhoz, hogy kielégítse a társadalomban felgyűlt anyagi igényeket, és különösen ahhoz, hogy

a mércének tekintett Nyugat utolérésének ígérete a teljesülés közelébe jusson.

Ha igaz is, hogy a kelet-közép-európai térségre a piacgazdaságot illetően történelmi értelemben alkalmazható lenne a visszatérés fogalma, míg tőlünk keletebbre lényegében újra kell kezdeni a polgárosodást, a helyzet valójában ennél is bonyolultabb. Mert bizony az a kapitalizmus, amelybe 1990 körül visszaintegrálódhatott a térség, nagyon is másképp festett, mint amelyet a második világháborúig megtapasztaltak szüleink, nagyszüleink, és amiről másodlagos ismeretei lehettek egy volt szovjet embernek. Utólag már jól látható, hogy abban a történelmi pillanatban a nyugati piacgazdaság (kapitalizmus) maga egy igen különleges szakaszában volt: mégpedig magabiztos, sőt szinte agresszív korszakában.

Ez a globalizáció diadalmas időszaka. Ma már persze jó-részt kritikai beállításban fordul elő a globalizáció, annak gyarlóságai és hibái miatt. A 2007 utáni pénzügyi krízissel a hátunk mögött ez teljesen érthető. De a méltányosság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a globalizáció aranykorának politikai és gazdaságideológiai irányzataira nagy hatással levő Thatcher asszony vagy Reagan elnök nem ok nélkül került be a politikai Pantheonba: ez a kor a Nyugat addigi paternalista és etatista folyamataira adott erőteljes válasz volt a maga túlzásaival és ígéreteivel. A vállalkozói kezdeményezés, az innováció, és persze az azzal mindig együtt járó teremtő rombolás (creative destruction – J. Schumpeter) igenlését, a pénzügyi és kereskedelmi globalizáció feltétlen támogatását annak ismeretében kell megítélni, hogy a polgári erőnek akkor a brit gazdaságot a szakszervezetek túlhatalmától, az állami szektor elburjánzásától kellett megszabadítani, Amerikában pedig a vállalkozói potenciált kellett kiszabadítani.

Ugyanakkor a privatizálás, deregulálás, nemzetköziesedés akkori nagy nyugati hulláma két vonatkozásban roppant mód megnehezítette azon nemzetek dolgát, amelyek akkor tértek vissza a szabad világ közösségébe. Az egyik maga a „turbó-kapitalizmus”, amelyre nem lehetett felkészülve még a Nyugattól legkevésbé elzárt volt tervgazdaság sem. Ha volt is emlék, kulturálisan átmentett történelmi tudás a piacgazdaságról, az mind egy másik – lassabb, kiszámíthatóbb – piaci rendre vo-

natkozott. Érthető, hogy az államszocializmus szürkése és pangása után a mi vidékünkön nem mindenki üdvözölte a zajos, lendületes, de egyben hedonista és anyagi kapitalizmust. A másik sajátosság nem kevésbé lényeges: az 1990-es történelmi pillanatban a diadalmas nyugati társadalmakban a feltétlen nyitottság ideája (ideológiája?) vált meghatározóvá. Abba nem illik bele az átalakulás sérülékeny szakaszában lévő gazdaságok megvédésének a gondolata.

Az Európához való rég várt, vágyott visszatérés pillanatában sokan szembesültek azzal, hogy ez a világ nem csak a (talán naiv) várakozásokhoz, de a személyes ismeretű és tudáshoz képest is nagyon más. Ráadásul olyan, amelyben alig maradt tér a visszanyert nemzeti szuverenitás természetes megéléséhez, a nemzetépítéshez. A „nyitott társadalom” a divatos politikai eszmény ekkor a baloldali körökben. De még a konzervatív gondolkodókat és állami döntéshozókat is a nemzetek feletti integráció továbbvitelre foglalkoztatja. Hamarosan a közös európai valuta megalkotása kerül az európai érdeklődés középpontjába: a közösség bővítése helyett annak elmélyítése lesz a nyugati politikai elit meghatározó projektje. Ebbe az intenzív történelmi szakaszba nehéz lett volna flottul bekapcsolódni Európa keleti peremén.

Több mint nosztalgia

Térségünk átalakulásának az első másfél évtizedéről számos elemzés készült, e hasábokon is visszatérően tárgyaltuk annak gondjait és eredményeit. Majd bekövetkezett a 2007 utáni pénzügyi turbulencia, amely számos országban hirtelen gazdasági visszaeséshez vezetett. Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy az egész térségben felerősödtek a piaci viszonyokkal szembeni ellenérzések.

A bajban levő társadalomban megnő a fogékonyosság a populizmus iránt, és erősödik a nosztalgia. Így volt ez a mi esetünkben is. A Pew közvélemény-kutató intézet adatai szerint a *piacgazdaságra való áttérés támogatottsága* az 1991-ben mért szinthez képest sok országban csökkent, sőt néhol valóságosan zuhant a 2009-es felmérés idejére. A rendszerváltoztató folyamat kezdetén például a len-

gyel társadalomban 80 százalékon állt a támogatók aránya, és ez 2009-re 71 százalékra csökkent – miközben a lengyel gazdaság akkor már hosszú évek óta igen jól teljesített. Ugyancsak 80 százalékos volt a magyar társadalomban a piactudásra való áttérés (a korábbiak értelmében: inkább visszatérés) támogatottsága, ám extrém módon lecsökkent a második időpontban 46 százalékra. Ennél nagyobb támogatottságesést nem könyvelhetett el erre felé a kapitalizmus; igaz, tőlünk keletebbre eleve kisebb szinten állt támogatottsága. Az orosz adatok szerint ott a piactudási átmenet támogatottsága eme 18 év alatt 54-ről 50 százalékra módosult, míg Ukrajnában 52-ről 36-ra. Ez utóbbi messze a legalacsonyabb érték, minden más országban – Magyarország kivételével – többségben vannak azok, akik a piactudásra (kapitalizmusra) való áttérés/visszatérést támogatják.

Noha ennek a felmérésnek az idevágó adata egymás közébe sorolta hazánkat és Ukrajnát, nem kívánok ebből az egy indikátorból túl mély következtetéseket levonni. A közvélemény-kutatás által regisztrált rekordméretű magyar kiábrándultság önmagában nem ok arra, hogy hazánk átalakulásának bármely mozzanatát megfelelésbe hozzuk az ukrán viszonyokkal. Nyilvánvalóan mások voltak a kapitalizmussal szembeni várakozások minálunk és tőlünk keletebbre, és nem egyformán alakultak a tényleges társadalmi és gazdasági viszonyok sem.

Ami hazánk gazdasági fejlődésének e folyóirat hasábjain már sokat elemzett menetét illeti: mind világosabban áll előtünk, hogy a megelőző kádári rendszer hosszú, igen hosszú árnyat vet a rendszerváltozásunkra. Az akkor kialakult társadalomszerkezet, értékrend, meg persze a „gulyáskommunizmus” fenntartását szolgáló állami eladósodás hatása sokáig velünk van, velünk marad. A remélnél erőtlenebb lett a tényleges magyar vállalkozói aktivitás, legalábbis ha nem csapjuk be magunkat a kényszervállalkozók odaszámításával. A kisgazdák felbuzdulásához képest lassú lett a mezőgazdaság, a vidéki gazdaság magára találása. A fajsúlyosnak gondolt magyar iparból is fájdalmasan sok veszett oda a piacnyitás, a nemzetközi versenynek kitettség pillanatában.

A kezdeti reményekhez képest – amelyek kétségtelen megletét rögzíti a Pew Research idézett adata, meg egy sor más felmérés, továbbá személyes emlékezésünk – a magyar társa-

dalom nagyot csalódott egy évtized alatt, és különösen mélyre esett az új rendszerbe vetett hit a második évtized végére. Az már bonyolult módszertani kérdéseket vet fel, hogy vajon a lengyel vagy balti gazdasági sikerek determinálták-e a piacgazdaság és a parlamenti demokrácia ottani nagyobb elfogadottságát, vagy fordítva: az értékrend és világmép pozitívumai azok, amelyek kihatottak a gazdasági sikerekre.

Az anyagi és gondolati bajok felnagyítódva jelentek meg tőlünk keletre és délre. Ukrajna súlyos gazdasági válságainak, belső forrongásainak története jól példázza, hogy a steril tranzíció milyen felületes fogalom, és mennyire kevésbé életszerű definíciója mindannak, amin egy társadalom átesik a rezsiváltást követően. Hozzá lehet persze mérni a piacgazdasági intézmények létrejöttének mértékét valamilyen ideális, elfogadott nyugati mércéhez: ezt teszi a térség gazdasági újjáépítésére 1990-ben létrehozott EBRD, amikor a tranzíciós mutatókat közli. De hogyan helyezze ez a londoni elemző az egytől ötig, az elégtelentől a jelesig terjedő tranzíciós skálán azt a ténytet, hogy a volt szovjet utódállamokban egyszerűen nem maradt polgári középosztály, és így a privatizáció oligarchák felemelkedéséhez vezetett?

Oligarcha – utalás a középkorra. És valóban: amikor az állami tervgazdaságból hirtelen rezsimet vált például az ukrán vagy az orosz társadalom, akkor legalább annyira visszatér a korábbi feudális gyökereihez, mint amennyire előrelép az elé mintaként felmutatott modern piacgazdasághoz. Van persze, aki szinte gond nélkül beletanul, még inkább: beleszületik, a modern kapitalizmusba; a képzett fiatalok egy része. Sokan viszont azt érzik, hogy a prekapitalista rend termelődik újra: kevesek nagy gazdagsága és sokak elesettsége. Ilyenkor a többség hajlamos az államhatalomhoz (a „jó királyhoz”) fordulni védelemért az oligarchák erőszakosságával szemben.

Nincs egyetlen minta, adott fejlődési pálya

Ha túlzásnak tetszik ez a leírás, akkor érdemes arra gondolni, hogy a felmérések szerint mennyire domináns az erős kéz, a rendcsinálás iránti várakozás a posztszovjet térségben. Ezt az igénytet eleinte nem elégítette ki a rendszerváltoztató elit, lásd

Jelcin elnök zavaros néhány évét. Ám idővel megfordult a trend. Az új Oroszország első évtizedét követően a kemény kéz politikája jegyében Putyin vezetése alatt végre bekövetkezhetett a gazdasági növekedési szakasz; bár megkésve a visegrádi térséghez képest, amely már jóval korábban, 1992-1993 táján elérte a fordulópontot. Ezzel létrejött a zavaró kettősség: Putyin szisztematikusan kiiktatta a politikai fékek és ellensúlyok intézményeit, amivel lényegileg a térség történelmi hagyományaihoz tért vissza Oroszország, de a gazdaság végre növekedésnek indult. Olyannyira, hogy a maga évi 5-7 százalékos növekedése otthon és külföldön valóban sokak előtt legitimálja az orosz rendet. Megjegyzem, a 2008-as válságot Oroszország is keményen megérzi, és azóta az éves növekedési ütem alig több átlagosan egy százaléknál. Ez pedig nem lesz elég a nagy ország előtt álló szerkezeti gondok megoldására. Most ezt a törékeny növekedést veszélyezteti az orosz etnikum védelmére hivatkozó katonai beavatkozás.

Ukrajna eleve még nehezebb pályán volt kezdettől fogva; gazdasági visszaesése 1991 után mélyebb, mint Oroszországé. Gondjaiba nyilván mindig belejátszott a kétely, hogy valóban egyetlen ország-e. Vagy pedig ha a nagyhatalmi viszonyok és a nemzetközi rendből fakadó tényezők hatására ténylegesen egyetlen entitás marad, akkor mikorra lesz egységes és integrált belgazdasága. A nemzetépítés a balti, a szlovén, a szlovák esetben inkább többlet növekedési energia forrása, semmint teher; Ukrajna viszont más pályán haladt mindeddig. E sorok írásakor nem látszik olyan immateriális tényező, amely a gyors gazdasági javulás reményével kecsegtetne, hacsak az európai integrációhoz való félkomoly intézményi kapcsolódást nem tekintjük annak. Ám a kelet-közép-európai térség komoly intézményi kapcsolódásának eddigi egy évtizedes története világosan azt mutatja, hogy önmagában sem az uniós pénzügyi támogatás, de még a teljes jogú tagsági viszony (meg a NATO-, OECD-tagság) sem garancia az érezhető felzárkózásra, ha belül nincs meg a kellő lendület.

A tágan vett térségünkben különböző pályák léteznek egymás mellett. Ezek a pályák nem tartanak azonos irányba. De ez minket nem lephet meg. Annak idején a pontosan nem definiált ideális társadalom (kommunizmus) felé való közös haladást feltelezte a hivatalos ideológia; eközben látszott, hogy a térségre

A KÁLVIN TÉRI SZÖKŐKÚT, MA AZ ERZSÉBET TÉREN ÁLL (FK)

kényszerített rezsím nem képes felülírni az eltérő múltból adódó különbözőségeket. Olyannyira nem, hogy a direkt politikai kényszer megszűnésének pillanatában hirtelen igen különböző új entitások születtek a volt Jugoszlávia, Csehszlovákia, a Szovjetunió helyén. Az utódállamok jellemzőit Csehországtól Szlovénián át a különféle -isztánokig aligha lehet egy lapon említeni.

Bizony, a múltnak errefelé hosszú árnya van. A rendszerváltás – főleg az esetben, ha valóban arról, és nem szerves rendszerváltoztatásról van szó – ténylegesen legalább annyira visszaterést hozott az eggyel vagy kettővel korábbi múlthoz, mint tranzíciót valamely piacgazdasági modell felé. És itt merül fel elemi erővel a kérdés: mi lesz az olyan társadalmakkal, az olyan új államalakulatokkal, amelyeknek még érvényes közös múltjuk sincs? Az ukrán (esetleg a későbbiekben a moldáv, a fehérorosz) esetben a gazdasági struktúrák kialakulatlansága és esetlegessége mellé a múltbeli minták, emlékek, a hallgatóság tudásban megtestesülő tőkék hiányai is társulnak.

Mіндеzt a tranzíciós mutatók rendszere nem képes átfogni. Bizonyára csak azt regisztrálják majd az EBRD gondos elemzői, hogy a korrump államfőt elzavaró mozgalmak által újradefiniált ukrán állam intézményi és egyéb vonatkozású jellemzői az újabb rezsimváltás után sem javulnak. De mitől is javulnának? A sikeres előrehaladáshoz egyszerre két vonatkozásban kellene teljesíteni: az egyik a történelmi előzményekkel való összhangba kerülés („visszatérés”), míg a másik a kortárs kapitalizmus szabályaihoz és intézményeihez való illeszkedés (tranzíció). A baj az, hogy e két teendőt leginkább egymás rovására lehet elvégezni Ukrajnában, és a térségben máshol is. Hosszú bolyongás vár a térségre, amíg az érintett társadalmak meglik a maguk fenntartható intézményeit és működési rendjét.

BOD PÉTER ÁKOS

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XXIII., Nos. 3–4.,
March–April 2014, Budapest.

Editor-in Chief: GYULA KODOLÁNYI

Publisher: GYÖRGY GRANASZTÓI.

Published by Magyar Szemle Foundation.

PÉTER ÁKOS BOD. *Transition?* In our Editorial Note we highlight the enormous differences among the so-called political and economic transitions of East and Central Europe – now dramatically shown by Ukraine’s difficult situation.

JAMES P. KELLY, III, lawyer, Solidarity Center for Law and Justice, Atlanta. *The Constitution as the Soul of the Nation.* Analyzing highly divergent and historically evolved famous national constitutions, the author turns to Hungary’s new Fundamental Law, and examines its motivation as well as its roots in national tradition and in the thought of spiritual solidarity, including the Saint-Simonist ideas of the composer Ferenc Liszt.

GÁSPÁR GRÓH, literary historian, State Secretary, Office of the President, Budapest. *Once More About the „Populists” – Reading István Papp’s Monograph.* Probably the most significant intellectual movement in Hungary between the two World Wars, misleadingly called Populist, played a major role in Hungary’s short lived democracy of 1945–47 and the Revolution of 1956. A new monograph attempts the Herculean task to give an overview – however, despite its descriptive virtues, it misses a most essential feature of the movement, the major part it played in Hungary’s political and social modernisation in the Thirties.

IMRE MONOSTORI, literary historian, Tatabánya. *Faces of Liberalism in the Thought of Gyula Szekfű.* For the intellectually most prominent progressive Conservative of inter-war Hungary, Gyula Szekfű, Liberalism took on many faces during his long career – from the leading doctrine of the 1848–49 Revolution and War of Independence to unbridled free market capitalism.

GYÖRGY HAAS, journalist, Budapest. *József Kővágó, a Forgotten Freedom Fighter*. The essay traces the career of the military engineer who became prominent in the Smallholders' party in the Thirties, narrowly escaped execution by the Nazis in 1944, and was the Mayor of Budapest in 1945-47 and 1956. Leaving Hungary after the Revolution, he became prominent in emigré politics in the USA.

EMŐKE SOLYMOSI-TARI, musicologist, Budapest. „*Still, he rises again and again*”. *László Lajtha and Romain Rolland*. The major Francophile master of modern Hungarian music, Lajtha, became friends with the French pacifist writer and music historian through correspondence in the early Thirties and dedicated work to him. As the years of division in Europe ensued, no personal meeting could ever take place between them.

KÁLMÁN MAKLÁRY, art collector, Budapest. *Memories of the Future – On Simon Hantai, on the Occasion of His Retrospective and His Oeuvre Catalog*. In May 2013, at the Centre Pompidou in Paris, a generous selection was shown of the work of the painter Hantai who, as an emigré from Hungary, became an iconic figure of Surrealism and action painting in Paris, hailed by masters like André Breton and Georges Mathieu.

GYÖRGY GRANASZTÓI, historian, Senior Adviser to the Prime Minister, Publisher of Magyar Szemle, Budapest. *I Would Like to be Like Him Once – On John Lukács at 90*. Recalling the quotidian but meaningful details of his visit to Lukács in Pennsylvania in 2013, Granasztói draws a charmingly ironical pastiche of the American celebrity and of himself..

JOHN O'SULLIVAN, writer, Danube Institute, Budapest. *Monuments and Passions*. The former Editor-in-Chief of the National Review contemplates elevated examples of historical reconciliation, bemoaning Hungary's savage political atmosphere in which a monument to all victims, whether Jewish or gentile, of the Nazi occupation of March 1944 was thwarted by party struggles in preparation for the general elections.

FERENC KOSZORUS, JR., lawyer, Washington D.C. *Reflections on March 19, 1944 and its Aftermath: A Perfect Storm of Tragedy and Folly*. The author, President of the American Hungarian Federation and son of Colonel Ferenc Koszorús whose elite troops, loyal to Regent Horthy, prevented the deportaton of Budapest's Jews by the Nazis in July 1944. In the name of he organization, he staes that

we must accept partial Hungarian responsibility for the Hungarian holocaust, but also call attention to the many righteous Hungarians who, like his father, fought the Nazis and saved Jewish lives by the tens of thousands in the last months of the War.

ALIZ MÁTYUS, writer and sociologist, Budapest. *Letters from Russia – Diary of a Prisoner of War*. Ferenc Mátyus was an officer in the Hungarian Army, and was arrested and deported to the Soviet Union for forced labour after Liberation, in Summer 1945. He recorded his experience in sparse sentences written onto the free spaces of his prayer-book. We are publishing an excerpt from the Diary, soon to be published in book form after its recovery and editorial work of his daughter.

1% METAPHYSICS. In our column of reprints, in memory of György Szabados, we are publishing excerpts from the journals of Gyula Illyés, László Németh and Sándor Márai, leading Hungarian writers who had to go into hiding after the Nazi occupation of Hungary on March 19, 1944. The texts are selected by Judit Kodolányi.

Books and Events

BÉLA S. KIRÁLY. *Szávai's Enthralling Maelstroms*. János Szávai was Hungary's Ambassador in France in 1990-1994, and he taught literature at the Sorbonne afterwards. Here we are reviewing his recent book of literary, philosophical and political essays - *Pascal's Maelstrom – Or the Hecatombs of Progress*, published by Magyar Szemle. (*Pascal örvénye – avagy a progresszió hulláhegyei*. Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 2013.)

ZOLTÁN FÁY. *Something New Under the Sun?* Our columnist of religious affairs reviews the passages concerning the churches in the 2014 April election programmes of members of the Left coalition of parties, and does not find in them much news to note, besides their old perplexity about the churches' roles in society.

MIHÁLY KUBINSZKY. *Miklós Ybl, the Architect*. We are celebrating the anniversary (1814-1891) of the architect who, more than any of his colleagues, left his imprint on the so dominant late 19th century architecture of the city of Budapest. He was an admirer of historical styles, used with modern building technology, and

his more than 200 buildings include St. Stephen's Basilica and the re-building of the Royal Palace (National Gallery).

KLÁRA TÓTH. *A Season of Obituaries – On the Death of Miklós Jancsó.* Our film columnist notices the passages, one after the other, of masters who made Hungarian art cinema great in the Sixties and seventies. This time she draws a swift inventory of the major phases of Jancsó, who deceased in Budapest in early March. Starting with *The Round-Up* in 1966, he became an iconic master in world cinema, with his reel-long shots and barren plains, with his use of folk song and dance as ritual. After 1990, unfortunately, his work sank into insignificance, failing to intellectually cope with the new, post-Communist world.

PETER ÁKOS BOD. *Reflections on the Case of Ukraine.* The Former Governor of Hungary's Central Bank elaborates the theme of his editorial, analyzing Ukraine's vulnerable situation in the perspectives of the Soviet heritage and an incomplete Transition after 1991.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BOD PÉTER ÁKOS: (Szigetvár, 1951) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006), *Az elpolitizált gazdaság* (2011), *Pénzügyi alapok. Tapasztalatok és tanulságok pénzügyi válság után* (2012).

FÁY ZOLTÁN: (Baja, 1966) könyvtáros. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult. Írásai jelentek meg többek között az *Új Magyarországnban*, a *Napi Magyarországnban* és a *Magyar Nemzetben*. F. d.: Tánicsics Mihály-díj (2010). F. m.: *Ferencesek Gyöngyösön* (1999); *A Gyöngyösi Ferences Könyvtár* (2012).

GRANASZTÓI GYÖRGY: (Budapest, 1938) történész, egyetemi tanár, az ELTE BTK Magyar–francia társadalomtudományi műhely és doktoriskola vezetője, a Teleki László Intézet volt főigazgatója. Charles Simonyi-ösztöndíjas. Szakterülete a társadalomtörténet. Várostörténeti és népesedéstörténeti tanulmányok mellett esszéket is közread a demokratikus átmenet témájában. Habilitált, az MTA doktora. 1990–1994 között az Antall-kormány nagykövete volt a NATO és az Európai Unió mellett, valamint a Belga Királyságnban. (2007). F. m.: *Mi történik itt?* (Esszék, 2003), *A városi élet keretei a feudális kori Magyarországn* (Kassa társadalma a 16. század derekán, 2012).

GRÓH GÁSPÁR: (Budapest, 1953) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője, a Köztársasági Elnöki Kabinet belpolitikai vezetője. 2007-ben Pethő Sándor-díjat kapott. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Válogatás és szerkesztés, 2004), Cs.

Szabó László. *A kis népek hivatása*. (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2005), *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ. Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006), *A következmények országa* (2011), *A magyar-ság rendeltetéséről* (2013).

HAAS GYÖRGY: (Budapest, 1933) 1965-től Bécsben élt emigrációban. Közíróként nyugaton megjelenő folyóiratokban publikált és a Szabad Európa Rádió tudósítója volt. 1990-ben a FKgP külpolitikai tanácsadója lett. 2010-ben 1956-os Emléklapot kapott. 1990 után Magyarországon megjelent könyvei: *Európáért – Beszélgetéseim dr. Habsburg Ottóval* (1992); *Egy élet a demokráciáért* (1996); *A második Trianon* (1995), *Diktatúrák árnyékában. Tildy Zoltán élete* (2000). *A szabadság tábornoka. Bartha Albert élete* (2002), *Fénylő csillagok* (2005), *A szeretet apostola volt. Varga Béla élete* (2009), *Balogh páter. A 20. század Fráter Györgye* (2010), *Kovács Imre – harc a nemzeti függetlenségért* (2012).

JAMES P. KELLY III: a Solidarity Center for Law and Justice (Törvény és Igazságosság Szolidaritási Központja) nevű nemzetközi emberi jogi ügyvédi iroda elnöke Atlantában (Georgia, USA). Irányítja a neves washingtoni Federalist Society figyelőprogramját, amely a globális és nemzetfeletti kormányzás hatását vizsgálja a nemzeti szuverenítésra. 2005 és 2008 közt tisztségviselő az USA nemzeti UNESCO Bizottságában. Könyve: *Christianity, Democracy, and the American Ideal* (2005).

JOHN O'SULLIVAN: (Liverpool, 1942) vezető brit konzervatív újságíró és politikai elemző, jelenleg a Szabad Európa Rádió alelnöke és főszerkesztője, a *National Review* c. amerikai folyóirat munkatársa, a washingtoni *Hudson Intézet* vezető kutatója. Az 1980-as években Margaret Thatcher tanácsadója és beszédírója; az 1996-ban Prágában Václav Havel elnök és Margaret Thatcher által létrehozott *Új Atlanti Kezdeményezés* alapítója és társelnöke. Számtalan publicisztikai művén kívül egy könyv szerzője: *Az elnök, a pápa és a miniszterelnök* (*The President, the Pope and the Prime Minister* – 2006, magyar fordítás 2010). Jelenleg családjával Alabamában él.

IFJ. KOSZORÚS FERENC: (1946, Budapest) Az 1970-es évektől kezdve részt vett a CHHR (Romániai Magyar Emberi Jogok Bizottsága) munkájában. 1990 után segítette a magyar kormány kapcsolatépítését az amerikai Kongresszusban. American Hungarian Federation elnöke. Jelenleg Washingtonban ügyvédként dolgozik.

KUBINSZKY MIHÁLY: (Sopron, 1927). Építész-mérnök, az MTA doktora. Munkahelyei: állami építőipar (1950–1957), Nyugat-ma-

gyarországi Egyetem (1957–1995), itt 1978-tól az Építéstan tanszék-vezető egyetemi tanára. Nyugdíjazását követően Prof. emeritus és dr. h.c. Szakirodalmi munkásságának fő témái a legújabb kori építészettörténet, építészeti kritika, vasúttörténet építészeti vonatkozásai, műemlékvédelem, tájépítészet és Sopron város építészete. F. d.: Ybl Miklós-díj (1992), az MTA Mikó Imre-díja (1998), Széchenyi-díj (2003).

MAKLÁRY KÁLMÁN: Műgyűjtő, a hasonló nevű galéria tulajdonosa Budapesten. Figyelmének középpontjában a második Párizsi Iskola (École de Paris) munkássága áll, különös tekintettel annak magyar alkotóira. Hozzájuk kapcsolódóan kiállításokat rendez és katalógusokat ad ki nagy szakmai sikerrel. A párizsi kiállításokhoz kapcsolódóan adta ki Berecz Ágnes kétkötetes, 680 oldalas életmű-katalógusát Hantai Simonról. Maklárny nemzetközi hírvű műkereskedő, aki jelen van a világ nagy műkincsvásárain és kapcsolatban áll vezető múzeumokkal az egész világon.

MÁTYUS ALIZ: (1948, Zalalövő) író, szociológus, Nemzeti Művelődési Intézet Szín - Közösségi Művelődés c. szakmai folyóiratának alapítója, felelős szerkesztője. Erdei Ferenc-díjas (1982) és Wlassics Gyula-díjas (2002). F. m.: Holnapon innen, tegnapon túl (1980), Maga-ura parasztlak és uradalmi cselédek (1984), Faluregény (1987), Pusztafalu (1987), Anya meghalt (1992) Képzlet (válogatott írások, 1999), Kígyószisz (2004), Kőmadár Zuglóban (2006), El se hagy (2009), Megkésétt tavasz, el se jött tél (2014).

MONOSTORI IMRE: (1945, Tamási) irodalomtörténész, kritikus, az irodalomtudomány kandidátusa. Az *Új Forrás* főszerkesztője (1985–2009), a József Attila Megyei Könyvtár (Tatabánya) igazgatója (1990–2010). F. m.: *Németh László Tanú-korszakának korabeli fogadtatása* (Korszakmonográfia, 1989), *Minőség, magyarság, értelmiség* (Tizenkét fejezet Németh Lászlóról, 1994), „*Borul a föld*”. *Kónya Lajos szerepei és költészete az ötvenes évtizedben* (Részmonográfia, 1998), *Az Új Forrás vonzásában* (Dokumentummemoár, 1999), *A Németh László-recepció történeti vázlata* (Tanulmány és szöveggyűjtemény, 2003), *Helykeresések* (Három esettanulmány, 2004), *Németh László esszéírásának gondolati alaprétegei* (Monográfia, 2005), *Könyvtárosként és egyébként* (Munkarajzok, 2010). Főbb díjak: Komárom-Esztergom Megyéért (1996), József Attila-díj (2001), Az Év Könyve-díj (2004), Toldy Ferenc-díj (2005), Szinyeyei József-díj (2009).

S. KIRÁLY BÉLA: (1957, Sóvárada) író, politológus. A Magyar Politikatudományi Társaság tagja. F. m.: *Tény és való* (Filozófiai eszszéfüzér, 1989), *Zseb lámpafényben* (Versek, 1995). Jelenleg a *Magyar Nemzet* Vélemény rovata közli írásait.

SOLYMOSI-TARI EMŐKE: (Budapest, 1961) zenetörténész. 2001-től a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen általános zenetörténetet oktat. F. D.: Szabolcsi Bence-díj (2012). F. m.: „...magam titkos szobája”. Lajtha László *A kék kalap című vígoperájának keletkezéstörténete, esztétikai vonatkozásai, zenetörténeti kapcsolódásai* (2007). *Két világ közt. Beszélgetések Lajtha Lászlóról* (2010).

TÓTH KLÁRA: (Nyíregyháza, 1953) filmkritikus, publicista. F. m.: *Don Quijote köpenyében* (Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról, 2005); *A láthatatlan ország* (2011).

SZÁVAI JÁNOS

PASCAL ÖRVÉNYE

avagy a progresszió hulláhegyei

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

3150 Ft

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Tipográfiai terv:
BANGA FERENC

Műszaki szerkesztés és nyomda
DOMBI VIKTÓRIA
SÉD NYOMDA KFT., Szekszárd
Felelős vezető: KATONA SZILVIA

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap
Üzletága

1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:

Egy évre 4680 Ft

A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra

hajóval fél évre: 14 000 Ft,

légipostán: 16 000 Ft;

Európába: 13 000 Ft;

elsőbbbséggel: 15 000 Ft.

Külföldön a befizetés időpontjában érvényes árfolyamon ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban, és a Magyar
Szemle Könyvekkel együtt az
alábbi könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban
és a LÍRA KÖNYV Zrt. budapesti
és vidéki boltjaiban.

GONDOLAT KIADÓI KÖR
KÖNYVESBOLT
(V., Károlyi M. u. 16.);

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrássy út 45.);

KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ
(V., Honvéd u. 5.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÁRBESZÉD KÖNYVESBOLT
(VIII., Horánszky u. 8.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

TELEKI TÉKA
(VIII., Bródy Sándor u. 46.).

Könyveink kaphatók az
ALEXANDRA hálózatában is,
Budapesten és vidéken, és minden
kiadványunk kedvezménytel
megvásárolható az Eötvös utcai
szerkesztőségben.

*

A meg nem rendelt kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves elnézé-
süket kérjük. A szerk.

VOLUME V., NO. 2.

BUDAPEST

MARCH 2014

HUNGARIAN R E V I E W

A bi-monthly journal from Central Europe

RADOSŁAW SIKORSKI The Eurosceptic Case for a Common Foreign Policy • PETER J. WALLISON on government policies and the financial crisis • ISTVÁN STUMPF on the new Hungarian Constitution • THE NAZI OCCUPATION, THE HOLOCAUST AND RESPONSIBILITY: Articles on March 1944 by GÉZA JESZENSZKY, FRANK KOSZORUS, JR., and JOHN LUKÁCS • ÁRPÁD KADARKAY Hannah Arendt: The Human Condition, II • GYULA KODOLÁNYI Poems for the 450th anniversary of William Shakespeare • DAVID A. HILL The Peacocks of Budapest Art Nouveau

A két háború közötti világról alkotott képből rendre kimarad a korszakban végbement modernizáció. Lehetünk ennek dinamikájával, eredményeivel elégedetlenek, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Ebben az időszakban Magyarországon nemcsak korábbi iparágak újultak meg, ideértve a modern gépipart, energetikát, hanem megjelent a kor csúcstechnológiájaként a rádiógyártás és a vákuumtechnika, élvonalbeli gyógyszergyártás. Új, belterjes mezőgazdasági kultúrák honosodtak meg: őszibarack, rizstermesztés, a makói hagyma, a kecskeméti gyümölcskultúra és társaik. (Nem kell tehát megalapozatlan utópiának tekinteni Németh Lászlónak a kert-Magyarországról alkotott látomását!) De itt kell említenünk az új népiskolai rendszert, a tehetséggondozást, elitképzést, a formálódó társadalombiztosítást, a mintagazdaságok és a gazdaképzés intézményeit is. A népi mozgalmat életre hívó feltételek közé elsődlegesen nemcsak a modernizáció igénye, hanem folyamata is hozzátartozik. Az tehát, hogy a társadalom mélyén megindult folyamatok mind erősebben feszítették a megmerevedett társadalmi és politikai struktúrát. Visszatekintve Németh László is ezt látta a kor legfontosabb vonásának híres, 1956-os cikkében, az *Emelkedő nemzetben*, amikor a társadalom mélyén zajló erjedést, a sokféle értelemben látott emelkedést méltatva az erkölcsi emelkedés hiányát is szóvá tette.

GRÓH GÁSPÁR: Ismét a népi mozgalomról

